

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΑΘΗΝΩΝ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

**Η ΠΕΡΙ ΧΑΡΙΤΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ
ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ ΚΑΙ Η
ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΝΗΠΤΙΚΗ
ΖΩΗ**

ΠΑΥΛΟΣ-ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΡΟΤΗΣ
ΑΜ 587

Πρόλογος

Στην ορθόδοξη θεολογία και παράδοση αλλά και ευρύτερα, αποτελεί γεγονός αναντίρρητο ότι ο Άγιος Γρηγόριος Νύσσης είναι ένας από τους μεγαλύτερους νηπτικούς θεολόγους όλων των εποχών. Με τα μεστά νοημάτων και εικόνων ασκητικά του συγγράμματα όχι μόνο εμπλούτισε την νηπτική ορολογία, αλλά κυρίως θεμελίωσε από θεολογικής απόψεως ποικίλα νηπικά θέματα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η ανάπτυξη της ερωτικής ορολογίας ως έκφραση του ακατάπαυστου πόθου της ψυχής του για τον Τριαδικό Θεό, όπως διαφαίνεται μέσα από την εξήγηση του ερωτικού ποιήματος της Παλαιάς Διαθήκης, του Άσματος των Ασμάτων.

Η νηπτική διδασκαλία του μεγάλου Καππαδόκου πατρός στηρίζεται στην θεώρηση ότι ο άνθρωπος είναι δημιουργημένο από τον Θεό ον, κατ' εικόνα Του, δυνητικά προορισμένο να επιτύχει το καθ' ομοίωσιν. Ο ασκητικός αγώνας που κάθε Χριστιανός καλείται να κάνει στα πλαίσια της εν Χριστώ σωτηρίας του, είναι κυρίως η πνευματική εργασία που αφορά τον έσω άνθρωπο. Η προσπάθεια επικεντρώνεται στην κάθαρση του νου και της καρδιάς με στόχο την κατάκτηση της πνευματικής ωριμότητας και καθαρότητας. Η άσκηση δεν είναι το αποτέλεσμα μιας στιγμιαίας έμπνευσης, αλλά η συνειδητή επιλογή μιας πορείας προς την πνευματική τελείωση, που διαγράφεται μέσα από την υποταγή του ιδίου θελήματος στο θέλημα του Θεού. Ασφαλώς, αναντικατάστατος αρωγός σε αυτή την πορεία είναι η θεία χάρη, και σε αυτό το σημείο ο ιεράρχης της Νύσσης είναι κατηγορηματικός. Τίποτα από όσα συντελούν στην πνευματική προκοπή και σωτηρία του ανθρώπου δεν κατορθώνεται δίχως αυτήν.

Για τη συγγραφή της παρούσας εργασίας οφείλω θερμότερες ευχαριστίες και αισθήματα ευγνωμοσύνης στον επιβλέποντα καθηγητή μας κ. Γεώργιο Σταυρόπουλο για την άοκνη και

προθυμότατη βοήθεια και στήριξη, τόσο κατά την διάρκεια των προπτυχιακών, όσο και των μεταπτυχιακών μου σπουδών. Επίσης ευχαριστίες οφείλονται στα μέλη της τριμελούς επιτροπής, τους καθηγητές κα Μαρίνα Κολοβοπούλου και πανοσιολογιάτατο αρχιμανδρίτη π. Αρίσταρχο Γκρέκα για την πολύτιμη βοήθειά τους στην έρευνά μου. Ασφαλώς είμαι ευγνώμων και στα μέλη της οικογένειάς μου για την ποικιλόμορφη στήριξη και αρωγή τους κατά την διάρκεια της συγγραφής της μεταπτυχιακής εργασίας μου.

Αθήνα, 2023

Παύλος-Ιωάννης Γ.

Μπρότης

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	3
Εισαγωγή	7
Κεφάλαιο Α΄. Ο Άγιος Γρηγόριος για την θεότητα του Αγίου Πνεύματος	15
Κεφάλαιο Β΄. Πτυχές νηπτικής εμπειρίας στην ερμηνευτική θεολογία του Γρηγορίου	53
β1) Η νηπτική διδασκαλία.....	53
β2) Ο Μωσής ως πρότυπο νηπτικού βίου.....	56
β3) Η σπουδαιότητα των αρετών για την νηπτική ζωή.....	74
β4) Η εγκράτεια και το κατά Θεόν πένθος.....	108
Κεφαλαίο Γ΄. Μυστήρια της Εκκλησίας, θεία χάρη και κάθαρση	119
γ1) Τα ιερά Μυστήρια.....	119
γ2) Το άγιο Βάπτισμα.....	129
γ3) Η θεία Ευχαριστία.....	135
γ4) Η ιερωσύνη.....	138
Συμπεράσματα	147
Βραχυγραφίες	151
Βιβλιογραφία	153

Εισαγωγή

Σύμφωνα με την ορθόδοξη χριστιανική διδασκαλία η θεία χάρη είναι ενέργεια κοινή της Αγίας Τριάδος, αν και κυριολεκτείται στην αγιαστική ενέργεια του Παναγίου Πνεύματος. Χωρίς αυτήν το λυτρωτικό έργο του Σωτήρος μένει ανενέργητο και ανεκπλήρωτο. Η θεία χάρη δεν είναι δύναμη κτιστή με την οποία ο άνθρωπος μπορεί να επικοινωνήσει με την απρόσιτη ουσία του Θεού, όπως πιστεύουν οι Ρωμαιοκαθολικοί, οι οποίοι δεν δέχονται διάκριση ουσίας και ενέργειας στον Τριαδικό Θεό. Κατά την ορθόδοξη πίστη η χάρη είναι ενέργεια άκτιστη που απορρέει εσωτερικά από την ουσία του Θεού, η οποία μπορεί να σώσει και να θεοποιήσει τον άνθρωπο. Στην θεολογία των Ρωμαιοκαθολικών η θέωση, ως ανάκραση της φύσεως με την άκτιστη θεία ενέργεια (και όχι φυσικά με την αμέθεκτη ουσία του Θεού), είναι κάτι το εντελώς αδιανόητο. Για αυτούς η θέωση είναι απλή ηθική εκλάμπρυνση της φύσεως και τίποτα περισσότερο. Είναι θέαση του φωτός (της δόξης), όχι ανάκραση με αυτό. Η θεία χάρη είναι απολύτως αναγκαία προς σωτηρία. Χωρίς αυτήν ο άνθρωπος μένει στην περιοχή της φύσεως που βαρύνεται με την αμαρτία του προπάτορα και επιπλέον με τις δικές του προσωπικές αμαρτίες, και σαν τέτοιος είναι πλάσμα φθαρμένο και ένοχο απέναντι στον Θεό. Είναι «τέκνο φύσει όργης»¹, βρισκόμενο κάτω από την επικράτεια του πνευματικού θανάτου και μη μπορώντας αυτοδύναμα να αποφύγει την αιώνια καταδίκη του.

¹ «...έν οίς και ήμεϊς πάντες άνεστράφημέν ποτε έν ταϊς έπιθυμίαις τής σαρκός ήμῶν, ποιούντες τὰ θελήματα τής σαρκός και τῶν διανοιῶν, και ήμεν τέκνα φύσει όργης, ὡς και οί λοιποί». Έφεσ. 2,3.

Η θεία χάρη είναι χάρισμα (αυτό σημαίνει ο όρος), δώρο Θεού² προς τον άνθρωπο. Η χορήγησή της δεν εξαρτάται από υποκειμενικές ανθρώπινες συνθήκες. Δεν εξαρτάται από την ηθικοπνευματική κατάσταση και την αρετή του ανθρώπου, ώστε αυτός να την απαιτεί δικαιοματικά από τον Θεό σαν μισθό για τα ενάρετα έργα και την αγιότητά του. Αυτή την απαίτηση είχαν οι Φαρισαίοι της εποχής του Κυρίου. Νόμιζαν ότι η υποτιθέμενη αγιότητά τους τους παρείχε το δικαίωμα να αξιώνουν από τον Θεό την σωτηρία ως αμοιβή για τα ενάρετα έργα τους. Σύμφωνα με τους λόγους όμως του Κυρίου, και ο πλέον ενάρετος άνθρωπος, όταν πράττει το καθήκον του, οφείλει να έχει την αίσθηση ότι είναι αχρείος δούλος που κινείται στα αυστηρά πλαίσια του προσωπικού χρέους του και τίποτα περισσότερο³. Από την άποψη αυτή βλέπουμε πόσο ανεδαφική είναι η υπέρ υπερτάκτων έργων θεωρία των Ρωμαιοκαθολικών, στην οποία στηρίζουν σειρά άλλων εκκλησιαστικών δογμάτων. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, ο πιστός έχει ένα ορισμένο κύκλο προσωπικών καθηκόντων, τα οποία είναι υποχρεωμένος να επιτελέσει για τη σωτηρία του. Πέρα όμως από αυτά υπάρχουν και άλλα (παρθενία, μοναχική κλήση κλπ), τα οποία δεν είναι υποχρεωμένος ο πιστός να επιτελέσει. Σε περίπτωση δε που ελεύθερα τα αναλάβει, πράττει έργα υπέρτακτα, δηλαδή πάνω από το κοινό και συνηθισμένο μετρό, τα οποία έχουν περισσεύουσα αξιομισθία, το πλεόνασμα της οποίας δημιουργεί απόθεμα χάριτος, γνωστό σαν ταμείο περισσεύουσας αξιομισθίας των Αγίων. Αυτό διαχειρίζεται η Εκκλησία (ο Πάπας) κατα βούληση, διαθέτοντας μέρος της χάριτος αυτής σε ασθενή και αδύνατα μέλη της, τα οποία έχουν ανάγκη της χάριτος των Αγίων για τη σωτηρία τους. Στη βάση αυτή στηρίζεται η πρακτική των λυσιποίνων αφέσεων (συγχωροχαρτίων), που σε παλαιότερες εποχές τόσο πολύ σκανδάλισε

² «Τῆ γὰρ χάριτί ἐστε σεσωσμένοι διὰ τῆς πίστεως· καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν, Θεοῦ τὸ δῶρον». Ἐφ. 2,9.

³ «Οὗτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ποιήσητε πάντα τὰ διαταχθέντα ὑμῖν, λέγετε ὅτι δοῦλοι ἀχρεῖοί ἐσμεν, ὅτι ὁ ὠφείλομεν ποιῆσαι πεποιήκαμεν». Λουκ. 17,10.

την Χριστιανοσύνη, και η χρησιμοποίηση της αξιομισθίας στο Purgatorium (καθατήριο πυρ) προς μετρίασμό ή ολική άρση των ποινών των ψυχών που κολάζονται, καθαιρόμενες σε αυτό.

Η θεία χάρη είναι δωρεά του Θεού καθολική. Χορηγείται σε όλους ανεξαιρέτως τους ανθρώπους, που είναι σε ίσο μέτρο παιδιά του Θεού. Πώς όμως λειτουργεί στα επιμέρους, αγνοούμε. Αυτό που είναι βέβαιο είναι ότι δεν είναι δύναμη αναγκαστική. Δηλαδή δεν εξαναγκάζει κανένα να την κάνει αποδεκτή. Ο Κύριος κανέναν δεν εξανάγκασε να Τον ακολουθήσει. Άφησε το ζήτημα ανοιχτό στην ελεύθερη προαίρεση του ανθρώπου⁴. Αυτό φυσικά δεν καθιστά ανεύθυνο και ασύδοτο τον άνθρωπο, ο οποίος σε κάθε περίπτωση είναι υπόλογος ενώπιον του Θεού για την οποιαδήποτε χρήση του δώρου της λογικής ελευθερίας του. Ο άνθρωπος πρέπει να θελήσει αβίαστα το δώρο του Θεού, διότι τούτο συμφωνεί με την υψηλή περιωπή του, ως δημιουργήματος λογικού και εικόνας Θεού. Σε αντίθετη περίπτωση, αν δηλαδή έχανε την ελευθερία του, σε τίποτε δεν θα διέφερε από τα βοσκήματα. Αν όμως δεχτεί αυτοπροαίρετα το χάρισμα του Θεού και συνεργήσει ελεύθερα με αυτό, θα έχει σαν επιβράβευση την ευλογία και τη σωτηρία του. Ενώ πάλι αν αρνηθεί τη θεία δωρεά και παραμένει πεισματικά κλεισμένος στα φθαρμένα όρια της φύσεως του, η χάρη του Θεού θα μείνει ανενέργητη σ' αυτόν και τελικά θα τον εγκαταλείψει, με αποτέλεσμα να πωρωθεί ψυχικά και να παραδοθεί στον αιώνιο πνευματικό θάνατο. Είναι χαρακτηριστικό αυτό που είπε ο Κύριος για την πωρωμένη Ιερουσαλήμ: *«Ιερουσαλήμ Ιερουσαλήμ, ή αποκτέννουσα τούς προφήτας και λιθοβολούσα τούς άπεσταλμένους προς αυτήν! Ποσάκις ήθέλησα έπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου όν τρόπον έπισυνάγει όρνις τὰ νοσσία έαυτήσ ύπό τὰς πτέρυγας, και ούκ ήθελήσατε. Ίδου άφίεται ύμῖν ό οἶκος ύμῶν έρημος»*⁵.

⁴ «Τότε ό Ίησοῦς είπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· εἴ τις θέλει όπίσω μου έλθεῖν, άπαρνησάσθω έαυτόν και άράτω τόν σταυρόν αὐτοῦ και άκολουθείτω μοι». Ματθ. 16,24.

⁵ Ματθ. 23, 37-38.

Στη σωτηρία του ανθρώπου ο ρόλος της χάριτος του Θεού είναι πρωταρχικός. Η σωτηρία δεν είναι καρπός του «θέλοντος οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ»⁶. Παρ' όλα αυτά η σύμπραξη του ανθρώπου αποτελεί απαραίτητη συνθήκη προς σωτηρία. Ὅπου δεν υπάρχει η συνθήκη αυτή, η σωτηρία παραμένει ανέφικτη. Για να σωθεί, λοιπόν, ο άνθρωπος πρέπει να συντρέχουν δύο τινά· πρώτιστα και κύρια η χάρις του Θεού και σε δεύτερη, πλην απαραίτητη μοίρα, η ελεύθερη συνέργεια του ανθρώπου. Χωρίς τον ένα από αυτούς τους δύο παράγοντες, σωτηρία δεν υπάρχει. Στη βάση αυτή εξηγείται και η δυνατότητα της κολάσεως, το γεγονός ότι άνθρωποι πολλοί θα χαθούν στην περιοχή του αιωνίου πνευματικού θανάτου⁷. Ἐτσι επαληθεύονται και οι λόγοι του Κυρίου ότι: «...πολλοὶ γὰρ εἰσι κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί»⁸ καθώς και ότι: «εἰσέλθετε διὰ τῆς στενῆς πύλης· ὅτι πλατεῖα ἡ πύλη καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἢ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν, καὶ πολλοὶ εἰσιν οἱ εἰσερχόμενοι δι' αὐτῆς»⁹.

Ο ὅρος «νήψις» ανήκει στην ορθόδοξη πνευματικότητα, δια του οποίου σημαίνεται η δυναμική κατάσταση του προοδευμένου στην αρετή γενικά και ειδικά στην εσωτερική εν Χριστῷ ζωή πιστού, ο οποίος έχει φτάσει σε σημείο, με την βοήθεια πάντοτε της θείας χάριτος, να έχει πλήρη τον έλεγχο επί των παθῶν του. Σε αυτή την κατάσταση η προαίρεση του Χριστιανού είναι πάντοτε έτοιμη στο να ακολουθεί και να εφαρμόζει το θέλημα του Κυρίου. Κάνοντας λόγο για την ορθόδοξη νήψη εννοούμε την εγρήγορση και την ετοιμότητα του ανθρώπου να κρατά τον νου και την καρδιά του καθαρά από ακάθαρτους λογισμούς και εικόνες που νεκρώνουν την εσωτερική του ελευθερία, καθαρότητα και ακεραιότητα και τον αποσπών από την κοινωνία με τον Θεό που συνιστά την γνώση του Θεού. Με αυτή την επαγρύπνηση και τήρηση του νοός αποκτά κανείς με την πάροδο του

⁶ Ρωμ. 9,16.

⁷ Βλ. Θεοδώρου Α., *Πιστεύω εἰς ἕνα Θεόν*, βασική δογματική διδασκαλία, εκδ. Αποστολική Διακονία, 2007, σσ. 170-172, 292-293.

⁸ Ματθ. 20,16.

⁹ Ματθ. 7,13.

χρόνου χάριτι Θεού την καθαρότητα να διακρίνει και να επισημαίνει τις αντίθετες προς το θέλημα του Θεού ψυχικές κινήσεις είτε εκ των έξω προέρχονται είτε έσωθεν κινούνται. Η νήψη αυτή χαρακτηρίζεται από τους Πατέρες της Εκκλησίας και ως ιερά ησυχία και είναι απαραίτητος όρος για την αγωνιζόμενη ψυχή που αναζητά την κοινωνία μετά του Θεού.

Η λέξη «νήψις» ετυμολογείται από το ρήμα «νήφω», που σημαίνει «δεν πίνω οίνο, είμαι νηφάλιος, διάγω βίο εγκρατή, είμαι σώφρων, ήρεμος, κόσμιος». Στον αντίποδα της νήψεως θα λέγαμε ότι βρίσκεται η λήθη. Προφανώς σε αυτή την περίπτωση δεν πρόκειται τόσο περί πλημμελούς λειτουργίας της μνήμης ως οργανικής αδυναμίας, όσο του φαινομένου της λήθης που οφείλεται σε πνευματική ολιγωρία περί του θείου λόγου και όλων εκείνων που συνιστούν την νήψη και την επαγρύπνηση της ψυχής. Σημειώνει χαρακτηριστικά ο Άγιος Ησύχιος ο πρεσβύτερος: *«ἀντίκειται γὰρ ἡ ἐπάρατος λήθη τῇ προσοχῇ ὡς πυρὶ ὕδωρ, καὶ πολέμιος αὐτῇ καθ' ὄραν καρραιὸς τυγχάνει. Ἀπὸ γὰρ λήθης εἰς ἀμέλειαν καταντῶμεν, ἐκ δ' ἀμελείας εἰς καταφρόνησιν καὶ ραθυμίαν καὶ ἀτόπους ἐπιθυμίας»¹⁰*. Ωστόσο αυτή είναι μία κατάσταση η οποία οφείλεται στην δική μας αμέλεια και χαυνότητα, σύμφωνα και με τον όσιο Μάρκο τον ασκητή: *«λήθη καθ' ἑαυτὴν οὐδεμίαν ἔχει δύναμιν, ἀλλ' ἐκ τῶν ἡμετέρων ἀμελειῶν κρατύνεται»¹¹*.

Η πιο συγκλονιστική έκφραση της πίστης και της αγάπης της πρώτης Εκκλησίας προς τον Τριαδικό Θεό υπήρξε αναμφίβολα το μαρτύριο των πιστών κατά την περίοδο των διωγμών. Στα ειρηνικά χρόνια που ακολούθησαν, το επώδυνο «μαρτύριο του αίματος» παραχώρησε τη θέση του στο εξίσου επώδυνο «μαρτύριο της συνειδήσεως», στον ισόβιο δηλαδή αγώνα κάθε Χριστιανού να επιτύχει στον κόσμο αυτό με την χάρη του Θεού την εν Χριστώ

¹⁰ Ήσυχίου πρεσβυτέρου, «Πρὸς Θεόδουλον», Φιλοκαλία των ιερών νηπτικών, τ. Α, εκδ. Αστήρ Παπαδημητρίου, Αθήνα 1982, κεφ. 32, σελ 146.

¹¹ Οσίου Μάρκου του ασκητού, «Περὶ τοῦ πνευματικοῦ νόμου», Φιλοκαλία των ιερών νηπτικών, Αυτόθι, τ. Α, κεφ. 58, σ. 99.

ελευθερία από τον τυραννικό κλοιό της αμαρτίας, καθώς και την εν Χριστώ τελείωση και τον εξαγιασμό του.

Στη μεταβατική αυτή περίοδο, προς το τέλος των διωγμών και στα πρώτα ειρηνικά χρόνια του Χριστιανισμού (τέλη τρίτου-αρχές τέταρτου αιώνα), κάποιες ψυχές, που σε σύντομο χρονικό διάστημα πολλαπλασιάστηκαν, «*θεικῶ ἔρωτι πτερούμενοι*» τόλμησαν, «*ὡς οὐδὲν λογισάμενοι*» τα τερπνά του κόσμου, «*νὰ ἐξέλθουν*» στην απaráκλητη ἔρημο, για να υπομείνουν εκεί απερίσπαστοι από βιοτικές μέριμνες τα παθήματα του Υιού του Θεού, συσταυρούμενοι και συνανιστάμενοι με Αυτόν στον ισόβιο αγώνα κατά της αμαρτίας. Έτσι «*ἐπολίσθη*» η ἔρημος¹².

Πρωτοποριακό και χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο Μέγας Αντώνιος. Έζησε σε μία μεταβατική περίοδο, δηλαδή στο τέλος των διωγμών και στα πρώτα χρόνια που άνθισε ο Χριστιανισμός. Η φλογερή του αγάπη για τον Χριστό τον παρακινούσε να υπομείνει τα «παθήματα» του Υιού του Θεού, ώστε συσταυρούμενος και συνταφιαζόμενος με Αυτόν, να αξιωθεί να γίνει πραγματικός μιμητής Του. Με το τέλος όμως των διωγμών, ο πόθος του για το μαρτύριο δεν μπόρεσε να ικανοποιηθεί και για αυτό ασπάστηκε το «*μαρτύριο τῆς συνειδήσεως*», φεύγοντας στην ἔρημο «*καὶ ἦν ἐκεῖ καθ' ἡμέραν μαρτυρῶν τῇ συνειδήσει καὶ ἀγωνιζόμενος τοῖς τῆς πίστεως ἄθλοις*»¹³. Το παράδειγμα του Μεγάλου Αντωνίου ακολούθησαν πλήθη πιστών, που αποσύρθηκαν στις ερήμους της Αιγύπτου, του Σινά και της Παλαιστίνης. Συγκεντρώθηκαν γύρω από Αγίους ερημίτες Γέροντες και έτσι «*ἐπολίσθη ἡ ἔρημος*»¹⁴.

Ενώσω κρατούσαν ακόμα οι διωγμοί, πολλοί Χριστιανοί της Αιγύπτου αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα αστικά κέντρα και να καταφύγουν σε ακατοίκητους και απομονωμένους τόπους. Εκεί

¹² Το Μέγα Γεροντικό, ἔκδ. Ἰ. Ἡσυχαστηρίου «Τὸ Γενέσιον τῆς Θεοτόκου», Θεσσαλονίκη 2011, τόμ. Β', εισαγωγή, σ. 11.

¹³ Μ. Αθανασίου, Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἀντωνίου 47, P.G. 26, 912B.

¹⁴ Αυτόθι, 14, P.G. 26, 865B. Το Μέγα Γεροντικό, ἔκδ. Ἰ. Ἡσυχαστηρίου «Τὸ Γενέσιον τῆς Θεοτόκου», Θεσσαλονίκη 2011, τόμ. Α', εισαγωγή, σσ. 13-14.

ανενόχλητοι και βοηθούμενοι από την ησυχία επιδόθηκαν στην άσκηση και στον αγώνα για τον εξαγιασμό τους. Μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα παρουσιάστηκαν τρεις μορφές μοναχισμού: ο αναχωρητισμός ή ερημιτισμός, στη συνέχεια ο σκητιωτικός ή λαυρεωτικός μοναχισμός, και τέλος ο κοινοβιοτισμός, δηλαδή το κοινοβιακό σύστημα. Κατά τον 4ο αιώνα με την αναγνώριση του Χριστιανισμού ως επίσημης θρησκείας του κράτους, πλήθη ανθρώπων άρχισαν να προσέρχονται στην Εκκλησία χωρίς την κατάλληλη προετοιμασία. Αυτό προκάλεσε μία εκκοσμίκευση στον χαρακτήρα της Εκκλησίας και υποβάθμισε την πνευματική της ζωή. Έτσι ο μοναχισμός παρουσιάζεται σαν κίνημα διαμαρτυρίας για την υποβάθμιση αυτή και για την παράλληλη τάση συμβιβασμού της Χριστιανικής πίστης με τα ελληνιστικά ιδεώδη. Ωστόσο αυτή είναι μία άποψη που δεν είναι γενικά αποδεκτή.

Το 251 στα Κομά της Άνω Αιγύπτου γεννήθηκε ο Μέγας Αντώνιος, ο θεμελιωτής του ερημιτικού μοναχισμού. Σε κάποια φάση κατέφθασαν πολλοί μαθητές του από τα γύρω μέρη της βαθιάς ερήμου, ο αριθμός των οποίων έφτασε τους 6.000 και δημιουργήθηκε ένα μοναστικό κέντρο στην περιοχή Φαγιούμ. Η δεύτερη μορφή του μοναχισμού που αναπτύχθηκε στην Νιτρία και τη Σκήτη της Αιγύπτου (βορειοδυτικά του Καΐρου) και στη συνέχεια στις ερήμους της Παλαιστίνης, είναι η «σκητιωτική» ζωή. Πρόκειται για μία μεταβατική μορφή μοναχισμού από τον ερημιτισμό στον κοινοβιακό βίο. Στη Σκήτη της Αιγύπτου και τις Λαύρες της Παλαιστίνης οι μοναχοί ζούσαν σε απομακρυσμένα μεταξύ τους οικήματα (καλύβες), το Σάββατο όμως και την Κυριακή συγκεντρώνονταν στον κεντρικό Ναό της περιοχής τους (Καθολικό ή Κυριακό) για κοινή λατρεία, πνευματικές συζητήσεις και διεκπεραίωση βιοτικών αναγκών (προμήθεια τροφίμων, πώληση εργοχείρων κλπ). Ιδρυτές του σκητιωτικού μοναχισμού είναι οι όσιοι Αμμούν και Μακάριος ο Αιγύπτιος. Ιδρυτής της τρίτης μορφής του μοναχισμού, δηλαδή του κοινοβιοτισμού, είναι ο όσιος Παχώμιος. Γεννήθηκε στην Άνω Θηβαΐδα της Αιγύπτου γύρω στα 290. Το 320 ίδρυσε το πρώτο του

μοναστήρι στην Ταβεννησία της Άνω Θηβαΐδος. Τα πρώτα μοναστικά κέντρα δεν περιορίζονται μόνο στην Αίγυπτο και την Παλαιστίνη. Ήδη από την εποχή των διωγμών ζουν στην Χερσόνησο του Σινά αρκετοί αναχωρητές¹⁵.

¹⁵ Αυτόθι, σσ. 20-24.

Ο Άγιος Γρηγόριος για την θεότητα του Αγίου Πνεύματος

Είναι γεγονός ότι στο «Σύμβολο της Πίστεως» που καταρτίστηκε από την Α΄ Οικουμενική Σύνοδο το 325 στη Νίκαια της Βιθυνίας, γινόταν μια σύντομη μόνο αναφορά στο Άγιο Πνεύμα. Έγραφε δηλαδή χαρακτηριστικά: «Καὶ εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα». Κύριο έργο αυτής της συνόδου, μεταξύ άλλων, ήταν η αντιμετώπιση της φοβερής αίρεσης του αρειανισμού που για πολλά χρόνια αναστάτωσε την Εκκλησία. Άλλες σημαντικές αποφάσεις που ελήφθησαν από τη Σύνοδο αφορούσαν σοβαρά εκκλησιαστικά ζητήματα τόσο της Εκκλησίας της Αλεξανδρείας όσο και της Εκκλησίας γενικότερα. Τέτοιες ήταν οι κανονικές προϋποθέσεις για την άρση του Μελιτιανού και του Κολλουθιανού σχίσματος της Εκκλησίας της Αλεξανδρείας, όπως επίσης και του Νοβατιανού σχίσματος¹⁶. Ο αρειανισμός δίδασκε ότι ο Υιός, το δεύτερο πρόσωπο της Αγίας Τριάδος, δεν είναι κατά φύση και κατ' ουσία αληθινός Θεός αλλά δημιουργήθηκε από τον Θεό Πατέρα κάποια συγκεκριμένη στιγμή εν χρόνω. Αρνιόταν δηλαδή την αΐδια γέννηση του Θεού Λόγου, υποστηρίζοντας ότι είναι κτίσμα που δημιουργήθηκε με τη θέληση του Πατρός, σε αντίθεση με τα υπόλοιπα κτίσματα που δημιουργήθηκαν από τον Θεό Πατέρα δια μέσου του Υιού. Χαρακτηριστική τυγχάνει η φράση των αρειανών που αφορά τον Υιό: «ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν». Εγκλωβισμένος στην εμπειρία των ανθρωπίνων πραγμάτων, όπου κάθε πατέρας προηγείται χρονικά από τον υιό του, αποδίδει τα σχετικά με τις ανθρώπινες σχέσεις στις σχέσεις των θείων προσώπων, προκειμένου να τις εξηγήσει. Μετά τη Α΄ Οικουμενική Σύνοδο εμφανίστηκαν επίσης νέες αιρέσεις, μεταξύ των οποίων οι λεγόμενοι Πνευματομάχοι που υποστήριζαν ότι το Άγιο Πνεύμα δεν είναι

¹⁶ Βλ. ΦΕΙΔΑ Β., Εκκλησιαστική Ιστορία, τόμος Α, εκδ. Διήγηση, Αθήνα 2002, σ. 456.

Θεός. Για το λόγο αυτό λοιπόν συνήλθε στην Κωνσταντινούπολη το 381 η Β΄ Οικουμενική Σύνοδος η οποία, μεταξύ των άλλων, συμπλήρωσε το άρθρο της Νικαίας που αναφερόταν στο Άγιο Πνεύμα. Έτσι, λοιπόν, στη Σύνοδο της Κωνσταντινουπόλεως απαρτίστηκε οριστικά το αναλλοίωτα ισχύον έκτοτε Σύμβολο πίστεως, γνωστό ως Νικαίας–Κωνσταντινουπόλεως¹⁷.

Ήδη ο Μ. Βασίλειος, το 372 είχε παρατηρήσει ότι το Σύμβολο της Νικαίας ήταν επαρκές για την ομολογία ορθής πίστεως και χρειαζόταν μόνο να προστεθεί αναθεματισμός εκείνων, που δίδασκαν ότι το Άγιο Πνεύμα είναι κτίσμα (Επιστολές 114· 125· 140). Το 377 πρότεινε σχετική προσθήκη, δηλαδή την προσθήκη της «δοξολογίας» του Αγίου Πνεύματος (Επιστ. 258, 2), η οποία προσθήκη τονίζει την ομοουσιότητα του Αγίου Πνεύματος προς τα άλλα δύο πρόσωπα της Αγίας Τριάδος. Ο Γρηγόριος Θεολόγος, που διαδραμάτισε πρωτεύοντα ρόλο στην αύξηση–διάρθρωση του Συμβόλου Κωνσταντινουπόλεως, βεβαιώνει ότι οι συνοδικοί το 381 έμειναν πιστοί στο Σύμβολο της Νικαίας, «προσδιάρθρωντες» όμως αυτό ως προς το άρθρο περί του Αγίου Πνεύματος, διότι το άρθρο αυτό ήταν «έλλιπὼς εἰρημένον». Οφείλαν, λοιπόν, να προσθέσουν σ' αυτό κάτι που να δείχνει ότι ο Πατέρας, ο Υιός και το Πνεύμα είναι «μιᾶς θεότητος», εφόσον οι πατέρες της Νίκαιας,

¹⁷ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Σ., Πατρολογία, ο τέταρτος αιώνας, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1999, έκδοση Β΄, τόμ. Β΄, σ. 450. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η θέση του καθηγητή Βλασίου Φειδά σύμφωνα με την οποία: «το γεγονός ότι η συνείδηση της Εκκλησίας δεν θεωρούσε το σύμβολο της Κωνσταντινουπόλεως ως ενιαίο σύμβολο Νικαίας-Κωνσταντινουπόλεως επιβεβαιώνεται και από τη διαδοχική ανάγνωση και των δύο συμβόλων κατά την κύρωση τους από την Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο. Αν δηλαδή ήταν κοινή συνείδηση ότι το σύμβολο της Κωνσταντινουπόλεως εμπεριείχε το σύμβολο της Νικαίας και ήταν ένα “ένιαϊον καὶ ἀδιάρητον ὅλον”, τότε δεν θα ήταν αναγκαία η πρόταξη της αυτοτελούς αναγνώσεως του συμβόλου της Νικαίας... Το σύμβολο της Κωνσταντινουπόλεως συντάχθηκε αρχικά και χρησιμοποιήθηκε ως “Ομολογία πίστεως” κατά τη διαδικασία επιστροφής των αιρετικών, για αυτό όχι μόνο δεν θεωρήθηκε ως νέο σύμβολο της Συνόδου, αλλά και δεν αναφέρθηκε καν στις δογματικές της αποφάσεις... Η αναγνώριση από την Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο της Ομολογίας πίστεως ως καθιερωμένης πλέον αυθεντικής ερμηνείας της πίστεως της Νικαίας προσέδωσε στην Ομολογία αυτή τον χαρακτήρα συνοδικού συμβόλου πίστεως, το οποίο κατοχύρωνε την πίστη της Νικαίας έναντι των νέων αιρέσεων, για αυτό και χρησιμοποιήθηκε αυτοτελώς ως σύμβολο Νικαίας-Κωνσταντινουπόλεως στην εκκλησιαστική παράδοση και στη θεία λατρεία». Βλ. ΦΕΙΔΑ Β., Εκκλησιαστική Ιστορία, ένθ. ανωτ., σσ. 535-536, 538.

επειδή δεν είχε εμφανιστεί τότε η κακοδοξία των Πνευματομάχων, άφησαν το σχετικό άρθρο «έλλιπές»¹⁸.

Από αυτά και άλλες πληροφορίες γίνεται σαφές ότι το 381 οι συνοδικοί δέχτηκαν ασυζητητί το Σύμβολο της Νικαίας, το οποίο μάλιστα υπήρξε η βάση των συζητήσεων με τους μακεδονιανούς ομοιουσιανούς, και συζήτησαν κυρίως τη προσθήκη περί του Αγίου Πνεύματος, η οποία θεολογικά είχε προετοιμαστεί στην δεκαετία του 370 κυρίως από τον Βασίλειο και τον Γρηγόριο Θεολόγο: «Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, τὸ Κύριον, τὸ Ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν». Ο Μ. Βασίλειος είχε αναπτύξει γιατί το Άγιο Πνεύμα είναι «συνδοξαζόμενον» με τον Πατέρα και τον Υιό και είχε αναλύσει θεολογικά την «κυριότητα» του Αγίου Πνεύματος (*Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κεφ. Θ'–ΚΔ' και ιδίως ΚΑ'*)¹⁹. Ο Γρηγόριος Θεολόγος όμως χρησιμοποίησε, το 379, με σαφήνεια σε ουδέτερο γένος το επίθετο κύριος ως χαρακτηριστικό του Αγίου Πνεύματος: «ἐρχόμενον ὡς Κύριον»²⁰. Ο πλέον αποφασιστικός επομένως όρος του αυξημένου–διευρυμένου άρθρου περί του Αγίου Πνεύματος οφείλεται στον Γρηγόριο Θεολόγο²¹.

Ο Άγιος Γρηγόριος Νύσσης υπήρξε λαμπρός συγγραφέας. Μερικές επιστολές του αποδεικνύουν ότι ήταν εραστής του κάλλους της φύσεως· ήταν όμως πολύ περισσότερο εραστής του καλού λόγου και του καλού στοχασμού. Άρχισε να γράφει αργά, διότι εβράδυνε πολύ να αφιερωθεί οριστικώς στο εκκλησιαστικό έργο και, όταν τελικά αφιερώθηκε, αισθανόταν τον εαυτό του επισκιαζόμενο από τον μεγάλο του αδελφό Βασίλειο. Το πρώτο έργο του, που συνέγραψε περί το 370, ήταν το «Περὶ

¹⁸ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Σ., Πατρολογία, ένθ. ανωτ., σ. 450.

¹⁹ Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*, P.G. 32, 173C.

²⁰ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Εἰς τὴν Πεντηκοστήν*, P.G. 36, 444C.

²¹ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Σ., Πατρολογία, ένθ. ανωτ., τόμ. Β', σσ. 450-451.

Παρθενίας». Γράφτηκε δε πιθανώς κατά παρακίνηση του Βασιλείου, ο οποίος επιθυμούσε τέτοιο έργο συντεταγμένο από ένα έγγαμο θεολόγο²². Ο θάνατος του Βασιλείου (τέλος του 378) αποτέλεσε την αφετηρία μιας δεκαπενταετούς εντατικής συγγραφικής δραστηριότητας. Ο Γρηγόριος υπήρξε και ως προς τη δραστηριότητα αυτή μαθητής του Βασιλείου· από μια άποψη ήταν συμπληρωτής και απολογητής της συγγραφικής παραγωγής αυτού²³.

Τελικά κατέστη εξίσου πολυγράφος με τους άλλους Καππαδόκες πατέρες της εποχής του, εμπνευσμένος όπως αυτοί, αλλά τεχνικότερος και μεθοδικότερος αυτών. Ότι υπήρξε επιμελής μαθητής της ρητορικής - έστω και αν μόνος διδάσκαλος του διετέλεσε ο Βασίλειος-, φαίνεται από το ύφος του, το οποίο διέπεται από τους ρητορικούς κανόνες, την ποικιλία των σχημάτων του λόγου και την αττικίζουσα γλώσσα, έστω και εμποτισμένη με στοιχεία της βιβλικής κοινής. Ο Γρηγόριος ο Θεολόγος ομιλεί

²² Πρέπει να σημειωθεί ωστόσο ότι κατά την άποψη του καθηγητή Ηλία Μουτσούλα από τις πηγές ουδόλως συνάγεται ότι κατά το διάστημα της ασκήσεως του διδασκαλικού του έργου ο Γρηγόριος είχε έρθει ή προετοιμαζόταν να έρθει σε γάμο. Σύμφωνα με τον καθηγητή, ο Aubineau εκφράζει την επιφύλαξη του, για να μην πούμε τη διαφωνία του προς όσα ο J. Danielou στηριζόμενος στην 14η επιστολή του Μ. Βασιλείου προς τον Γρηγόριο τον Θεολόγο (εκδ. Y. Courtonne, I σσ. 42-45. ΒΕΠ 55, 35-36) αναγράφει περί του υποτιθέμενου γάμου του Γρηγορίου Νύσσης (M. Aubineau, Grégoire de Nysse, Traité de Virginité SC 119, σσ. 17-58). Σύμφωνα προς τη μαρτυρία του Μ. Βασιλείου ο αδερφός του Γρηγόριος είχε εκφράσει την επιθυμία να συναντηθεί με αυτόν και με τον Γρηγόριο. Ο Μ. Βασίλειος «*διὰ τὸ πολλάκις ἀπατηθῆναι*» (Y. Courtonne, I σ. 43. ΒΕΠ 55,35,10), όπως χαρακτηριστικά αναγράφει, προείδε την μη πραγματοποίηση της συναντήσεως. Αυτό όμως ουδόλως αποδεικνύει, κατά τον Aubineau, ότι ο Γρηγόριος Νύσσης άλλα είχε κατά νου και μάλιστα τον προσεχή μετά της Θεοσεβίας γάμο του, όπως ο J. Danielou αναγράφει. Επίσης ο M. Aubineau στηριζόμενος σε ενδείξεις εξ αυτών των έργων του Γρηγορίου ομιλεί περί παραμονής του Γρηγορίου στην έρημο πλησίον του αδελφού του, της μητρός του και της αδελφής του. Χαρακτηριστικό είναι το εκ του «*Περὶ Παρθενίας*» έργου χωρίο του Γρηγορίου σύμφωνα προς το οποίο ο Βασίλειος υπήρξε πρότυπο και υπόδειγμα και κανόνας του βίου πάντων των περί αυτόν μηδέ αυτού του Γρηγορίου εξαιρουμένου (XXIII 6. Έκδ. P. Cavanaugh, Gregorii Nysseni, Opera Ascetica, De Virginitate, τόμ. VIII, 1. Leiden, E.J. Brill 1963, σσ. 338-339. M. Aubineau...ενθ. ανωτ. σ. 544. Βλ. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Εισαγωγικά», στο ΒΕΠΕΣ 65, σσ. 27-28.

²³ ΧΡΗΣΤΟΥ Π., Ελληνική Πατρολογία, εκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 2010, τόμ. Δ', σ. 165.

συχνά περί της δικής του αττικής παιδείας, αλλ' ο Γρηγόριος Νύσσης έχει πληρωθεί με αυτήν περισσότερο από αυτόν. Άριστη γνώση της κοσμικής σοφίας, και ιδίως της φιλοσοφίας, κατοχή του συνόλου της Γραφής καλή ενημέρωση σχετικά με την προ αυτού θεολογική σκέψη και οξεία δύναμη συλλήψεως εννοιών επέτρεψαν σε αυτόν να αναδειχθεί σε μέγα συγγραφέα και στοχαστή. Δεν υπάρχουν πολλά προβλήματα ως προς την παράδοση των συγγραμμάτων του Γρηγορίου. Δεν σημειώθηκαν σοβαρές απώλειες έργων του, πλην προφανώς ομιλιών και επιστολών, ούτε ήταν εύλογο να του αποδοθούν σε μεγάλη έκταση ξένα έργα, δεδομένης της υποψίας περί ωριγενιστικών του παρεκκλίσεων. Υπάρχουν όμως μερικές ψευδεπίγραφες αποδόσεις²⁴.

Στα δογματικά συγγράμματά του Γρηγορίου Νύσσης, ο οποίος ακολουθεί και προϋποθέτει τους άλλους δύο μεγάλους Καππαδόκες πατέρες, υπογραμμίζεται έντονα η θεότητα του Αγίου Πνεύματος όπως και η μία ενέργεια των τριών προσώπων της Αγίας Τριάδος. Είναι αναμφισβήτητο γεγονός ότι οι τρεις μεγάλοι Καππαδόκες πατέρες (Βασίλειος, Γρηγόριος Θεολόγος, και Γρηγόριος Νύσσης)

²⁴ Αυτ., σσ. 165-166.

έδωσαν ιδιαίτερη βαρύτητα στο θέμα της θεότητας του Αγίου Πνεύματος και ειδικότερα ο Γρηγόριος Νύσσης, όπως είναι αναμφισβήτητος και ο ιδιαίτερος ρόλος που διεδραμάτισε ο τελευταίος κατά την Β' Οικουμενική Σύνοδο²⁵. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω η Α' Οικουμενική Σύνοδος δεν θεολόγησε ειδικότερα για το Άγιο Πνεύμα. Οι εν τω μεταξύ όμως αναφανείς αιρέσεις κατέστησαν απαραίτητη την υπό των Πατέρων διατύπωση της ορθοδόξου διδασκαλίας, η οποία και επικυρώθηκε από την Β' Οικουμενική Σύνοδο του 381. Εν συντομία πρέπει να αναφέρουμε ότι τα μέχρι της εποχής του Γρηγορίου σημαντικότερα Πνευματολογικά έργα είναι οι επιστολές του Μ. Αθανασίου πρὸς Σεραπίωνα, το «*Περὶ Ἁγίου Πνεύματος*» ἔργο του Διδύμου του Τυφλού, το οποίο διασώθηκε στη λατινική μετάφραση του Ιερωνύμου, το «*Περὶ Ἁγίου Πνεύματος*» ἔργο του Μ. Βασιλείου, όπως και τα ὅσα αναγράφει αυτός στους «*Κατὰ τοῦ Ἐὐνομίου λόγους*» του και ειδικότερα στον τρίτο. Επίσης ο Ε' Θεολογικός Λόγος του Γρηγορίου του Θεολόγου

²⁵ Ο καθηγητής Ηλίας Μουτσούλας τονίζει και εξαιρεί αυτόν τον ρόλο. Χαρακτηριστικά σημειώνει ότι όπως ο Γρηγόριος παρατηρεί στην προς Πέτρο επιστολή του επειδή μόνο δεκαεπτά ημέρες είχε στη διάθεσή του το χειρόγραφο με το ἔργο του Εὐνομίου, δεν μπόρεσε να αναρέσει παρά μόνο τον πρώτο λόγο του. Ἢδη μετά την επιστροφή του από την Αρμενία συγκεντρώνει τις σημειώσεις του και συντάσσει τον λόγο, τον οποίο αργότερα και ειδικότερα το 381 κατά τη διάρκεια της Β' στην Κωνσταντινούπολη Οικουμενικής Συνόδου θα αναγνώσει στον Γρηγόριο τον Θεολόγο και τον Ιερώνυμο. Περίπου ένα ἔτος μετά την επιστροφή του από την Αρμενία, δηλαδή τον Μάιο του 381, συγκλήθηκε η Σύνοδος της Κωνσταντινουπόλεως, η οποία αργότερα αναγνωρίστηκε ως η Β' Οικουμενική Σύνοδος και της οποίας οι εργασίες διήρκεσαν μέχρι και τον Ιούλιο του ίδιου ἔτους. Είναι γνωστός ο ρόλος τον οποίο διαδραμάτισε ο Γρηγόριος στη σύνοδο αυτή. Δεδομένου ότι είχε προηγηθεί ο θάνατος του Μ. Βασιλείου και ο Γρηγόριος ο Θεολόγος λόγω των αντιδράσεων τις οποίες συνάντησε από μερίδα επισκόπων αναγκάστηκε να εγκαταλείψει αυτή πριν τον τερματισμό των εργασιών της, εκείνος υπήρξε ο κύριος εκπρόσωπος της θεολογίας των Καππαδοκῶν Πατέρων. Η ιδιαίτερη θέση του Γρηγορίου μεταξύ των 150 περίπου Πατέρων φαίνεται και από το ότι κλήθηκε να εκφωνήσει τον επιτάφιο στον αποθανόντα κατά τη διάρκεια των εργασιών της Συνόδου πρόεδρο της Μελέτιο. Ο Γρηγόριος εκφώνησε και δεύτερο λόγο με τον ασαφή τίτλο «*εἰς τὴν ἑαυτοῦ χειροτονίαν*» ο οποίος σε ορισμένα χειρόγραφα διευρύνεται με το «*Πρὸς Ἐὐάγριον περὶ θεότητος*». Παρότι διατυπώθηκε και η άποψη ότι ο Λόγος αυτός πρέπει να συνδεθεί με την Σύνοδο του 394, πιστεύουμε ότι εκφωνήθηκε κατά τη διάρκεια της Συνόδου του 381, και μάλιστα προς τιμή του Γρηγορίου του Θεολόγου ο οποίος είχε εκλεγεί Αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως και ήταν ἤδη πρόεδρος της Συνόδου. Να σημειωθεί ότι σύμφωνα με τη μαρτυρία του Νικηφόρου αυτός ο Γρηγόριος συνέταξε το σύμβολο της Κωνσταντινουπόλεως. Βλ. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Εἰσαγωγικά», στο ΒΕΠΕΣ 65, σσ.44-45.

αναφέρεται ειδικώς στο Άγιο Πνεύμα. Η συγκριτική μελέτη της περί του Αγίου Πνεύματος διδασκαλίας των ως άνω συγγραφέων μεταξύ τους και προς το έργο του Γρηγορίου Νύσσης παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον. Ωστόσο στη παρούσα εργασία θα εστιάσουμε την προσοχή μας στη σχετική διδασκαλία του μεγάλου πατρός²⁶.

Το κύριο σχετικό έργο του Γρηγορίου είναι το «*Κατὰ Μακεδονιανῶν τῶν Πνευματομάχων*» έργο. Όμως πρέπει να αναφερθούν και τα μικρά δογματικά έργα του: «*Πρὸς Εὐστάθιον περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος*», «*Πρὸς τοὺς Ἑλληνας ἀπὸ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν*», «*Πρὸς Ἀβλάβιον*», και «*Πρὸς Σιμπλίκιον*». Αλλά και στους «*Κατὰ Εὐνομίου Λόγους*» του και στον «*Ἀντιρρητικὸν εἰς τὴν Εὐνομίου ἔκθεσιν*» Λόγο και σε πολλά άλλα έργα του, όπως στο «*Εἰς τὴν ἑαυτοῦ χειροτονίαν*» κατά την εγκατάσταση ως επισκόπου στην Κωνσταντινούπολη του Γρηγορίου του Θεολόγου, σε ένα Λόγο του «*Εἰς τὸν Ἅγιον Στέφανον*» και στην τρίτη Ομιλία του «*Εἰς τὴν Κυριακὴν προσευχὴν*», γίνεται περί του Αγίου Πνεύματος λόγος²⁷.

Στον πλήρη τίτλο του έργου «*Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ Μακεδονιανῶν τῶν Πνευματομάχων*», φαίνεται ότι οι λέξεις «*κατὰ Μακεδονιανῶν τῶν Πνευματομάχων*» προστέθηκαν αργότερα, διότι οι Μακεδονιανοί ήταν κυρίως ομοιουσιανοί. Γράφηκε μάλλον λίγο μετά τον Ιούλιο του 381²⁸. Οι Πνευματομάχοι εμφανίστηκαν στα τέλη της δεκαετίας του 350 στην Αίγυπτο αρχικά και αλλού μετά. Οι Πνευματομάχοι ήταν πρώην αρειανόφρονες, οι οποίοι μετά από πολλές διεργασίες και δισταγμούς δέχτηκαν την ομοουσιότητα του Υιού, αλλά αρνούσαν αυτήν για το Άγιο Πνεύμα, το οποίο θεωρούσαν κτίσμα, άγγελον πρώτον κλπ. Σημαντικά Πνευματομαχικά κείμενα

²⁶ ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Εἰσαγωγικά», στο ΒΕΠΕΣ 65, σσ. 431-432.

²⁷ Αυτόθι, σ. 432.

²⁸ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Σ., Πατρολογία, ένθ. ανωτ., τόμ. Β', σ. 622.

δεν διασώθηκαν. Αντίθετα, διασώθηκαν σπουδαία θεολογικά έργα των Μ. Αθανασίου, Μ. Βασιλείου, Γρηγορίου Θεολόγου, Γρηγορίου Νύσσης, Αμβροσίου Μιλάνου και Διδύμου Τυφλού, με τα οποία λύνεται το πρόβλημα της σχέσεως του Αγίου Πνεύματος με τον Πατέρα και τον Υιό και εξηγείται γενικά το έργο του Αγίου Πνεύματος στο πλαίσιο της θείας οικονομίας²⁹.

Οι Μακεδονιανοί που εσφαλμένα ταυτίστηκαν με τους Πνευματομάχους, καθότι οι πρώτοι ήταν σαφώς ομοιουσιανοί, ενώ των δευτέρων η κακοδοξία αφορούσε μόνο το Άγιο Πνεύμα, εμφανίστηκαν σχετικά αργά, στην δεκαετία του 370. Στην Β' Οικουμενική Σύνοδο το 381 η ομάδα των 36 Μακεδονιανών επισκόπων έδειξαν ότι αρνούσαν το ομοούσιον της Νίκαιας και άρα προέρχονταν από τους αυστηρούς ομοιουσιανούς³⁰. Οι ομοιουσιανοί ήταν μια ομάδα αρειανών που πλησίαζαν την πίστη της Νίκαιας δεχόμενοι ότι ο Υιός είναι σε όλα όμοιος με τον Πατέρα και κατά συνέπεια όμοιος και κατά την ουσία. Ένας από τους εκπροσώπους της ομάδας αυτής ήταν ο Ευσέβιος Καισαρείας, ενώ ηγετικές μορφές τους ήταν οι Βασίλειος Αγκύρας και Γεώργιος Λαοδικείας. Ο Μακεδόνης, κύριος εκπρόσωπος της αιρέσεως των Μακεδονιανών, εχρημάτισε επίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως έως το έτος 360, έτος κατά το οποίο εκθρονίστηκε.

Στην αρχή ο Γρηγόριος υπογραμμίζει την πιστότητά του στα «*δόγματα τῶν Πατέρων*» και την ομολογία ότι το Άγιο Πνεύμα «*συντάσσεται τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ*» και ότι «*μηδεμίαν εἶναι παραλλαγὴν ἐν μηδενὶ τῶν εὐσεβῶς περὶ τὴν θείαν φύσιν νοουμένων τε καὶ ὀνομαζομένων ἐκτὸς τοῦ καθ' ὑπόστασιν*»³¹. Παρατηρεῖ λοιπόν ο Γρηγόριος ότι το Άγιο Πνεύμα «*ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστὶ καὶ τοῦ Χριστοῦ ἐστὶ*»³². Χωρίς να συγχέεται «*κατὰ τὸ*

²⁹ Αυτόθι, σσ. 33-34.

³⁰ Αυτόθι, σ. 34.

³¹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ Μακεδονιανῶν τῶν Πνευματομάχων, εκδ. F. MUELLER, τόμ. III,I, σ. 89, 21-25.

³² Αυτόθι, σσ. 89,25 - 90,1.

ἀγέννητον τῷ Πατρὶ» και «κατὰ τὸ μονογενὲς τῷ Υἱῷ», διακρίνεται «τισὶν ἑξαιρέτοις ἰδιώμασιν» ἀλλ' «ἐν τοῖς ἄλλοις πᾶσι τὸ συνημμένον και ἀπαράλλακτον ἔχει»³³. Η αἵρεση των Πνευματομάχων με ὅσα στρεβλῶς διδάσκει ἐναντιώνεται στα δόγματα της Εκκλησίας. «Οἱ ὑπεναντίοι φασὶν ἀπεξενῶσθαι μὲν αὐτὸ πρὸς τὸν Πατέρα και τὸν Υἱὸν τῆς φυσικῆς κοινωνίας και διὰ τὸ τῆς φύσεως διαλλάττον ὑποβεβηκέναι και ἡλαττῶσθαι τοῖς πᾶσιν ἐν δυνάμει και δόξῃ και ἀξιώματι και πᾶσιν ἅπαξ τοῖς θεοπρεπῶς λεγομένοις ὀνόμασί τε και νοήμασι»³⁴. Θεωροῦν το Ἅγιο Πνεῦμα «δόξης ἀμέτοχον»³⁵, «ἀνάξιον τῆς πρὸς τὸν Πατέρα και τὸν Υἱὸν ὁμοτιμίας»³⁶ και «ἔξω παντάπασι τῆς δημιουργικῆς ἰσχύος»³⁷.

Προκειμένου να καταπολεμήσει την αἵρεση αὐτή ο Γρηγόριος «οὐδὲν καινὸν» χρησιμοποιεῖ ἀλλ' αὐτὴν «τὴν θεῖαν Γραφήν»,³⁸ ἡ οποία δίνει μαρτυρία περὶ του Ἁγίου Πνεύματος. Η Αγία Γραφή ἀποκαλεῖ το Ἅγιο Πνεῦμα «θεῖον»³⁹. Οὔτε ἡ Αγία Γραφή ὁμως οὔτε αἱ «κοινὰ ἔννοιαι», δηλαδή ἡ ἀνθρώπινη λογική, στο μέτρο που εἶναι δυνατόν να χρησιμοποιηθεῖ, βρίσκουν διαφορά μεταξύ του Ἁγίου Πνεύματος και των ἄλλων προσώπων της Αγίας Τριάδος ως προς τὴν φύση⁴⁰. Αναφερόμενος ο ἐπίσκοπος Νύσσης στη θεῖα φύση υπογραμμίζει ὅτι: «ἐπειδὴ γὰρ ἀπλή και μονοειδὴς και ἀσύνθετος εἶναι πεπίστευται και οὐδεμία πλοκή και σύνθεσις ἐξ ἀνομοίων περὶ αὐτὴν θεωρεῖται, διὰ τοῦτο, ἐπειδὴν ἅπαξ θεῖαν φύσιν τῇ ψυχῇ ἐννοήσωμεν, τὸ ἐν παντὶ θεοπρεπεῖ νοήματι τέλειον διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου συμπαραδεξάμεθα»⁴¹. Συνεπῶς ἀπὸ τὴ στιγμὴ που ἡ

³³ Αυτόθι, σ. 90, 1-5.

³⁴ Αυτόθι, σ. 90, 5-10.

³⁵ Αυτόθι, σ. 90,10.

³⁶ Αυτόθι, σ. 90,11.

³⁷ Αυτόθι, σ. 90, 13-14.

³⁸ Αυτόθι, σ. 90, 21.

³⁹ Αυτόθι, σ. 90, 22.

⁴⁰ «...οὐδεμίαν ἐπιγινώσκομεν οὔτε ἐκ τῆς τῶν Γραφῶν διδασκαλίας οὔτε ἐκ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν κατ' αὐτὸ τοῦτο διαφοράν». Αυτόθι, σ. 90, 28-30.

⁴¹ Αυτόθι, σ. 91, 2-6. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Εἰσαγωγικὰ», στο ΒΕΠΕΣ 65, σ. 190.

φύση των τριών προσώπων της Αγίας Τριάδος είναι η αυτή δεν τίθεται θέμα περί της θεότητας του Αγίου Πνεύματος.

Ο Γρηγόριος δεν διστάζει να διακηρύξει την θεότητα του Αγίου Πνεύματος. Το Άγιο Πνεύμα είναι *«θεῖον καὶ ἀγαθὸν καὶ δυνατὸν καὶ σοφὸν καὶ ἔνδοξον καὶ ἀίδιον»*⁴². Συγχρόνως είναι και *«ἀπλοῦν»*⁴³. Επομένως τα προαναφερθέντα ιδιώματα δεν τα έχει το Πνεύμα *«ἐκ μετουσίας»* και *«ἐπίκτητα»*⁴⁴, συγχρόνως δε κατέχει αυτά στον ίδιο βαθμό ή, όπως και σε άλλα έργα του έχει τονίσει, υπάρχει ταυτότητα ενεργειών μεταξύ των τριών προσώπων της Αγίας Τριάδος. Το ότι το Άγιο Πνεύμα τοποθετείται *«κατὰ τὴν τάξιν τρίτον»* δεν υποδηλώνει *«ἐλάττωσιν τινὰ»* ή *«κατὰ φύσιν παραλλαγὴν»*⁴⁵ ή ότι *«τῆς θεοπρεποῦς ἐννοίας ἀπηλλοτριῶται»*⁴⁶. Ο Γρηγόριος κάνει χρήση της εικόνας των τριών λαμπάδων. Αιτία του τρίτου φωτός είναι η πρώτη φλόγα, αυτό όμως ουδόλως υποδηλώνει την *«πρὸς τὸ ἔλαττον παραλλαγὴν»*⁴⁷. Συναφώς αναρωτιέται: *«τίς ἢ σοφία τῶν διὰ τοῦτο τὴν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀξίαν ἀθετεῖν εὐσεβῆς νομιζόντων, ἐπειδήπερ μετὰ Πατέρα καὶ Υἱὸν ἠριθμήθη παρὰ τῆς θείας φωνῆς;»*⁴⁸. Η άρνησή της αποδόσεως στο Άγιο Πνεύμα των θείων ιδιοτήτων του τιμίου, του δυνατού, του ενδόξου, του αγαθού είναι σαφώς βλασφημία⁴⁹. Όσοι δεν παραδέχονται την ομοτιμία του Αγίου Πνεύματος με τον Πατέρα και τον Υιό αντιστρατεύονται στα δόγματα της Εκκλησίας και τους ονομάζει ο ιερός πατέρας *«καινούς δογματιστές»*⁵⁰. Από τη στιγμή που το Άγιο Πνεύμα είναι προδήλως αγαθό, συνεπώς και τέλειο, δεν είναι δυνατόν να υπάρχει διαβάθμιση στην τελειότητα. *«...πῶς τελείου τέλειον ἢ τελειότερόν ἐστιν ἢ ἀτελέστερον· ἕως γὰρ ἂν ὁ τῆς τελειότητος ἐφαρμόζηται λόγος, οὔτε τὸ πλεον οὔτε τὸ ἔλαττον ἐν τῇ τοῦ*

⁴² ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ Μακεδονιανῶν τῶν Πνευματομάχων, ἐνθ. ανωτ., τόμ. III,I, σ. 92, 13-14.

⁴³ Αυτόθι, σ. 92,20.

⁴⁴ Αυτόθι, σ. 92, 16-22.

⁴⁵ Αυτόθι, σ. 92,32, 93, 2-3.

⁴⁶ Αυτόθι, σ. 92, 33-34.

⁴⁷ Αυτόθι, σ. 93, 3-8.

⁴⁸ Αυτόθι, σ. 93, 12-14.

⁴⁹ Αυτόθι, σ. 94, 14, 17-18.

⁵⁰ Αυτόθι, σ. 95, 7-8.

τελείου έννοία ό λογισμός ούτος παραδέχεται»⁵¹.

Επιπρόσθετα μπορούν να αναφερθούν και άλλες ιδιότητες του Αγίου Πνεύματος. Έτσι αν κάποιος θέλει όντως να τιμήσει το Άγιο Πνεύμα οφείλει ασφαλώς να τις ομολογεί: «ότι άθάνατόν έστι πάντως, ότι άτρεπτόν τε και άναλλοίωτον και άει καλόν και άπροσδεές τής έτέρωθεν χάριτος, ότι πάντα έν πᾶσιν ένεργεϊ καθώς βούλεται, άγιον, ήγεμονικόν, εύθές, δίκαιον, άληθινόν, τὰ βάθη έρευνών του Θεού, έκ Πατρός έκπορευόμενον, έκ του Υίου λαμβανόμενον...⁵²». Οι τελευταίες φράσεις του χωρίου δείχνουν και την ορθή σχετικά με το πρόβλημα της εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος θέση του Αγίου Γρηγορίου Νύσσης⁵³. «Ό Πατήρ και ό Υιός και τὸ Πνεῦμα τὸ Άγιον άει μετ' άλλήλων έν τελεία τῇ Τριάδι γνωρίζονται»⁵⁴, παρατηρεί ο Γρηγόριος. «Πρὸ πάσης κτίσεως και πρὸ πάντων αιώνων»⁵⁵ υπάρχουν το Πνεύμα το Άγιο μαζί με τον Πατέρα και τον Υιό δημιούργησε τον κόσμο κάτι που δείχνει τη μεγαλοπρέπεια και των τριών θείων προσώπων. Αναφερόμενος σε αυτή την συνδημιουργία ο Γρηγόριος τονίζει ότι: «ούτε ό έπί πάντων Θεός συνεργίας τινός χρήζων διά του Υίου τὰ πάντα έποίησεν ούτε ό μονογενής Θεός έλάττονα τής προθέσεως τήν δύναμιν έχων έν τῷ Αγίῳ Πνεύματι τὰ πάντα έργάζεται. Άλλά πηγή μὲν δυνάμεώς έστιν ό Πατήρ, δύναμις δέ του Πατρός ό Υιός, δυνάμεως δέ Πνεῦμα τὸ Πνεῦμα τὸ Άγιον»⁵⁶. Και συνεχίζει: «πᾶσαν τήν διά τής κτίσεως ύποστᾶσαν φύσιν, θελήματος κίνησιν και προθέσεως όρμην και δυνάμεως διάδοσιν, εϊκότως άν τις προσαγορεύσειεν έκ Πατρός άρχομένην και δι' Υίου προϊούσαν και έν Πνεύματι Αγίῳ τελειουμένην»⁵⁷. Με τα παραπάνω καθίσταται αδιαμφισβήτητο ότι ολόκληρη η κτίση, η αισθητή και η νοητή, είναι έργο της παντοδυναμίας του Τριαδικού Θεού.

⁵¹ Αυτόθι, σ. 95, 22-26.

⁵² Αυτόθι, σ. 97, 8-13.

⁵³ ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Είσαγωγικά», στο ΒΕΠΕΣ 65, σ. 191.

⁵⁴ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ του Αγίου Πνεύματος κατά Μακεδονιανῶν τῶν Πνευματομάχων, ένθ. ανωτ., τόμ. ΙΙΙ,Ι, σ. 98, 29-30.

⁵⁵ Αυτόθι, σ. 98,31.

⁵⁶ Αυτόθι, σσ. 99,29 - 100,3.

⁵⁷ Αυτόθι, σ. 100, 7-11. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Είσαγωγικά», στο ΒΕΠΕΣ 65, σ. 191.

Το Άγιο Πνεύμα λοιπόν, «μήτε βουλήματος, μήτε ἐνεργείας, μήτε ἄλλου τινὸς τῶν κατὰ τὸ ἀγαθὸν εὐσεβῶς νοουμένων» ἀπολείπεται του Πατρὸς και του Υἱοῦ, «ἐκτὸς δὲ τῆς κατὰ τάξιν και ὑπόστασιν διαφορᾶς ἐν οὐδενὶ τὸ παρηλλαγμένον» ἔχει⁵⁸. «Ἐν δὲ τοῖς λοιποῖς πᾶσιν ἀχώριστον τὴν συνάφειαν ὁμολογοῦντες ἐν φύσει και ἐν τιμῇ και ἐν θεότητι και δόξῃ και μεγαλοπρεπείᾳ και τῇ ἐπὶ πάντων ἐξουσίᾳ και τῇ εὐσεβεῖ ὁμολογίᾳ»⁵⁹. Ἡ ὀρθὴ ὁμολογία της πίστεως απαιτεῖ την αναγνώριση της θεότητος και των τριῶν προσώπων της Αγίας Τριάδος. «Οὕτως και ὁ τὸν Πατέρα μὲν ὁμολογῶν και τὸν Υἱὸν παραδεχόμενος, ἀθετῶν δὲ τὴν μεγαλωσύνην τοῦ Πνεύματος, ἤρνηται τὴν πίστιν και ἔστιν ἀπίστου χείρων και τῆς ἐπωνυμίας τοῦ Χριστιανοῦ καταψεύδεται»⁶⁰. Ὁ Γρηγόριος κάνει λόγο περὶ του «μυστηρίου τῆς ἀληθείας»⁶¹. Ὅπως ο Πατέρας και ο Υἱός εἶναι βασιλεῖς, ἔτσι εἶναι «βασιλεία ζῶσα και οὐσιώδης και ἐνυπόστατος τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον»⁶². Ἐπειτα ο Γρηγόριος μας προτρέπει να παρατηρήσουμε και κάτι ἄλλο. «Ἡ βασιλεία ἐν τῇ τῶν ὑποχειρίων ἀρχῇ πάντως γνωρίζεται»⁶³. Το Ἅγιο Πνεύμα επομένως δεν κατατάσσεται στην υποχείριο ἀλλὰ στην «ἀρχουσαν φύσιν»⁶⁴. Και μόνο το γεγονός της δια του Αγίου Πνεύματος χρίσεως, το οποίο κατὰ ἀρχαία συνήθεια γινόταν πριν το Βάπτισμα, ἀρκεῖ για να ἀποδείξει την θεότητα του Αγίου Πνεύματος⁶⁵.

Με το ἅγιο Βάπτισμα το Ἅγιο Πνεύμα ζωοποιεῖ τους πιστούς⁶⁶ και ὁπως «ἡ χάρις ἀδιασπᾶστος ἀπὸ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ και τοῦ Πνεύματος ἐπὶ τοὺς ἀξίους ρέουσα φέρεται, οὕτως και ἡ βλασφημία εἰς

⁵⁸ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ Μακεδονιανῶν τῶν Πνευματομάχων, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. III,I, σ. 100, 17-20.

⁵⁹ Αὐτόθι, σ. 100, 23-26.

⁶⁰ Αὐτόθι, σ. 101, 25-29.

⁶¹ Αὐτόθι, σ. 102,6..

⁶² Αὐτόθι, σ. 102, 26-30.

⁶³ Αὐτόθι, σ. 103, 14-15.

⁶⁴ Αὐτόθι, σ. 103, 22-23.

⁶⁵ «...τίς ἢ ἀτοπία τῶν ἑαυτοῖς μαχομένων, τῶν προστιθέντων μὲν τὸ χρίσμα τῶν κατὰ φύσιν βασιλεῖ ὡς ἀξίωμα, καταγόντων δὲ αὐτὸ τοῦτο εἰς τὴν ὑποχείριον τάξιν ὡς τῆς ἀξίας καταδεέστερον;». Αὐτόθι, σ. 103, 23-26.

⁶⁶ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ Μακεδονιανῶν τῶν Πνευματομάχων, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. III,I, σ. 105, 27-28.

τὸ ἔμπαλιν κατὰ διάδοσιν ἀναλύουσα ἀπὸ τοῦ Πνεύματος διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐπὶ τὸν τῶν ὄλων Θεὸν διεξέρχεται»⁶⁷. Υποσκάπτοντας οἱ αιρετικοὶ τὴν θεότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος τελικὰ βλασφημοῦν τὸν ἴδιο τὸν Θεὸ Πατέρα. «Εἰ οὖν ἡ ζωὴ διὰ τοῦ βαπτίσματος, τὸ δὲ βάπτισμα ἐν ὀνόματι Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος Ἁγίου τὴν τελείωσιν ἔχει, τί λέγουσιν οἱ τὸ παρεκτικὸν τῆς ζωῆς ἀντ' οὐδενὸς λογιζόμενοι;»⁶⁸. Συνεχίζει ὁ ἱερός πατέρας λέγοντας ὅτι τὸ Ἅγιο Πνεῦμα «ἠγεῖται μὲν γὰρ τὸ ἠγεμονικὸν τῆ φύσει, δυναστεύει δὲ τὸ πάντα ἐνεργοῦν ἐν πᾶσιν, ἐξουσιάζει δὲ τὸ κατ' ἐξουσίαν διαιροῦν τὰ χαρίσματα καθὼς βούλεται, εὐεργετῆ δὲ ζωὴν χαριζόμενον, ἐλεεῖ λυτρούμενον, θεοποιεῖ Θεῶ προσάγον, υἰοθετεῖ Χριστῶ προσοικειοῦν βασιλείαν δωρούμενον, τὸ νεκρὸν ἀνίστησιν, τὸν πεπτωκότα ἐγείρει, τὸν πεπλανημένον εἰς εὐθεΐαν καθίστησιν, τῶ ἐστῶτι φυλάσσει τὴν διαμονήν, τὸν ἀποθανόντα εἰς ἀνάστασιν ἄγει»⁶⁹. Καὶ πολὺ λογικὰ αναρωτιέται ἀν ὅλα αὐτὰ εἶναι μικρά καὶ καμιάς χάριτος ἀξία. Δεν ὑπάρχει κάτι ἀνώτερο ἀπὸ ὅλα τα προαναφερθέντα. Ἔτσι γιὰ ὅλους τοὺς ἀνωτέρω λόγους πρέπει τὸ Ἅγιο Πνεῦμα νὰ συμπροσκυνεῖται μαζί με τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱό.

Παρατηρεῖ ὁ ἱεράρχης τῶν Νυσσαέων ὅτι ὅλα ὅσα ἔχουν ἐπινοηθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους σε τιμὴ καὶ δόξα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος εἶναι κατώτερα τῆς μεγαλοπρέπειάς Του καὶ δὲν συντελοῦν σε καμία προσθήκη στὴ δόξα Του. Σχετικὰ με τὸ Ἅγιο Πνεῦμα κάνει λόγο περὶ τῆς θείας δυνάμεως, τῆς ὁποίας δὲν γνωρίζουμε τὴν φύση «ἀλλὰ τι τῶν περὶ αὐτήν»⁷⁰. Επιπρόσθετα «ἄβατος καὶ ἀθέατος λογισμοῖς μένει»⁷¹. Επομένως τὸ Ἅγιο Πνεῦμα εἶναι ἀδιάσπαστα ἐνωμένο με τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱό καὶ παρέχει στους πιστοὺς τὴν σωτηρία. Ἔτσι λοιπὸν γιὰ τὸν πραγματικὸ Χριστιανὸ σε ἀντίθεση με τοὺς ποικίλους αιρετικούς, καὶ ἐν προκειμένῳ με τοὺς Πνευματομάχους ἡ σωτηρία εἶναι μιὰ δωρεὰ ἡ

⁶⁷ Αυτόθι, σ. 106,30 - 107,2.

⁶⁸ Αυτόθι, σ. 106, 9-11.

⁶⁹ Αυτόθι, σ. 113, 12-20.

⁷⁰ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ Μακεδονιανῶν τῶν Πνευματομάχων, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. III,I, σ. 114,24.

⁷¹ Αυτόθι, σ. 114,32.

οποία παρέχεται στους ανθρώπους από τον Τριαδικό Θεό στον οποίο και πιστεύουμε. Αυτό δεν σημαίνει ότι η θεότητα κατακερματίζεται και χωρίζεται σε πλήθος άλλων θεοτήτων διότι η πίστη μας είναι προς ένα Θεό⁷².

Ένα άλλο δογματικό έργο του Γρηγορίου Νύσσης είναι η επιστολή «Πρὸς Εὐστάθιον περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος». Απευθύνεται προς τον αρχίατρο Ευστάθιο φίλο του Μεγάλου Βασιλείου. Είναι δοκίμιο κατά των Πνευματομάχων, μεγάλο μέρος του οποίου από σύγχυση συμπεριλήφθηκε μεταξύ των επιστολών του Βασιλείου⁷³. Γράφτηκε περί το 380. Ως γνωστόν οι Πνευματομάχοι δεν απέδιδαν θεία δύναμη και ουσία στο Άγιο Πνεύμα. Ο Ευστάθιος ήταν γιατρός που δεν περιοριζόταν μόνο στην θεραπεία των σωμάτων αλλά ενδιαφερόταν και για την θεραπεία των «ψυχικῶν ἀρρωστημάτων». Ο Γρηγόριος είχε και προσωπικώς ωφεληθεί από τους λόγους του Ευσταθίου. Αυτός παρακινεί τον Γρηγόριο να γράψει «ὡς ἂν μὴ πολλοὶ παραβλαβεῖεν κατευημεροῦντος τῆς ἀληθείας τοῦ ψεύδους»⁷⁴. Το χαρακτηριστικό που διακρίνει τους Πνευματομάχους, τους οποίους καλεί συκοφάντες, είναι το μίσος που έχουν κατά της αλήθειας και κατά των ανθρώπων που αγωνίζονται υπέρ αυτής. Κατηγορούν τον Γρηγόριο ότι διδάσκει τρεις θεούς και τον διαβάλλουν στις ακοές των πολλών. Ωστόσο η αλήθεια είναι με το μέρος του Γρηγορίου, ο οποίος «καὶ ἐν κοινῷ πρὸς πάντας καὶ ἰδίᾳ πρὸς τοὺς ἐντυγχάνοντας»⁷⁵ διδάσκει ότι αναθεματίζει οποιονδήποτε κηρύττει τρεις θεούς και δεν τον κρίνει άξιο ούτε καν να φέρει το

⁷² «Οὕτω δὲ διακείμενος ὅλον ἑαυτὸν ἀναθήσει τῇ θεραπείᾳ τῆς κρείττονος φύσεως, οὐ τὸ μὲν τι ποιῶν τῶν εἰς τιμὴν συντεινόντων, τοῦ δὲ ἀπεχόμενος, ἀλλὰ πᾶν ὅτιπερ ἂν ἐν τῇ καθ' ἑαυτὸν δυνάμει μείζον καὶ ὑπερέχον εἶναι φανῆ, τοῦτο ἀναθήσει τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ, τιμὴν καὶ δόξαν καὶ προσκύνησιν τὴν ὑπὸ τῆς δυνάμεως χωρουμένην διηνεκῶς ἀναπέμπων τῷ ἔχοντι τοῦ σώζειν τὴν ἐξουσίαν· σώζει δὲ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον. Διὰ τοῦτο καὶ πιστεύει τὴν ἑαυτοῦ σωτηρίαν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Πνεύματι Ἁγίῳ οὐκ εἰς πλήθος δυνάμεων καὶ θεοτήτων κατακερματίζων τὴν πίστιν, ἀλλ' εἰς μίαν δυνάμιν, μίαν ἀγαθότητα, μίαν ζωοποιὸν ἐξουσίαν, μίαν θεότητα, μίαν ζωὴν πιστεύων». Αυτόθι, σ. 115, 14-26.

⁷³ ΧΡΗΣΤΟΥ Π., Ελληνική Πατρολογία, ἐνθ. ανωτ., τόμ. Δ', σ. 174.

⁷⁴ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Πρὸς Εὐστάθιον περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος, εκδ. F. MUELLER, τόμ. III, I, σ. 4, 8-9.

⁷⁵ Αυτόθι, σ. 5, 6-7.

όνομα του Χριστιανού. Όταν όμως ακούσουν ότι δεν κηρύττει τρεις θεούς με πρόχειρο τρόπο οι αντικείμενοι τον κατηγορούν ότι κηρύττει την αίρεση του Σαβελλίου. Και πάλι όμως με το όπλο της αλήθειας αποδεικνύει ότι φρίττει από την αίρεση αυτή και τον Ιουδαϊσμό⁷⁶. Στη συνέχεια ο Γρηγόριος απαντά στην κατηγορία ότι ενώ διακρίνει τις τρεις υποστάσεις δεν χρησιμοποιεί τον πληθυντικό αριθμό για τα «*θεοπρεπή ὀνόματα*», αλλά εξαγγέλλει «*μίαν τὴν ἀγαθότητα καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν θεότητα*»⁷⁷. Παραδίδοντας ο Κύριος την σωτήρια πίστη στους μαθητές Του, μαζί με τον Πατέρα και τον Υιό συνάπτει και το Πνεύμα το Άγιο⁷⁸, το Οποίο «*τὸ ἀχώριστον ἔχει ἐν πᾶσι τοῖς πρὸς τὸ κρεῖττον ὑπειλημμένοις ὀνόμασιν*»⁷⁹. Ένα άλλο χαρακτηριστικό σημείο της επιστολής προς Ευστάθιο είναι η από τον Γρηγόριο υπογράμμιση ότι «*πάντα τὰ θεοπρεπή ὀνόματά τε καὶ νοήματα ὁμοτίμως ἔχει πρὸς ἄλληλα*»⁸⁰ και ότι «*ὅσαπερ ἂν εἴπης ὀνόματα, ἐν διὰ πάντων ἐστὶ τὸ σημαινόμενον*»⁸¹ εφ'όσον «*πάντα τὰ ὀνόματα τὰ τῇ θείᾳ φύσει ἐπιλεγόμενα ἰσοδυναμεῖ ἀλλήλοις*»⁸². Συμπερασματικά, ο Γρηγόριος παρατηρεῖ ότι δεν είναι δυνατόν το Άγιο Πνεύμα να ἔχει κοινά προς τον Πατέρα και τον Υιό τα υπόλοιπα ονόματα και να είναι αλλότριο ως προς το ὄνομα της θεότητος⁸³, δεδομένου μάλιστα ότι το ὄνομα αυτό χρησιμοποιεῖται υπό ευρύτερη ἔννοια και για «*πολλὰ τῶν καταδεεστέρων*»⁸⁴. Σε αυτό το σημείο ο Γρηγόριος πιθανότατα αναφέρεται σε αγιογραφικά χωρία ὅπως π.χ. τους ψαλμικούς στίχους «*ο Θεὸς ἔστη ἐν συναγωγῇ θεῶν, ἐν μέσῳ δὲ θεοῦ διακρινεῖ*» και «*ἐγὼ εἶπα· θεοὶ ἐστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες*»⁸⁵.

⁷⁶ Αυτόθι, σ. 5, 9-14.

⁷⁷ Αυτόθι, σ. 6, 6-11. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Εἰσαγωγικά», στο ΒΕΠΕΣ 65, σ. 181.

⁷⁸ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Πρὸς Εὐστάθιον περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἐνθ. ανωτ., τόμ. III, I, σ. 7, 7-19.

⁷⁹ Αυτόθι, σ. 7, 27 - 8, 1.

⁸⁰ Αυτόθι, σ. 8, 8-9.

⁸¹ Αυτόθι, σ. 8, 13-14.

⁸² Αυτόθι, σ. 8, 15-16. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Εἰσαγωγικά», στο ΒΕΠΕΣ 65, σ. 181.

⁸³ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Πρὸς Εὐστάθιον περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἐνθ. ανωτ., τόμ. III, I, σ. 8, 18-20.

⁸⁴ Αυτόθι, σ. 9, 9. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Εἰσαγωγικά», στο ΒΕΠΕΣ 65, σ. 181.

⁸⁵ Ψαλμ. 81, 1· 6.

Ο Γρηγόριος προχωράει και αναφέρει ότι η θεία Γραφή χρησιμοποιεί το όνομα της θεότητας ακόμα και για τα «ἀπεμφαίνοντα πράγματα»⁸⁶ όπως τα είδωλα, όπως όταν λέει «πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἔθνῶν δαιμόνια»⁸⁷. «Τὸ δὲ τοῦ ἁγίου ὄνομα καὶ τοῦ ἀφθάρτου καὶ τοῦ εὐθέος καὶ τοῦ ἀγαθοῦ οὐδαμοῦ κοινοποιούμενον πρὸς τὰ μὴ δέοντα παρὰ τῆς Γραφῆς ἐδιδάχθημεν. Οὐκοῦν εἰ ἐν τοῖς ἐξαιρέτως ἐπὶ μόνῃς τῆς θείας φύσεως εὐσεβῶς λεγομένοις ὀνόμασι κοινωνεῖν τὸ Ἅγιον Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱὸν καὶ τὸν Πατέρα οὐκ ἀντιλέγουσι, τίς ὁ λόγος μόνῳ τούτῳ κατασκευάζειν ἀκοινωνήτον εἶναι, οὗ μετέχειν ἐδείχθη κατὰ τινὰ ὁμώνυμον χρῆσιν καὶ τὰ δαιμόνια καὶ τὰ εἴδωλα;»⁸⁸.

Περνάει στη συνέχεια ο Γρηγόριος στην εξέταση των ενεργειῶν του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος και αναφέρει ότι, αν διαφέρουν, τότε θα διαφέρουν και οι φύσεις οι οποίες ενεργούν αυτές τις ενέργειες. Διότι όταν διαφέρουν οι φύσεις, τότε διαφέρουν και οι ενέργειες που ενεργούνται από αυτές. Το «ἡνωμένον τῆς φύσεως» του Αγίου Πνεύματος προς τον Πατέρα και τον Υιό αποδεικνύεται από την ταυτότητα της ενέργειας, δεδομένου ότι και Αυτό «ἀγιάζει καὶ ζωοποιεῖ καὶ παρακαλεῖ»⁸⁹. «Ἡ τῆς ἐνεργείας ταυτότης ἐπὶ Πατρός τε καὶ Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος δείκνυσι σαφῶς τὸ τῆς φύσεως ἀπαράλλακτον»⁹⁰. Στην προσπάθειά του να εξάρει την ενότητα ενεργειῶν των τριῶν προσώπων της Αγίας Τριάδος εξαιτίας των κατηγοριῶν περί υποτιθέμενης τριθεΐας υπογραμμίζει ότι η αγιαστική ενέργεια δεν πρέπει ιδιαιτέρως να αποδοθεί στο Ἅγιο Πνεῦμα. Προς τούτο μάλιστα επικαλεῖται τη μαρτυρία αυτού του Σωτήρος⁹¹. Ο Γρηγόριος υπογραμμίζει ακόμα ότι «ἡ θεία φύσις ἐν πᾶσι τοῖς ἐπινοουμένοις ὀνόμασι, καθό ἐστι, μένει ἀσήμαντος»⁹². Οι

⁸⁶ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Πρὸς Εὐστάθιον περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἐνθ. ανωτ., τόμ. III,I, σ. 9, 11.

⁸⁷ Ψαλμ. 95.

⁸⁸ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Πρὸς Εὐστάθιον περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἐνθ. ανωτ., τόμ. III,I, σ. 10, 6-13.

⁸⁹ Αυτόθι, σ. 11, 14-15.

⁹⁰ Αυτόθι, σ. 13, 19-21.

⁹¹ Αυτόθι, σ. 11, 17-20.

⁹² Αυτόθι, σ. 14, 7-8.

διάφορες ονομασίες διδάσκουν «ἐνεργειῶν διαφορὰς» και ὄχι «τοῦ ἐνεργοῦντος τὴν φύσιν»⁹³.

Σε ἓνα ἄλλο δογματικό ἔργο του με πλήρη τίτλο «Πῶς τρία πρόσωπα λέγοντες ἐν τῇ θεότητι οὐ φαμὲν τρεῖς θεοὺς πρὸς τοὺς Ἑλληνας ἀπὸ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν», το οποίο γράφτηκε μεταξύ 379 και 381, συσχετίζει τις γενικά παραδεκτές φιλοσοφικές και λογικές κατηγορίες (ορολογία) με τους ὄρους που η θεολογία χρησιμοποιεῖ στην περί Αγίας Τριάδας διδασκαλία, για να δείξει ὅτι η τελευταία δεν εἶναι παράλογη⁹⁴. Παρουσιάζει το τριαδικό πρόβλημα ἐπὶ τῇ βάσει των κοινῶν ἐννοιῶν, δηλαδή των γενικῶς παραδεδεγμένων ἀρχῶν. «Απαντάει στο ἀπὸ των ἐθνικῶν προερχόμενο ἐρώτημα, “ἀφοῦ ἐσεῖς οἱ Χριστιανοὶ δέχεστε τρεῖς θεοὺς, πῶς κατηγορεῖτε ἐμᾶς ὡς πολυθεῖστες;” Η ἀπάντηση εἶναι ὅτι δεν δεχόμεστε τρεῖς θεοὺς, διότι το ὄνομα «Θεός» δεν εἶναι δηλωτικό προσώπου, ἀλλὰ δηλωτικό ουσίας. Εφόσον, λοιπόν, η ουσία εἶναι μία, και ο Θεός εἶναι ἓνας, ἔστω και αν βρίσκεται σε τρία πρόσωπα»⁹⁵. Στην ἀρχή του ἔργου ἀναφέρεται ὅτι ο ὄρος «Θεός» σημαίνει την ουσία και ὄχι το πρόσωπο⁹⁶. «Εἰ τὸ Θεὸς ὄνομα προσώπου δηλωτικὸν ὑπῆρχεν, τρία πρόσωπα λέγοντες ἐξ ἀνάγκης τρεῖς ἂν ἐλέγομεν θεοὺς· εἰ δὲ τὸ Θεὸς ὄνομα οὐσίας σημαντικόν ἐστίν, μίαν οὐσίαν ὁμολογοῦντες τῆς Αγίας Τριάδος ἓνα Θεὸν εἰκότως δογματίζομεν, ἐπειδὴ μιᾶς οὐσίας ἐν ὄνομα τὸ Θεός ἐστίν. Διὸ και ἀκολουθῶς τῇ τε οὐσίᾳ και τῷ ὀνόματι εἷς ἐστὶ Θεός και οὐ τρεῖς»⁹⁷. Σε κάθε ἓνα ἀπὸ τα πρόσωπα δεν διαιρεῖται η ουσία, ὡστε να κάνουμε λόγο στην Αγία Τριάδα περί τριῶν ουσιῶν⁹⁸. Η ουσία αὐτή «ἀληθῶς δεσπόζει τῶν ἀπάντων ὡς πάντων δημιουργός»⁹⁹. Στον ἰσχυρισμό ὅτι προκειμένου περί του Πέτρου, του Παύλου και του Βαρνάβα, παρόλο που ἔχουν την ἴδια ουσία, κάνουμε

⁹³ Αυτόθι, σ. 14, 10-11.

⁹⁴ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Σ., Πατρολογία, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. Β', σ. 620.

⁹⁵ ΧΡΗΣΤΟΥ Π., Ἑλληνική Πατρολογία, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. Δ', σ. 173.

⁹⁶ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Πρὸς τοὺς Ἑλληνας ἀπὸ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν, ἐκδ. F. MUELLER, τόμ. III, I, σ. 19,3.

⁹⁷ Αυτόθι, σ. 19, 1-7.

⁹⁸ Αυτόθι, σ. 20, 20-21.

⁹⁹ Αυτόθι, σ. 22, 12-13.

λόγο περί τριών ανθρώπων, σημειώνει ο Γρηγόριος ότι αυτό γίνεται «καταχρηστικῶς καὶ οὐ κυρίως»¹⁰⁰. Αυτό συμβαίνει από συνήθεια που επικράτησε από αναγκαίες αιτίες, οι οποίες δεν θεωρούνται επί της Αγίας Τριάδος¹⁰¹. Άλλωστε στην Αγία Γραφή χρησιμοποιείται ο όρος άνθρωπος υπό την έννοια της ανθρωπότητας με τρόπο καθολικό, κατά το ψαλμικό «ἄνθρωπος ὡσεὶ χόρτος αἱ ἡμέραι αὐτοῦ»¹⁰², όπου ονομάζεται με ενικό αριθμό το κοινό της φύσεως¹⁰³. Ο Γρηγόριος αποσαφηνίζει ότι ο όρος «Θεὸς» δεν υποδηλώνει το τί είναι η ουσία. «Δηλωτικὸν γὰρ τοῦτο τῆς οὐσίας οὐ τὸ τί αὐτῆς παριστῶν (δῆλον ὅτι ἐπεὶ ἀπερινόητον καὶ ἀκατάληπτον τὸ τῆς θείας οὐσίας)»¹⁰⁴. Ἔτσι για το ὄνομα «Θεὸς» ισχύει ὅτι: «ἔστι τοίνυν ἰδίωμα τῆς αἰδίου οὐσίας, ἧς ἐστὶ Πατὴρ καὶ Υἱὸς καὶ Ἅγιον Πνεῦμα, τὸ πάντα ἐποπτεύειν καὶ θεωρεῖν καὶ γινώσκειν, οὐ μόνον τὰ ἔργα γινόμενα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν νῷ λαμβανόμενα, ὅπερ μόνης ἐστὶν ἐκείνης τῆς οὐσίας, ἅτε δὴ καὶ αἰτίας πάντων ὑπαρχούσης τῆς τὰ πάντα ποιησάσης καὶ πάντων ὡς ἰδίων ποιημάτων δεσποζούσης, τὰ δὲ κατ' ἀνθρώπους ἅπαντα συμφέροντί τινι καὶ ἀρρήτῳ λόγῳ πρυτανευούσης»¹⁰⁵.

Στο ίδιο ἔργο ο ἐπίσκοπος Νύσσης υπογραμμίζει την μία ουσία του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος, την μία θεότητα σε τρεις υποστάσεις. Εδώ απαντά και η φράση που αποδεικνύει και την ενεργή συμμετοχή του Γρηγορίου στη σύνταξη του συμβόλου της Β΄ Οικουμενικής Συνόδου¹⁰⁶. Επίσης κάνει μία θαυμάσια διάκριση μεταξύ ουσίας, υποστάσεων και ενεργειών στον Τριαδικό Θεό. Γράφει χαρακτηριστικά: «Ἐν γὰρ πρόσωπον καὶ τὸ αὐτό, τοῦ Πατρός, ἐξ οὗπερ ὁ Υἱὸς γεννᾶται καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐκπορεύεται. Διὸ δὴ καὶ κυρίως τὸν ἕνα αἴτιον μετὰ τῶν αὐτοῦ αἰτιατῶν ἕνα Θεόν φαμεν τεταρρηκότως, ἐπειδὴ καὶ συνυπάρχει αὐτοῖς. Οὔτε γὰρ χρόνῳ

¹⁰⁰ Αυτόθι, σ. 23, 21-22.

¹⁰¹ Αυτόθι, σ. 23, 22-24.

¹⁰² Ψαλ. 102,15.

¹⁰³ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Πρὸς τοὺς Ἑλληνας ἀπὸ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν, ἐνθ. ανωτ., τόμ. III, I, σσ. 26,23 - 27,2.

¹⁰⁴ Αυτόθι, σ. 21, 20-22.

¹⁰⁵ Αυτόθι, σ. 22, 3-11.

¹⁰⁶ ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Εἰσαγωγικά», στο ΒΕΠΕΣ 65, σ. 436.

διήρηται ἀλλήλων τὰ πρόσωπα τῆς θεότητος οὔτε τόπων, οὐ βουλῆ, οὐκ ἐπιτηδεύματι, οὐκ ἐνεργεία, οὐ πάθει, οὐδενὶ τῶν τοιούτων, οἷάπερ θεωρεῖται ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων· ἢ μόνον, ὅτι ὁ Πατήρ Πατήρ ἐστι καὶ οὐχ Υἱὸς καὶ ὁ Υἱὸς Υἱὸς ἐστι καὶ οὐ Πατήρ, ὁμοίως καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον οὔτε Πατήρ οὔτε Υἱός»¹⁰⁷. Ἡ Αγία Γραφή, λοιπόν, κηρύττει τον ἕνα Θεό «μήτε τὰ πρόσωπα συμφύρουσα μήτε τὴν θεότητα διαιροῦσα, φυλάττουσα δὲ μᾶλλον ταυτότητα θεότητος ἐν ἰδιότητι ὑποστάσεων ἤγουν προσώπων τριῶν»¹⁰⁸.

Στο ἔργο του «Περὶ τοῦ μὴ οἶεσθαι λέγειν τρεῖς θεοὺς πρὸς Ἀβλάβιον» προσπαθεῖ να δείξει ὅτι τὴν κοινὴ οὐσία των τριῶν θείων προσώπων δηλώνει τὸ ὄνομα «Θεός», ἐνῶ τα ὀνόματα «Πατήρ», «Υἱός» καὶ «Ἅγιον Πνεῦμα» δηλώνουν πρόσωπα ἢ υποστάσεις καὶ ὄχι διαφορετικὸ τὸ καθένα Θεό¹⁰⁹. Απευθύνεται πρὸς κάποιον κληρικὸ ὄνοματι Ἀβλάβιο, ὁ ὁποῖος εἶχε θέσει σε αὐτὸν τὸ ἐρώτημα, πῶς εἶναι δυνατόν να μὴ μιλάμε περὶ τριῶν θεῶν, τὴν στιγμή που δεχόμαστε τὴν θεότητα τοῦ Πατρός, τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος; Κατὰ τὸν Ἀβλάβιο παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Πέτρος, ὁ Ἰάκωβος καὶ ὁ Ἰωάννης ἔχουν τὴν ἴδια φύση, παρ' ὅλα αὐτὰ χαρακτηρίζονται ὡς τρεῖς καὶ ὄχι ὡς ἕνας ἄνθρωπος. Ὁ Γρηγόριος πρὶν ἀπαντῆσει ἀναγνωρίζει τὴ δυσκολία τῆς ἀπάντησης σε κάθε θέμα που ἔχει σχέση με τὴν Αγία Τριάδα καὶ ἐπιπλέον υπογραμμίζει τὴν ἀνάγκη διατηρήσεως τῆς παραδόσεως «βεβαίας καὶ ἀκινήτου» καὶ τῆς πίστεως ἀμεταθέτου, ἀκόμα καὶ στὴν περίπτωση που ὁ λόγος θα ἀπεδεικνύετο «ἀτονώτερος τοῦ προβλήματος»¹¹⁰. Ἡ Αγία Γραφή μιλάει καθαρὰ περὶ ἐνὸς Θεοῦ¹¹¹, ὡστόσο ὁ ὅρος αὐτός, ὅπως σημειώθηκε παραπάνω, δὲν υποδηλώνει τὸ τί εἶναι ἡ οὐσία ἢ ἡ φύση τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία εἶναι «ἀκατανόμαστος» καὶ «ἄφραστος», ἀλλὰ κάτι «περὶ τὴν θείαν φύσιν», ὅπως συμβαίνει καὶ με ὁποιοδήποτε ἄλλο

¹⁰⁷ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Πρὸς τοὺς Ἑλληνας ἀπὸ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν, ἐνθ. ανωτ., τόμ. III, I, σ. 25, 4-14.

¹⁰⁸ Αὐτόθι, σ. 26, 15-18.

¹⁰⁹ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Σ., Πατρολογία, ἐνθ. ανωτ., τόμ. Β', σ. 620.

¹¹⁰ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ τοῦ μὴ οἶεσθαι λέγειν τρεῖς θεοὺς πρὸς Ἀβλάβιον, ἐκδ. F. MUELLER, τόμ. III, I, σ. 39, 1-3, 7.

¹¹¹ Αὐτόθι, σ. 42, 5-6.

όνομα¹¹². Ο ιερός πατέρας με σαφήνεια κάνει διάκριση μεταξύ της ουσίας και των ενεργειών του Θεού. Οι προσηγορίες των ενεργειών του Θεού είναι ανάλογες αυτών που είναι γνώριμα σε μας. *«Ἐπεὶ τοίνυν τὰς ποικίλας τῆς ὑπερκειμένης δυνάμεως ἐνεργείας κατανοοῦντες ἀφ' ἐκάστης τῶν ἡμῖν γνωρίμων ἐνεργειῶν τὰς προσηγορίας ἀρμόζομεν»*¹¹³. Μεταξύ αυτών των ενεργειών είναι και η ενέργεια από την οποία πηγάζει το όνομα «Θεός», δηλαδή η θεατική ή εποπτική ή ορατική ενέργεια. Επειδή όμως μία είναι η ενέργεια της θεότητας, καθώς είναι μία η θεία φύση, για αυτό το λόγο ο όρος ο όρος «Θεός» χρησιμοποιείται στην Αγία Γραφή όχι μόνο για τον Θεόν Πατέρα, αλλά και για τον Υιό και για το Άγιο Πνεύμα¹¹⁴. Εάν γίνεται λόγος περί διαφόρων ανθρώπων παρά το ενιαίον της ανθρώπινης φύσεως, αυτό συμβαίνει επειδή οι ενέργειες κάθε ανθρώπου διαφέρουν από αυτές του άλλου. Αντιθέτως η μία ενέργεια της Αγίας Τριάδος συνεπάγεται την χρήση του ονόματος «Θεός» και για τα τρία θεία πρόσωπα. *«Ἐπὶ δὲ τῆς θείας φύσεως οὐχ οὕτως ἐμάθομεν ὅτι ὁ Πατὴρ ποιεῖ τι καθ' ἑαυτόν, οὐ μὴ συνεφάπτεται ὁ Υἱός, ἢ πάλιν ὁ Υἱός ἰδιαζόντως ἐνεργεῖ τι χωρὶς τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ πᾶσα ἐνέργεια ἢ θεόθεν ἐπὶ τὴν κτίσιν διήκουσα καὶ κατὰ τὰς πολυτρόπους ἐννοίας ὀνομαζομένη ἐκ Πατρὸς ἀφορμᾶται καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ πρόεισι καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τῷ Ἁγίῳ τελειοῦται»*¹¹⁵. Τονίζεται δε το γεγονός ότι το της θεότητας όνομα σημαίνει ενέργεια και όχι φύση¹¹⁶, υπό την έννοια ότι δεν υποδηλώνει το τί είναι η ουσία ή η φύση του Θεού. Και για το μέγιστο των δώρων και αγαθών που έχει λάβει ο άνθρωπος, αυτό της ζωής, ισχύει ότι πηγάζει από την ίδια πηγή. *«Ἡ αὐτὴ ζωὴ καὶ παρὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐνεργεῖται καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ ἐτοιμάζεται καὶ τῆς τοῦ Πατρὸς ἐξῆπται βουλήσεως»*¹¹⁷. Επεκτείνοντας αυτόν τον συλλογισμό σχετικά και με το όνομα «Θεός», αυτό αφορά και τα τρία

¹¹² Αυτόθι, σσ. 42,20 - 43,2.

¹¹³ Αυτόθι, σ. 44, 7-9.

¹¹⁴ Αυτόθι, σσ. 44,17 - 45,4.

¹¹⁵ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ τοῦ μὴ οἶεσθαι λέγειν τρεῖς θεοὺς πρὸς Ἀβλάβιον, ἐνθ. ανωτ., τόμ. III,I, σσ. 47,21 - 48,2.

¹¹⁶ «...ἐνέργειαν σημαίνειν καὶ οὐχὶ φύσιν τὸ τῆς θεότητος ὄνομα...». Αυτόθι, σ. 46,17.

¹¹⁷ Αυτόθι, σ. 48, 17-19.

πρόσωπα της Αγίας Τριάδος. «Ἐπειδὴ γὰρ εἷς ὁ τῆς ἐποπτικῆς τε καὶ θεατικῆς δυνάμεως λόγος ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Πνεύματι Ἁγίῳ, καθὼς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται, ἐκ μὲν τοῦ Πατρὸς οἶον ἐκ πηγῆς τινος ἀφορμώμενος, ὑπὸ δὲ τοῦ Υἱοῦ ἐνεργούμενος, ἐν δὲ τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος τελειῶν τὴν χάριν, καὶ οὐ διακρίνεται πρὸς τὰς ὑποστάσεις οὐδεμία ἐνέργεια, ἰδιαζόντως παρ' ἐκάστης καὶ ἀποτεταγμένως δίχα τῆς συνθεωρουμένης ἐπιτελουμένη»¹¹⁸.

Παρόλο λοιπόν την ταυτότητα της φύσεως και των ενεργειῶν στην Αγία Τριάδα, δεν πρέπει να λησμονούμε ότι διακρίνονται οι τρεις υποστάσεις κατά τα υποστατικά ιδιώματα, τα οποία είναι αυστηρά προσωπικά, αμετάδοτα και ακοινωνήτα, δηλαδή δεν μπορεί να μεταδοθούν στα δύο άλλα πρόσωπα της Αγίας Τριάδας. Η υπογράμμιση του παραλλάκτου της φύσεως δεν καταργεί «τὴν κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν διαφορὰν»¹¹⁹. Αἴτιο είναι πάντα και μόνο ο Πατέρας. Αναφερόμενος στον Υἱό και το Ἅγιο Πνεῦμα παρατηρεῖ ο Γρηγόριος ὅτι «τὸ μὲν γὰρ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, ὥστε καὶ τὸ μονογενὲς ἀναμφίβολον ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ μένειν, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα μὴ ἀμφιβάλλειν, τῆς τοῦ Υἱοῦ μεσιτείας καὶ αὐτῷ τὸ μονογενὲς φυλαττούσης καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς φυσικῆς πρὸς τὸν Πατέρα σχέσεως μὴ ἀπειργούσης»¹²⁰. Οι παραπάνω θέσεις του Γρηγορίου απασχόλησαν πολύ ἀπὸ τον ΙΒ' αἰῶνα ρωμαιοκαθολικούς και ορθόδοξους στις συζητήσεις τους περὶ του Ἁγίου Πνεύματος. Παρατηρούμε ὅτι εξασφαλίζεται η μοναδικότητα του αἰτίου ἀλλὰ και διακρίνονται μεταξύ τους τα αἰτιατά («ἐκ τοῦ αἰτίου» τὸ ἓνα, «ἐξ αἰτίας»¹²¹ τὸ ἄλλο). Οι θεολογικές αυτές θέσεις του Γρηγορίου αποκλείουν κάθε ιδέα filioque, της κακοδοξίας δηλαδή που θέλει και τον Υἱό αἰτία εκπορεύσεως του Πνεύματος. «Ο Γρηγόριος διακρίνει σαφῶς τρεις «διαφορές»: αἰτία ο Πατέρας, αἰτιατὸν ο Υἱός, ἐκ της αἰτίας τὸ Πνεῦμα. Το γεγονός ἀκόμη

¹¹⁸ Αυτόθι, σ. 50, 13-20.

¹¹⁹ Αυτόθι, σσ. 55,24 - 56,2.

¹²⁰ Αυτόθι, σ. 56, 5-10.

¹²¹ Αυτόθι, σ. 56, 3-5.

ὅτι ἡ θεία φύση εἶναι κοινή στα τρία πρόσωπα, που για αυτό ἔχουν κοινές ἐνέργειες, και οἱ λόγοι του Ἰωάννη¹²² οδηγούν σε ἕνα ἐγγύτερο προσδιορισμό της σχέσεως Υἱοῦ και Πνεύματος ἀλλά και της διαφορᾶς υπάρξεως τους: ὁ Υἱὸς προέρχεται «*προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου*» (του Πατέρα). Το Πνεῦμα προέρχεται «*διὰ τοῦ προσεχῶς (του Υἱοῦ) ἐκ τοῦ πρώτου*» (του Πατέρα). Ὁ Υἱός, λοιπόν, εἶναι τὸ πρόσωπο «*διὰ*» του οὐοίου (ὄχι ἐκ του οὐοίου) πέμπεται τὸ Πνεῦμα ἀπὸ τὸ αἷτιο, τὸν Πατέρα. Ἡ διαδικασία, που δηλώνεται με τὴν πρόθεση «*διὰ*», δεν προσβάλλει τὴ μοναδικότητα του αἷτιου και για τὸ Πνεῦμα. Το «*διὰ*» του Υἱοῦ και τὸ «*μεσιτεία*» σημαίνουν τρόπον τινά τὸ ὄργανο, που δρα ἐν χρόνω. Για αὐτὸ και υπογραμμίζει: τὸ Πνεῦμα εἶναι «*ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβανόμενον*»¹²³, ὅπως σημειώθηκε παραπάνω. Ἐκπορεύεται ἀπὸ τὴν μόνη πηγή και λαμβάνεται ἀπὸ τὸν μεσολαμβάντα Υἱό. Ἐπειδὴ μάλιστα τὸ Πνεῦμα «*λαμβάνεται*» ἀπὸ τὸν Υἱό, μπορεί να λέει ὁ Γρηγόριος ὅτι Αὐτὸ «*ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστὶ και τοῦ (ὄχι: ἐκ τοῦ) Χριστοῦ ἐστὶ*»¹²⁴, κάτι που εἶναι ἀντίθετο πρὸς τὸ «*ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐστὶ*», δηλαδή πρὸς τὸ *filioque*. Ὁ ὄρος «*λαμβάνόμενον*» που ἀναγκαστικά προϋποθέτει τὴν λήψη του Ἁγίου Πνεύματος στους ἀνθρώπους -ἀρα ἐν χρόνω- ἀποκλείει τὴ σύνδεση των κάπως ἀσαφῶν ἐκφράσεων «*μεσιτεία*» και «*διὰ τοῦ προσεχῶς*» με τὴν αἷδια ὑπαρξη και αἷδια ἐκπόρευση του Πνεύματος, που ἀνήκει στον Πατέρα»¹²⁵. «Δεν ἐννοούνται κατὰ τὸν Ἅγιο Γρηγόριο δύο αἷτια της υπάρξεως του Ἁγίου Πνεύματος. Ἀλλά, ἐπειδὴ ὁ Υἱὸς συνεπινοεῖται με τὸν Πατέρα, ἐξαιτίας της φυσικῆς σχέσεως που υποδηλώνεται με τὰ ονόματα του Πατρὸς και του Υἱοῦ, γι' αὐτὸ προσπαθεῖ ὁ Ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης να διακρίνει, ὄχι μόνο τὸ αἷτιο ἀπὸ τὰ αἷτιατά, ἀλλά και τὰ ἐκ του αἷτιου αἷτιατά μεταξύ τους, ὅστε να μην ὑπάρχει κίνδυνος

¹²² Ἰωάν. 15,26 «*ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ Παράκλητος ὃν ἐγὼ πέμπω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ*».

¹²³ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ Μακεδονιανῶν τῶν Πνευματομάχων, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. III,I, σ. 97, 12-13.

¹²⁴ Αὐτόθι, σσ. 89,25 - 90,1.

¹²⁵ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Σ., Πατρολογία, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. Β', σ. 599.

ταυτότητος Υιού και Αγίου Πνεύματος ή αλληλοπαραχωρήσεως, ώστε το Άγιο Πνεύμα να γίνεται ενίοτε αντιληπτό και ως Υιός»¹²⁶. Συμπερασματικά, το κοινό της φύσεως δεν αίρει την διάκριση των υποστάσεων¹²⁷.

Ένα άλλο αξιόλογο δογματικό έργο του καππαδόκου πατρός είναι το «Πρὸς Σιμπλίκιον περὶ πίστεως». Το έργο αυτό, υπεραμύνεται της θεότητος και ομοούσιότητος του Υιού και του Αγίου Πνεύματος κατά των προσβολών των Πνευματομάχων ερμηνεύον με ορθόδοξο τρόπο καίρια χωρία χρησιμοποιούμενα από τους Αρειανούς προς υπεράσπιση των ιδίων τους θέσεων¹²⁸. Υπογραμμίζεται ότι το Άγιο Πνεύμα είναι «ἄκτιστον» και «ἀγαθὸν τῇ φύσει», «ἡγεμονεύει», «παρακαλεῖ», «ἐλευθεροῖ», «τὴν τῆς σοφίας δίδωσι χάριν»¹²⁹. Επομένως διαφέρει τούτο ουσιωδῶς της κτίσεως, η οποία «μεταλαμβάνει τῶν χαρισμάτων, τὸ δὲ Πνεῦμα κατ' ἐξουσίαν χαρίζεται»¹³⁰. «Πάντα τὰ ὑψηλὰ καὶ θεοπρεπεῖ ὀνόματα, ὅσα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ παρὰ τῆς Γραφῆς ἐφαρμόζεται, ταῦτα καὶ περὶ τὸ Ἅγιον θεωρεῖται Πνεῦμα· ἡ ἀφθαρσία, ἡ μακαριότης, τὸ ἀγαθόν, τὸ σοφόν, τὸ δυνατόν, τὸ δίκαιον, ἡ ἀγιότης»¹³¹. Καμία διάκριση επομένως δεν υφίσταται μεταξύ Πατρός, Υιού και Αγίου Πνεύματος «πλὴν τούτων δι' ὧν αἱ ὑποστάσεις τρανῶς τε καὶ ἀσυγχύτως ἀπ' ἀλλήλων διαχωρίζονται»¹³². Ακόμη ο Γρηγόριος κάνει διάκριση μεταξύ του «πνεύματος», περί του οποίου ομιλεῖ ο προφήτης Ἄμωσ λέγοντας «ὁ στερεῶν βροντὴν καὶ κτίζων πνεῦμα»¹³³ και εκείνου περί του οποίου ομιλεῖ ο Απόστολος όταν λέγει: «οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν

¹²⁶ ΞΙΩΝΗ ΝΙΚ., Ουσία και ενέργειες του Θεού κατά τον Άγιο Γρηγόριο Νύσσης, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1999, σ. 90.

¹²⁷ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ τοῦ μὴ οἶεσθαι λέγειν τρεῖς θεοὺς πρὸς Ἀβλάβιον, ἐνθ. ανωτ., τόμ. III,I, σ. 57, 6-7. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Εἰσαγωγικά», στο ΒΕΠΕΣ 65, σ. 186.

¹²⁸ Αυτόθι, σ. 187.

¹²⁹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Πρὸς Σιμπλίκιον περὶ πίστεως, εκδ. F. MUELLER, τόμ. III,I, σ. 66, 1, 4, 7, 8, 9, 9-10.

¹³⁰ Αυτόθι, σ. 66, 10-11.

¹³¹ Αυτόθι, σ. 66, 14-18.

¹³² Αυτόθι, σ. 66, 20-21.

¹³³ Ἄμ. 4,13.

εἰ μὴ ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ»¹³⁴. Μόνο στην δεύτερη περίπτωση έχουμε ταύτιση προς το Ἅγιο Πνεῦμα¹³⁵. Εν κατακλείδι ο ορθός και υγιής λόγος απαιτεί να ομολογούμε μια «*τὴν ἄκτιστον φύσιν, τὴν ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Πνεύματι Ἁγίῳ θεωρουμένην*»¹³⁶.

Το κύριο δογματικό έργο του Γρηγορίου είναι οι τρεις «*κατὰ Εὐνομίου Λόγοι*», στους οποίους πρέπει να προστεθεί ο «*Ἄντιρρητικὸς εἰς τὴν Εὐνομίου ἔκθεσιν*». Ως γνωστόν ο Ευνόμιος αρειανός της δεύτερης γενιάς και μαθητής του Αετίου, φθάσας μέχρι και του επισκοπικού αξιώματος (επίσκοπος Κυζίκου το 360) συνέταξε περί το 360 τον «*Ἀπολογητικόν*» σε 28 κεφάλαια. Στο έργο αυτό απάντησε ο Μέγας Βασίλειος με τους τρεις κατά του Ευνομίου Λόγους του. Ο Ευνόμιος μόλις το 378 απάντησε στον Βασίλειο διά της «*Ἀπολογίας ὑπὲρ Ἀπολογίας*». Το φθινόπωρο του 378 μεσολάβησε ο θάνατος του Βασιλείου και έτσι δεν υπήρξε απάντηση από την πλευρά του. Το έργο ανέλαβε ο αδελφός του Μεγάλου Βασιλείου Γρηγόριος δια των ως άνω τριών λόγων του¹³⁷.

Ο Ευνόμιος προσπάθησε να θεμελιώσει φιλοσοφικώς την άρνηση του «*ὁμοουσίου*», αλλά και οποιουδήποτε όρου εμφανόντος ομοιότητα του Υιού προς τον Πατέρα, μέσω της άρνησης ή μάλλον της περιορισμένης μόνον χρήσης του ως άνω εκ της Αγίας Γραφής προερχόμενου όρου, αλλά και μέσω της χρησιμοποιήσεως του όρου «*ἀγέννητος*» ως κατεξοχήν εκφράζοντος την ουσία του Θεού. Ο τονισμός του «*ἀγεννήτου*» ως προσδιορίζοντος αυτήν την ουσία του Θεού είχε ως αποτέλεσμα την άρνηση της θεότητας του Υιού ως «*γεννητοῦ*», έστω και αν έδινε σε αυτόν την πρώτη θέση μεταξύ όλων των έργων του Θεού. Κατά τον Ευνόμιο ο Υιός είναι «*γέννημα*» - ο όρος εκφράζει αυτή την ουσία του - γεννηθείς προ πάντων των κτισμάτων εκ της θελήσεως του Θεού Πατρός. Κατά τον Ευνόμιο ο όρος «*Υιός*» εκφράζει την «*οὐσία*», ενώ ο όρος «*Πατήρ*» την

¹³⁴ Α΄ Κορ. 12,3.

¹³⁵ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Πρὸς Συμπλίκιον περὶ πίστεως, ένθ. ανωτ. τόμ. ΙΙΙ,Ι, σ. 67, 7-23.

¹³⁶ Αυτόθι, σ. 67, 3-6.

¹³⁷ ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Εἰσαγωγικά», στο ΒΕΠΕΣ 65, σ. 130.

«ἐνέργεια». Κατ' αυτόν ταυτότητα ουσιών απαιτεί ταυτότητα ονομάτων. Ο Ευνόμιος αναγνωρίζει μία υπεροχή στον Υιό έναντι όλων των εκ του μηδενός δημιουργηθέντων κτισμάτων, δεδομένου ότι κατά την Αγία Γραφή είναι ο δημιουργός τους. Ο στίχος της Αγίας Γραφής «πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν» (Ιω. 1,3) δικαιολογεί κατά τον Ευνόμιο την συμπερίληψη σε αυτά και του Αγίου Πνεύματος. Κτίσμα επομένως κατά τα ανωτέρω είναι ο «Παράκλητος», όπως προτιμάει να ονομάζει το Άγιο Πνεύμα. Είναι τρίτο όχι μόνο «κατὰ τάξιν» αλλά και «κατὰ φύσιν», «κτισθὲν προστάγματι τοῦ Πατρὸς καὶ διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ Υἱοῦ». Τιμάται ως τρίτον τῆ τάξει, ως το πρώτο κτίσμα του μονογενοῦς, το σημαντικότερο από όλα¹³⁸.

Η υποτίμηση του Αγίου Πνεύματος από τον Ευνόμιο είναι σαφής. Μεταξύ τούτου και του αγεννήτου Πατρός μεσολαβεί όχι μόνο ο Υιός, αλλά και η ενέργεια του Πατρός, μέσω της οποίας γεννήθηκε ο Υιός και εκείνη του Υιού, μέσω της οποίας έγινε το Άγιο Πνεύμα. Στο έργο του ο Ευνόμιος κάνει διάκριση μεταξύ τριών ουσιών, της «ἀνωτάτω καὶ κυριωτάτης οὐσίας», της «δι' ἐκείνην μὲν οὔσης μετ' ἐκείνην δὲ πάντων τῶν ἄλλων πρωτευούσης» και «τρίτης γε τῆς μηδεμιᾶ μὲν τούτων συνταπτομένης, ἀλλὰ τῆ μὲν διὰ τὴν αἰτίαν, τῆ δὲ διὰ τὴν ἐνέργειαν καθ' ἣν γέγονεν ὑποταπτομένης»¹³⁹. Με όσα αναγράφει ο Ευνόμιος, εμφανίζεται ο Υιός και το Πνεύμα ως «οὐ κυρίως ὑφεστῶτα»¹⁴⁰. Αναφερόμενος ο Γρηγόριος στο Άγιο Πνεύμα, το οποίο εμφανίζεται υποταγμένο και στον Πατέρα και στον Υιό, διερωτάται ποια είναι η έννοια της υποταγής. Ανατρέχοντας στην Αγία Γραφή βρίσκει την έννοια της υποταγής της αλόγου κτίσεως στον κατ' εικόνα Θεού δημιουργηθέντα άνθρωπο¹⁴¹, την έννοια της υποταγής λαών και εθνών¹⁴² και την από τον Απόστολο Παύλο αναφερόμενη υποταγή «πάντων τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν Μονογενῆ

¹³⁸ Αυτόθι, σσ. 130-131.

¹³⁹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Κατὰ Εὐνομίου, Λόγος α', εκδ. W. JAEGER, τόμ. I, σ. 72, 1-7.

¹⁴⁰ Αυτόθι, σ. 76,8.

¹⁴¹ Αυτόθι, σ. 82, 21-26.

¹⁴² Αυτόθι, σσ. 82,27 - 83,4.

καὶ δι' αὐτοῦ πρὸς τὸν Πατέρα»¹⁴³. Αποτελεῖ πάντως βλασφημία ἡ «ἐν ἴσῳ τοῖς ἀλόγοις» θεώρηση τῆς υποταγῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Το λάθος τοῦ Εὐνομίου εἶναι ὅτι «τὴν τῆς τάξεως ἀκολουθίαν τῆς τῶν φύσεων ἑτερότητος ἐνδεικτικὴν εἶναι ὀρίζεται»¹⁴⁴. Ἔτσι λοιπὸν ὁ Εὐνόμιος ἐμφανίζει τὸ Ἅγιο Πνεῦμα «ἐν τῇ πέμπτῃ τάξει»¹⁴⁵, ἐφόσον μεταξύ αὐτοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς παρεμβάλλεται ὁ Υἱὸς καθὼς καὶ οἱ ἐνέργειες καὶ τῶν δύο. Συγχρόνως, ὁ μεγάλος πατέρας διερωτᾶται, ἀν ἡ ἐνέργεια εἶναι ἀνυπόστατος «πῶς ἔπεται τῷ ὄντι τὸ μὴ ὄν»¹⁴⁶.

Ἡ κύρια διαίρεση ποῦ κάνει ὁ ἐπίσκοπος Νύσσης δὲν εἶναι μεταξύ νοητῆς καὶ αἰσθητῆς φύσεως ἀλλὰ μεταξύ ἀκτίστου καὶ κτιστῆς φύσεως. Κάνοντας λόγο λοιπὸν περὶ τῆς ἀκτίστου φύσεως καὶ ἐιδικότερα περὶ τῶν τριῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος ἀναφέρεται στα κοινὰ καὶ στα «ἀκοινώνητα» ιδιώματα τῶν προσώπων, ὅπως εἶναι γιὰ μὲν τὸν Πατέρα τὸ ὅτι εἶναι «ἀγέννητος καὶ Πατὴρ»¹⁴⁷, γιὰ τὸν Υἱὸ ὅτι εἶναι «Υἱὸς καὶ μονογενὴς»¹⁴⁸, γιὰ δὲ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα τὸ «μῆτε ἀγεννήτως εἶναι μῆτε μονογενῶς, εἶναι δὲ ὄλως»¹⁴⁹. Ὁ καθηγητὴς Μουτσούλας ἐκτιμᾷ καὶ τείνουμε καὶ ἐμεῖς νὰ συμφωνήσουμε μαζί του ὅτι ὁ W. Jaeger κακῶς θεωρεῖ ὡς προσθήκη στὸ κείμενο τὴν φράση ποῦ ἀναφέρεται στὸ Ἅγιο Πνεῦμα: «καὶ ἐν τῷ τὴν αἰτίαν τῆς ὑπάρξεως ἐκ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων ἔχειν»¹⁵⁰. Ἡ φράση αὐτὴ πιστεύουμε, ὅτι ἀνταποκρίνεται πλήρως στὴ διδασκαλία τοῦ Γρηγορίου, σύμφωνα πρὸς τὴν ὁποία αἰτία τῆς ὑπάρξεως τόσο τοῦ Υἱοῦ ὅσο καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος εἶναι ὁ Πατὴρ ἢ ἄλλως «ὁ Θεὸς τῶν ὄλων»¹⁵¹. Ἐξ ἄλλου εὐθύς ἀμέσως παρατηρεῖ ὁ Γρηγόριος ὅτι ἰδιάζον τοῦ Πνεύματος εἶναι «τῷ μῆτε μονογενῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς

¹⁴³ Αυτόθι, σ. 83, 6-8.

¹⁴⁴ Αυτόθι, σ. 85, 8-9.

¹⁴⁵ Αυτόθι, σ. 99, 20-21.

¹⁴⁶ Αυτόθι, σ. 100, 8.

¹⁴⁷ Αυτόθι, σ. 108, 1.

¹⁴⁸ Αυτόθι, σ. 108, 4.

¹⁴⁹ Αυτόθι, σ. 108, 12.

¹⁵⁰ Αυτόθι, σ. 108, 16-17.

¹⁵¹ Αυτόθι, σ. 138, 12-13.

ὑποστῆναι καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι»¹⁵².

Σε κάποιο σημείο του τρίτου κατά του Ευνομίου Λόγου του παρατηρεί ο Γρηγόριος τα εξής: «πεπείσμεθα τῇ ὁμολογίᾳ τῶν θείων ὀνομάτων, Πατρὸς λέγω καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος Ἁγίου, κυροῦσθαι τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον καὶ τῇ τῶν μυστικῶν ἐθῶν τε καὶ συμβόλων κοινωνία τὴν σωτηρίαν κρατύνεσθαι»¹⁵³. Ο Ευνόμιος «καταφρονεῖ τῶν σεμνῶν ὀνομάτων»¹⁵⁴ μέσω των οποίων δίνεται η χάρη της θειότερας γεννήσεως σε αυτούς που μετέχουν με πίστη και «περιορᾷ τὴν τῶν μυστικῶν συμβόλων τε καὶ ἐθῶν κοινωνίαν, ἐν οἷς ὁ Χριστιανισμὸς τὴν ἰσχὺν ἔχει»¹⁵⁵. Συνεχίζοντας ο μέγας πατέρας της Εκκλησίας σημειώνει ότι εάν είναι ἀχρηστη μεν η ὁμολογία των σεμνῶν και τιμίων της Αγίας Τριάδος ὀνομάτων, ἀνωφελή δε τα ἔθνη της Εκκλησίας, τί ἄλλο παρά λήρος και φλυαρία πρέπει να θεωρεῖται το μυστήριο της Χριστιανικῆς πίστεως¹⁵⁶; Ἐν τέλει ο Γρηγόριος ἐξαίρει τὴν ἀλήθεια του ενός Τριαδικοῦ Θεοῦ και χαρακτηρίζει το κήρυγμα του Ευνομίου ως ἄθεο, τον ἴδιο δε ως ἀντίχριστο¹⁵⁷.

Ἐκτός ἀπὸ τους τρεις κατά του Ευνομίου λόγους, ο Γρηγόριος συνέταξε ὅπως ἤδη σημειώθηκε και τον *Ἀντιρρητικό Λόγο* στην ἀπὸ τον Ευνόμιο συνταχθεῖσα ἐκθέση πίστεως. Θα μπορούσε να πει κανεὶς ὅτι εἶναι ἓνα εἶδος ἀντεκθέσεως, δεδομένου ὅτι με συνοπτικό τρόπο σε αὐτή και παράλληλα προς τὴν ἀναίρεση της ἐκθέσεως του Ευνομίου ἐκτίθενται οἱ βασικὲς ἀλήθειες της πίστεως¹⁵⁸. Το σύγγραμμα αὐτό εἶναι ἓνα ἀπὸ τα ἀρίστα ἀντιαρειανικά συγγράμματα. Ἄν και ἡ ἀνάγκη να ἀκολουθεῖ κατά πόδας το ἀντίστοιχο κείμενο του Ευνομίου, παρακωλύει τὴν πρωτοβουλία και περιορίζει τὴ μεθοδικότητα. Παρουσιάζει τον Ευνόμιο ως

¹⁵² Αὐτόθι, σσ. 108,18 - 109,1. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Εἰσαγωγικά», στο ΒΕΠΕΣ 65, σ. 135.

¹⁵³ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Κατὰ Εὐνομίου, Λόγος γ', ἐκδ. W. JAEGER, τόμ. II, σ. 285. 8-12.

¹⁵⁴ Αὐτόθι, σ. 285, 17-18.

¹⁵⁵ Αὐτόθι, σ. 285, 19-21.

¹⁵⁶ Αὐτόθι, σσ. 285,26 - 286,10.

¹⁵⁷ Αὐτόθι, σσ. 287, 23-25, 288, 12-13, 17.

¹⁵⁸ ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Εἰσαγωγικά», στο ΒΕΠΕΣ 65, σ. 168.

εγκλωβισμένο σε έναν «ορθολογισμό» ο οποίος εν τέλει διαστρεβλώνει τις αριστοτελικές και πλατωνικές έννοιες που επικαλείται¹⁵⁹. Στην αρχή εξάιρεται ο υπερφυσικός χαρακτήρας της θείας αποκαλύψεως, ειδικότερα ο αποκαλυφθείς από τον Κύριο «λόγος τοῦ μυστηρίου»¹⁶⁰, η πίστη δηλαδή στον Τριαδικό Θεό. Αυτή την πίστη, παρατηρεί ο Γρηγόριος, «ἐπὶ λέξεως καθαρὰν καὶ ἀπαρχειρήτον φυλάσσομεν ὡς παρελάβομεν, καὶ τὴν ἐν ὀλίγῳ παρατροπὴν τῶν παραδοθέντων ῥημάτων ἐσχάτην κρίνοντες βλασφημίαν τε καὶ ἀσέβειαν»¹⁶¹.

Στο τελευταίο τμήμα του λόγου του ο Γρηγόριος αναφέρεται στο Άγιο Πνεύμα, λαμβάνοντας αφορμή από όσα σχετικά αναγράφει ο Ευνόμιος. Ο τελευταίος στρέφεται και κατά του Αγίου Πνεύματος, το οποίο θέλει να αποδείξει «μέρος τῆς ἀγγελικῆς δυνάμεως»¹⁶² και ως μη διαφέρον «πρὸς πᾶν το γινόμενον»¹⁶³. Εν πρώτοις ο Γρηγόριος παρατηρεί ότι όπως σκοπίμως ο Ευνόμιος απέφυγε τις λέξεις *Πατέρας* και *Υἱός*, όμοια πράττει και για το Άγιο Πνεύμα. «Ὡς γὰρ ἐκεῖ Πατέρα οὐκ εἶπεν, ἵνα μὴ τῇ αἰδιότητι τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν συνενδείξῃται, οὐδὲ τὸν Υἱὸν ὠνόμασεν, ἵνα μὴ τὴν κατὰ φύσιν οἰκειότητα τῇ φωνῇ ταύτῃ συμπαραστήσῃ, οὕτω καὶ νῦν οὐ λέγει Πνεῦμα Ἅγιον, ἵνα μὴ τὸ μεγαλεῖον τῆς δόξης αὐτοῦ καὶ τὸ κατὰ πάντα ἡνωμένον Πατρὶ τε καὶ Υἱῷ διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου συνομολογήσῃ»¹⁶⁴. Το γεγονός ότι η Αγία Γραφή χρησιμοποιεί τόσο τον όρο «ἅγιος» όσο και τον όρο «πνεῦμα» και για τον Πατέρα και για τον Υἱό βεβαιώνει την «κοινωνίαν»¹⁶⁵ του Πνεύματος προς Αυτούς, και ότι «οὐκ ἄλλο τι κατὰ τὴν φύσιν ἐστὶν ἢ ἐκεῖνο πάντως, ὃ διὰ τῶν αὐτῶν ὀνομάτων κυρίως κατονομάζεται»¹⁶⁶. Αλλά και ο όρος «Παράκλητος» χρησιμοποιείται από την Αγία

¹⁵⁹ ΧΡΗΣΤΟΥ Π., Ελληνική Πατρολογία, ἐνθ. ανωτ., τόμ. Δ', σ. 170.

¹⁶⁰ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος Ἀντιρρητικός πρὸς τὴν Εὐνομίου ἐκθεσιν, εκδ. W. JAEGGER, τόμ. II, σ. 313, 10-13.

¹⁶¹ Αυτόθι, σ. 313, 6-9.

¹⁶² Αυτόθι, σ. 368, 25.

¹⁶³ Αυτόθι, σ. 369, 1.

¹⁶⁴ Αυτόθι, σ. 389, 14-20.

¹⁶⁵ Αυτόθι, σ. 389, 26.

¹⁶⁶ Αυτόθι, σ. 390, 7-8.

Γραφή, αλλά και από αυτόν τον ίδιο τον Κύριο, τόσο για τον Υιό όσο και για το Άγιο Πνεύμα¹⁶⁷. Συναντούμε αυτόν τον όρο μέσα στην Αγία Γραφή με διπλή σημασία: «μιας μὲν διὰ τῶν τιμητικῶν ῥημάτων τε καὶ σχημάτων, ὑπὲρ ὧν, ἄν τις δεόμενοι τύχωμεν, εἰς συμπάθειαν αὐτὸν ἐπαγόμεθα, ἑτέρας δὲ τῆς θεραπευτικῆς τῶν ψυχικῶν τε καὶ σωματικῶν παθημάτων ἐπινοίας»¹⁶⁸. Το Άγιο Πνεύμα ονομάζεται επίσης, όπως παρατηρεῖ και ο Ευνόμιος, «Πνεῦμα ἀληθείας», η Αγία Γραφή όμως προσθέτει «ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται»¹⁶⁹, «ὅπερ οὐδενὶ τῶν ἐν τῇ κτίσει νοουμένων ἢ φωνῇ τοῦ Κυρίου προσεμαρτύρησεν»¹⁷⁰, όπως προσθέτει ο Γρηγόριος.

Να σημειωθεί ότι ο Αντιρρητικός γράφτηκε μετά τη Β΄ Οικουμενική Σύνοδο, πιθανόν το 383. Ο Γρηγόριος υπογραμμίζει ότι «τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ὅπου θέλει πνεῖ καὶ πάντα ἐν πᾶσιν ἐνεργεῖ καθὼς βούλεται»¹⁷¹. Στο ίδιο χωρίο επανέρχεται και σε άλλο σημείο του Αντιρρητικού του για να υπογραμμίσει το εξής: «ὥσπερ ὁ προφήτης ἀγαθὸν καὶ εὐθὲς καὶ ἡγεμονικὸν ὀνομάζει τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, διὰ τοῦ ἡγεμονικοῦ τὸ ἀρχικὸν ἐνδεικνύμενος, οὕτω καὶ ὁ ἀπόστολος πάντα ἐν πᾶσιν ἐνεργεῖν καθὼς βούλεται διοριζόμενος τὴν ἀθθεντικὴν ἐξουσίαν προσμαρτυρεῖ τῇ ἀξίᾳ τοῦ Πνεύματος»¹⁷². Το Άγιο Πνεύμα μετά του Πατρός και του Υιού παρέχει τον φωτισμό¹⁷³. Σύμφωνα δε και με τη διακήρυξη του συμβόλου της Β΄ Οικουμενικής Συνόδου είναι «τὸ ζωοποιόν». Σαφώς και κατηγορηματικά επισημαίνει ότι «τὸ δὲ μὴ εἶναι τῶ Ἰῶ ὁμογενὲς τὸ Πνεῦμα, τῶ εὐθεῖ τὸ εὐθὲς, τῶ ἀγαθῶ τὸ ἀγαθόν, τῶ ζωοποιῶ τὸ ζωοποιόν, τοῦτο τῆς αἰρετικῆς κακουργίας ἐκ τῆς τοῦ λόγου ἀκολουθίας σαφῶς ἀποδέδεικται»¹⁷⁴.

Στη πολεμική του κατά του Αγίου Πνεύματος ο Ευνόμιος

¹⁶⁷ Αυτόθι, σ. 390, 14-18.

¹⁶⁸ Αυτόθι, σ. 391, 2-6.

¹⁶⁹ Ἰωαν. ΙΕ΄, 26.

¹⁷⁰ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος Ἀντιρρητικός πρὸς τὴν Εὐνομίου ἔκθεσιν, ἐνθ. ανωτ., τόμ. ΙΙ, σ. 313, 10-13.

¹⁷¹ Αυτόθι, σ. 330, 5-7.

¹⁷² Αυτόθι, σ. 395, 19-24.

¹⁷³ Αυτόθι, σ. 406, 5-9.

¹⁷⁴ Αυτόθι, σ. 400, 10-14.

ισχυρίζεται ότι το Άγιο Πνεύμα «οὔτε τῷ Πατρὶ συναριθμεῖται, οὔτε τῷ Υἱῷ συνεξισοῦται»¹⁷⁵. Ο Γρηγόριος αντιπαρατηρεῖ ότι ορθῶς μεν δεν είναι Πατέρας του Υιού το Άγιο Πνεύμα¹⁷⁶, ἀλλὰ ἡ Ἁγία Γραφή «πάντα τὰ ὑψηλὰ καὶ θεοπρεπῆ νοήματά τε καὶ ὀνόματα»¹⁷⁷ προσμαρτυρεῖ στο Πνεύμα. Ἡ Ἁγία Γραφή ἐπίσης «μίαν ἐν Πατρὶ τε καὶ Υἱῷ καὶ Πνεύματι Ἁγίῳ δύναμιν τε καὶ ἀγαθότητα καὶ οὐσίαν καὶ δόξαν καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα κηρύσσει πλὴν τῆς κατὰ τὰς ὑποστάσεις διαφορᾶς»¹⁷⁸. Ο Εὐνόμιος χαρακτηρίζει ἀκόμη το Άγιο Πνεύμα ὡς «πρῶτον ἔργον καὶ κράτιστον τοῦ μονογενοῦς»¹⁷⁹. Ο Γρηγόριος ἀντίθετα υπογραμμίζει: «τὸ μὴ ἀπεξενῶσθαι πάντως τῆς τε τοῦ Πατρὸς καὶ τῆς τοῦ Υἱοῦ φύσεως τὸ Πνεῦμα διὰ τῆς ταυτότητος τῶν ἐνεργημάτων παρίσταται»¹⁸⁰. Καὶ συνεχίζει λέγοντας: «ἡ κοινωνία τοῦ θελήματος σαφῶς παρίστησι τὴν τῆς οὐσίας ἐνότητα»¹⁸¹. Ὡς πρὸς το ὅτι εἶναι «εἷς καὶ πρῶτος καὶ μόνος» συμφωνεῖ ὁ Γρηγόριος, δεδομένου ὅτι ὅπως «τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ καὶ αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος εἷς ἐστὶν ἄνθρωπος, οὕτως καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ τὸ ἐν αὐτῷ καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς εἷς ἂν κυρίως ὀνομασθεῖ Θεός»¹⁸². Ο ἱεράρχης τῶν Νυσσαέων διαφωνεῖ ὡς πρὸς το ὅτι εἶναι «προύχων τῶν τοῦ Υἱοῦ ποιημάτων»¹⁸³. Ὡστόσο δεν παραλείπει νὰ ἀναφέρει καὶ ὅσα θετικὰ περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀναγράφει ὁ Εὐνόμιος, ὅπως το «ἀγιάζων τοὺς ἁγίους»¹⁸⁴, «μυσταγωγῶν τοὺς προσιόντας τῷ μυστηρίῳ»¹⁸⁵, «διανέμων πᾶσαν δωρεάν»¹⁸⁶, «φωτίζων τὰς ψυχὰς τῷ φωτὶ τῆς γνώσεως»¹⁸⁷, «νοσοῦντας θεραπεύων, θλιβομένους

¹⁷⁵ Αυτόθι, σ. 397, 21-24.

¹⁷⁶ Αυτόθι, σσ. 397,26 - 398,1.

¹⁷⁷ Αυτόθι, σ. 399, 3-4.

¹⁷⁸ Αυτόθι, σ. 399, 13-16.

¹⁷⁹ Αυτόθι, σ. 400, 25-26.

¹⁸⁰ Αυτόθι, σ. 402, 24-26.

¹⁸¹ Αυτόθι, σ. 403, 5-6.

¹⁸² Αυτόθι, σ. 403, 24-27.

¹⁸³ Αυτόθι, σ. 404, 2-3.

¹⁸⁴ Αυτόθι, σ. 404, 7-8.

¹⁸⁵ Αυτόθι, σ. 404, 12-13.

¹⁸⁶ Αυτόθι, σ. 404,20.

¹⁸⁷ Αυτόθι, σ. 406, 4-5.

παρακαλῶν»¹⁸⁸ κοκ. Και προσθέτει: «εἰ τοίνυν ἄπερ οὐδενός ἐστι ποιεῖν ἢ Θεοῦ μόνου, ταῦτα τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος ἐνεργεῖσθαι διαβεβαιοῦται ἢ αἵρεσις, ἔχομεν ὑπὲρ ὧν σπουδάζομεν καὶ τὴν παρὰ τῶν ἐχθρῶν μαρτυρίαν»¹⁸⁹. Καταλήγει λέγοντας: «διὰ τῆς τῶν ἐχθρῶν μαρτυρίας ἀποδείκνυται τὸ μεγαλεῖον τοῦ Πνεύματος»¹⁹⁰. Στο σημείο αυτό βλέπουμε ὅτι ἡ θεότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος εἶναι τόσο εμφανῆς που ἐστὼ και ακουσίως ομολογεῖται ἀπὸ τον αιρετικό Ευνόμιο.

Στον λόγο του που φέρει τίτλο «Εἰς τὴν ἑαυτοῦ χειροτονίαν πρὸς Εὐάγριον περὶ θεότητος» ο οποίος εκφωνήθηκε περὶ το 381 στην Κωνσταντινούπολη κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Β΄ Οικουμενικῆς Συνόδου, σύμφωνα με τὴ γνώμη των περισσότερων ερευνητῶν, γίνεται λόγος περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ο Γρηγόριος χαρακτηρίζει τους λόγους του «μολυβδίνους» ἐναντι των «χρυσῶν» λόγων των προ αὐτοῦ λαλησάντων¹⁹¹. Τον προϊστάμενο τῆς Συνόδου, πιθανότατα δηλαδή τον Μελέτιο, ο οποίος προήδρευσε στη Β΄ Οικουμενικὴ Σύνοδο, χαρακτηρίζει ως «καλὸν καὶ πλούσιον ἐστιάτορα»¹⁹².

Αναφερόμενος στην συνέχεια ο Γρηγόριος στο Ἅγιο Πνεῦμα θεωρεῖ τούτο «θεῖον τῇ φύσει»¹⁹³ αρνεῖται δε ὅτι ἔχει τὴν θεότητα «ἐπίκτητον»¹⁹⁴. Ο Γρηγόριος στη συνέχεια εκφράζει τὴν πικρία του για τὴν υπάρχουσα εκκλησιαστικὴ κατάσταση. Δεδομένου μάλιστα ὅτι οἱ αιρετικοὶ ἐπίσκοποι κυρίως ἦταν ἀπὸ τὴν ὄμορη περιοχή τῆς Θράκης, ο ἱερός πατέρας εκφράζει τὴν χαρὰ του για τὴν ἀφιξη επισκόπων «ἐξ ὑπερορίας», και μάλιστα ἀπὸ τὴν Μεσοποταμία, τὴν πατρίδα του Ἀβραάμ¹⁹⁵. Ἡ παρουσία ακριβῶς των επισκόπων αὐτῶν μαρτυρεῖ και τὴν παρουσία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Τέλος,

¹⁸⁸ Αυτόθι, σ. 406, 20-22.

¹⁸⁹ Αυτόθι, σ. 406, 25-28.

¹⁹⁰ Αυτόθι, σσ. 407,25 - 408,1.

¹⁹¹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὴν ἑαυτοῦ χειροτονίαν πρὸς Εὐάγριον περὶ θεότητος, εκδ. Ε. GEBHARDT, τόμ IX, σ. 332, 10-11.

¹⁹² Αυτόθι, σ. 331,13.

¹⁹³ Αυτόθι, σ. 334, 2-3.

¹⁹⁴ Αυτόθι, σ. 333, 16-17.

¹⁹⁵ Αυτόθι, σ. 337, 18-19.

αναφερόμενος στα αγαθά που χορηγεί το Άγιο Πνεύμα, αναφέρει την «ἀφθαρσίαν ψυχῆς», «ἀϊδιότητα ζωῆς, οὐρανῶν βασιλείαν, εὐφροσύνην ἄληκτον»¹⁹⁶.

Μία σπουδαιότατη αναφορά περί της θεότητας του Αγίου Πνεύματος κάνει ο Γρηγόριος και στο «Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον και πρωτομάρτυρα Στέφανον». Εκεί αναφέρεται και στους σύγχρονους του Πνευματομάχους για τους οποίους αναφέρει: «φασὶ γὰρ οἱ λυσοῦντες κατὰ τῆς δόξης τοῦ Πνεύματος, συνήγορον εἶναι τῆς ἐκείνων ἀτοπίας τὸν Στέφανον, ὃς ἐνατενίσας τῷ οὐρανῷ εἶδε δόξαν Θεοῦ καὶ τὸν Ἰησοῦν ἐστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ»¹⁹⁷. Δηλαδή ισχυρίζονται οι αιρετικοί ότι ο Στέφανος δεν αναφέρει το Άγιο Πνεύμα στο παραπάνω χωρίο μαζί με τον Πατέρα και τον Υιό. Ο Γρηγόριος όμως ρωτά: «Πῶς εἶδε τὴν ὑπερουράνιον δόξαν ὁ Στέφανος;»¹⁹⁸. Επικαλεῖται ωστόσο ο σοφός ιεράρχης τόσο το χωρίο των Πράξεων «Στέφανος δὲ πλήρης ὢν Πνεύματος Ἁγίου» (Πράξ. 6,8) όσο και τον στίχο του ψαλμωδού «ἐν τῷ φωτί σου ὀψόμεθα φῶς» (Ψαλ.35,10), και συμπεραίνει για τον Στέφανο τα εξής: «ἐν τῷ φωτί τοῦ Πατρὸς, τουτέστι τῷ Πνεύματι τῷ Ἁγίῳ τῷ ἐκεῖθεν ἐκπορευομένῳ, τὸ μονογενὲς καθορᾶται φῶς, διὰ τοῦτο προκαταυγασθεὶς τῇ δόξῃ τοῦ Πνεύματος ἐν περινοίᾳ τῆς τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ δόξης ἐγένετο»¹⁹⁹. Και ευθύς στη συνέχεια παραθέτει το χωρίο του ευαγγελιστοῦ Ιωάννη «Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακεν πώποτε» (Ἰω. 1,18) και με μικρή παραλλαγή το του Αποστόλου Παύλου «ὃν εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων οὐδὲ ἰδεῖν δύναται» (Α΄ Τιμ. στ,6) προς επιβεβαίωση ότι το Άγιο Πνεύμα ανήκει στην θεότητα²⁰⁰ και ότι η ουσία του Θεού είναι απρόσιτη στους ανθρώπινους οφθαλμούς.

Επίσης λόγος περί του Αγίου Πνεύματος γίνεται και στην τρίτη Ομιλία του «Εἰς τὴν Κυριακὴν Προσευχὴν». Εκεί ερμηνεύοντας το

¹⁹⁶ Αυτόθι, σ. 341, 3-4.

¹⁹⁷ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον πρωτομάρτυρα Στέφανον, εκδ. Ο. LENDLE, τόμ. X, 1, σ. 89, 7-10.

¹⁹⁸ Αυτόθι, σ. 89,22.

¹⁹⁹ Αυτόθι, σ. 90, 5-8, 10-14.

²⁰⁰ Αυτόθι, σ. 90, 15-17. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Εἰσαγωγικά», στο ΒΕΠΕΣ 65, σσ. 438-439.

«ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου» υπογραμμίζει την ανάγκη της κυριαρχίας του Θεού στη ζωή των ανθρώπων. Ο Γρηγόριος αναφέρεται και στο σχετικό παράλληλο χωρίο του Λουκά, όπου σε ορισμένα χειρόγραφα της Καινῆς Διαθήκης στη θέση του «ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου» απαντά το «ἐλθέτω τὸ Πνεῦμά σου». Ο Γρηγόριος προφανώς είχε τέτοια χειρόγραφα υπόψιν του. Η ταύτιση Πνεύματος και βασιλείας²⁰¹ δίνει στο Γρηγόριο την ευκαιρία να τονίσει την θεότητα του Αγίου Πνεύματος, το οποίο «βασιλεύει» και δεν «βασιλεύεται»: «εἰ δὲ μὴ βασιλεύεται, οὐδὲ κτίσις ἐστίν»²⁰². Το Ἅγιο Πνεῦμα καθαίρει ὅπως και ο Υἱός, τούτο δε είναι ἀπόδειξη της θεότητός Του, δεδομένου ὅτι «ὧν δὲ ἡ ἐνέργεια μία, καὶ ἡ δύναμις πάντως ἡ αὐτὴ τούτων ἐστίν· πᾶσα γὰρ ἐνέργεια δυνάμεώς ἐστίν ἀποτελεσμα»²⁰³. Ο Γρηγόριος κάνει λόγο και περί της «μανίας τῶν Πνευματομαχούντων»²⁰⁴, πράγμα το οποίο ἀποδεικνύει ὅτι οἱ λόγοι γράφτηκαν πρὶν τὴν διὰ τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου (381) νίκη κατὰ τῶν Πνευματομάχων²⁰⁵.

Σε ἓνα κείμενο που δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1833 ἀπὸ τον καρδινάλιο Mai (βλ. τὴν πλήρη ἐκδόσή του εἰς Fr. Diekamp, *Doctrina Patrum de Verbi incarnatione*, Munster 1907, σ. 4-5) σαν συνέχεια-τέλος του τρίτου λόγου στην Κυριακὴ Προσευχὴ ὑπάρχει για τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ἡ γραφή «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ». Αὐτό εἶναι κάτι που δεν το συναντάμε στα υπόλοιπα ἀδιαμφισβήτητα ἔργα του Γρηγορίου, ο οποίος ἢ χρησιμοποιεῖ τις διατυπώσεις «διὰ τοῦ Υἱοῦ» και «μεσιτεία» του Υἱοῦ ἢ λέει ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι «καὶ τοῦ Χριστοῦ». Ἡ διατύπωση ἐπομένως «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ» δεν συμφωνεῖ προς τὴν σχετικὴ διδασκαλία του Γρηγορίου, διότι ἀντιβαίνει στην γενικότερη θέση του ὅτι τα ιδιώματα κάθε θείου προσώπου δεν εἶναι κοινοποιήσιμα στα ἄλλα. Συνεπῶς ἢ ο ἀντιγραφέας ἀπὸ παραδρομὴ και ἴσως ἐξεπίτηδες ἔγραψε «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ» ἀντὶ «καὶ τοῦ Υἱοῦ» ἢ

²⁰¹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὴν Κυριακὴν Προσευχὴν, εκδ. J. F. CALLAHAN, τόμ. VII,II, Λόγος α΄, σ. 40, 4-5.

²⁰² Αὐτόθι, σ. 40, 7-8.

²⁰³ Αὐτόθι, σ. 41, 6-8.

²⁰⁴ Αὐτόθι, σ. 43,16.

²⁰⁵ ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Εἰσαγωγικά», στο ΒΕΠΕΣ 65, σσ. 115-116.

το νέο τούτο κείμενο του Μαί είναι νόθο μερικώς ή ολικώς²⁰⁶. Ο Κ. Holl ορθά παρατήρησε (Amphilochius von Iconium...., σ. 215, υποσημ. 1, ιδέ βιβλιογρ.) και ο W. Jaeger μετά πειστικότητας θεμελίωσε (Eine dogmatische interploration im Text von Gregor's Schrift de Oratione Dominica und ihr Kirchenpolitischer Hintergrund, στο έργο Gregor von Nyssa's Lehre vom Heiligen Geist...., σ. 122-153, ιδέ βιβλιογρ.) ότι στη φράση «τὸ δὲ Ἅγιον Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγεται καὶ [ἐκ] τοῦ Υἱοῦ εἶναι προσμαρτυρεῖται», το «ἐκ» δεν υπήρχε στο αρχικό κείμενο, αλλά εκ των υστέρων προστέθηκε προς ενίσχυση του filioque²⁰⁷.

Στον «Κατηχητικὸ Λόγον» του, ο οποίος κατά την γνώμη των περισσότερων ερευνητῶν συντάχθηκε περί το 385, ο Γρηγόριος υπογραμμίζει και την θεότητα του Αγίου Πνεύματος. «Ὡσπερ δὲ τὸν Λόγον ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς ἀναγωγικῶς ἐπὶ τῆς ὑπερκειμένης ἔγνωμεν φύσεως, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τῇ περὶ τοῦ Πνεύματος ἐννοία προσαχθησόμεθα»²⁰⁸. Συνεχίζοντας παρατηρεῖ: «ὡς Θεοῦ Λόγον ἀκούσαντες οὐκ ἀνυπόστατόν τι πρᾶγμα τὸν Λόγον ᾤθημεν...οὕτως καὶ Πνεῦμα μεμαθηκότες Θεοῦ, τὸ συμπαρομαρτοῦν τῷ Λόγῳ καὶ φανεροῦν αὐτοῦ τὴν ἐνέργειαν, οὐ πνοὴν ἄσθματος ἐννοοῦμεν...ἀλλὰ δύναμιν οὐσιώδη αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῆς ἐν ἰδιαζούσῃ ὑποστάσει θεωρουμένην, οὔτε χωρισθῆναι τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἔστιν, ἢ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ᾧ παρομαρτεῖ, δυναμένην· οὔτε πρὸς τὸ ἀνύπαρκτον ἀναχεομένην, ἀλλὰ καθ' ὁμοιότητα τοῦ Θεοῦ Λόγου καθ' ὑπόστασιν οὔσαν, προαιρετικὴν, αὐτοκίνητον, ἐνεργόν, πάντοτε τὸ ἀγαθὸν αἰρουμένην καὶ πρὸς πᾶσαν πρόθεσιν σύνδρομον ἔχουσαν τῇ βουλήσει τὴν δύναμιν»²⁰⁹. Ο Γρηγόριος προχωρεῖ αναπτύσσοντας τις σκέψεις του σχετικά με τις σχέσεις των προσώπων της Αγίας Τριάδος: «τὴν ἀνέκφραστον ταύτην τοῦ μυστηρίου βαθύτητα· πῶς τὸ αὐτὸ καὶ ἀριθμητὸν ἔστι καὶ διαφεύγει τὴν ἐξαριθμησιν, καὶ διηρημένως ὁράται

²⁰⁶ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Σ., Πατρολογία, ἐνθ. ανωτ., τόμ. Β', σ. 600.

²⁰⁷ ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Εἰσαγωγικά», στο ΒΕΠΕΣ 65, σ. 116.

²⁰⁸ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος Κατηχητικός, εκδ. J. H. SRAWLEY, σ. 13, 5-7.

²⁰⁹ Αὐτόθι, σσ. 14, 9-10, 15-17. 15, 5-9.

καὶ ἐν μονάδι καταλαμβάνεται, καὶ διακέκριται τῇ ὑποστάσει καὶ οὐ διώριστα τῷ ὑποκειμένῳ. Ἄλλο γάρ τι τῇ ὑποστάσει τὸ Πνεῦμα, καὶ ἕτερον ὁ Λόγος, καὶ ἄλλο πάλιν ἐκεῖνο, οὗ καὶ ὁ Λόγος ἐστὶ καὶ τὸ Πνεῦμα»²¹⁰. Οι θεόπνευστες Γραφές αποδεικνύουν κατά τον Γρηγόριο «τὸ εἶναι Λόγον Θεοῦ καὶ Πνεῦμα Θεοῦ, οὐσιωδῶς ὑφεστώσας δυνάμεις, ποιητικὰς τε τῶν γεγενημένων καὶ περιεκτικὰς τῶν ὄντων»²¹¹.

Στον Λόγο του «Περὶ θεότητος Υἱοῦ καὶ Πνεύματος καὶ εἰς τὸν Ἀβραάμ» την περί του Αγίου Πνεύματος διδασκαλία χαρακτηρίζει ο Γρηγόριος ως «νεοθλιβῆ οἶνον», ο οποίος απαγορεύεται να εναποτεθεί, σύμφωνα προς την διδασκαλία του Ευαγγελίου, σε «παλαιούς ἀσκούς»²¹². Ο μέγας πατέρας της Εκκλησίας υπογραμμίζει την ανάγκη να γίνουν οι Χριστιανοί επιτήδεια δοχεία του «εὐαγγελικοῦ οἴνου», κατάλληλα να δεχθὺν την «ζέσιν τοῦ Πνεύματος»²¹³. Ο ισχυρισμὸς ὅτι δεν ονομάζεται τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ἀπὸ την Ἁγία Γραφή Θεός δεν ευσταθεῖ κατά τον Γρηγόριο. Ο ὅρος «Θεός» ἐξάλλου, κατά τα προειρημένα, δεν υποδηλώνει τὸ τί εἶναι ἡ φύση του Θεοῦ, ἐφόσον «ἡ θεία φύσις ὄνομα σημαντικὸν ἢ οὐκ ἔχει ἑαυτῆς ἢ ἡμῖν οὐκ ἔχει»²¹⁴. Ὅσα λέγονται εἴτε «παρὰ τῆς ἀνθρωπίνης συνηθείας εἴτε παρὰ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τῶν τι περὶ αὐτὴν ἀποσημανθέντων ἐστίν· αὐτὴ δὲ ἡ θεία φύσις ἄφραστός τε καὶ ἀνεκφώνητος μένει, ὑπερβαίνουσα πᾶσαν τὴν διὰ φωνῆς σημασίαν»²¹⁵. Εἰδικότερα τὸ ὄνομα τῆς θεότητος «τῆς ὀρατικῆς ἐνεργείας τὴν σημασίαν ἔχει»²¹⁶. Τέλος, ἐξαίροντας ο Γρηγόριος γιὰ μίαν ἀκόμα φορὰ τὴν θεότητα του Αγίου Πνεύματος ἀναφέρει τὴν περίπτωση του Ἀνανίου, ὁ ὁποῖος εἶπε ψέματα στο Πνεῦμα τὸ Ἅγιο. Εὐθύς στη συνέχεια στὴν Ἁγία Γραφή ἀναγράφεται: «οὐκ ἐψεύσω ἀνθρώποις

²¹⁰ Αυτόθι, σσ. 15,13 - 16,5.

²¹¹ Αυτόθι, σ. 18, 3-5. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Εἰσαγωγικὰ», στὸ ΒΕΠΕΣ 65, σ. 215.

²¹² ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ θεότητος Υἱοῦ καὶ Πνεύματος καὶ εἰς τὸν Ἀβραάμ, ἐκδ. Ε. Rhein, ἐν W. Jaeger, τόμ. X, pars III, σ. 119,1.

²¹³ Αυτόθι, σ. 141,3.

²¹⁴ Αυτόθι, σ. 142, 11-12.

²¹⁵ Αυτόθι, σ. 142, 13-17.

²¹⁶ Αυτόθι, σ. 142, 19-20.

ἀλλὰ τῷ Θεῷ»²¹⁷. Οι ερευνητές δέχονται ότι ο Λόγος εκφωνήθηκε κατά τη διάρκεια της Συνόδου που συγκλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη κατά τον Μάιο του 383²¹⁸.

Στην Ομιλία του «*Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων*», που εκφωνήθηκε την 6η Ιανουαρίου του 383, αναφέρεται στην διά του αγίου Βαπτίσματος επιτυγχανόμενη πνευματική αναγέννηση των Χριστιανών. Αυτή επιτυγχάνεται διά του Αγίου Πνεύματος, προϋποθέτει δε την υπό του Κυρίου «*ἀνάληψιν*» και «*σωτηρίαν*» του ανθρώπου, εκείνου ο οποίος ηγίασε «*ἐκάστης πράξεως τὴν ἀπαρχὴν*»²¹⁹. Αναφερόμενος ειδικότερα ο Γρηγόριος στην σημασία των τριῶν καταδύσεων συνδέει αυτές αφενός μεν προς την τριήμερο ταφή και ανάσταση του Σωτήρος και αφετέρου προς τα τρία πρόσωπα της Αγίας Τριάδος. Υπογραμμίζει ότι ουδεμία διαφορά αγιασμού υπάρχει μεταξύ των προσώπων της Αγίας Τριάδος και κατηγορεί τους «*κατακερματίζοντας τὰς τρεῖς ὑποστάσεις εἰς διαφόρους φύσεις καὶ τρεῖς ἐργάζομένους θεοὺς ἀνομοίους ἀλλήλων μίαν παρὰ πάντων καὶ τὴν αὐτὴν χάριν δεχομένους*»²²⁰.

Ένα κήρυγμα το οποίο εκφωνήθηκε κατά την ημέρα της Πεντηκοστής αποτελεί τον Λόγο του με τίτλο «*Εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα*». Εδώ πέρα τίθεται ως βάση το βιβλίο των Ψαλμῶν και ειδικότερα ο Ψαλμός 94. «*Πρότερον χρὴ γνῶναι τὴν χάριν, ἣτις ἐστίν*», αναγράφει ο Γρηγόριος, «*εἴθ' οὕτως τὴν κατάλληλον ἐκ τῆς προφητείας ἐφαρμόσαι τῇ ὑποθέσει φωνήν*»²²¹. Ο Γρηγόριος ομιλεῖ περί της κατά προοδευτικό τρόπο «*διὰ τινος ἀκολουθίας*» εκδηλώσεως της «*φιλανθρωπίας τοῦ Δεσπότη τῆς φύσεως*»²²². Αναγράφει ότι «*τὸ μὲν γὰρ σῶζον ἡμᾶς ἢ ζωοποιός ἐστι δύναμις, ἐν ὀνόματι Πατρὸς καὶ Υἱοῦ*

²¹⁷ Αυτόθι, σ. 144, 3-4. Πράξ. 5, 3-4.

²¹⁸ ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Εἰσαγωγικά», στο ΒΕΠΕΣ 65, σ. 262.

²¹⁹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων*, εκδ. E. GEBHARDT, τόμ. ΙΧ, σσ. 223,12 - 224,2.

²²⁰ Αυτόθι, σ. 229, 13-17. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Εἰσαγωγικά», στο ΒΕΠΕΣ 65, σ. 268.

²²¹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Λόγος εἰς τὴν εἰς τὴν Ἁγίαν Πεντηκοστήν*, εκδ. DÖRTE TESKE, εν W. Jaeger, τόμ. X, Tomus 2, Pars III, σ. 287, 11-13.

²²² Αυτόθι, σ. 287, 23-25.

καὶ Ἁγίου Πνεύματος πιστευομένη»²²³. Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη αποκάλυψε τον Πατέρα, διὰ του Ευαγγελίου αποκαλύφθηκε «ὁ μονογενῆς Υἱὸς» και «τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ἐν ᾧ ἐστὶν ἡ ζωὴ»²²⁴. Ἐπίσης στην Ομιλία γίνεται σύντομη μόνο αναφορά στο από τις Πράξεις των Αποστόλων περιγραφόμενο γεγονός της Πεντηκοστής. Ὁ ἐπίσκοπος Νύσσης στρέφεται σαφῶς κατὰ των Πνευματομάχων, τους οποίους και κατονομάζει, ταυτίζει δε τον «ὑψιστον Θεόν», περί του οποίου ομιλεῖ ο προφήτης, προς το Ἅγιο Πνεῦμα, περί του οποίου ομιλεῖ ο θεῖος Απόστολος²²⁵. Τέλος, ο Γρηγόριος επαναλαμβάνει το του ψαλμωδού «Δεῦτε ἀγαλλιασώμεθα τῷ Κυρίῳ» και καλεῖ τους ακροατές του «ἐμφαιδρυνόμενοι κατὰ τὴν δωρεὰν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» να ευφρανθούν «ἐπὶ τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ, ἣν ἐποίησεν ὁ Κύριος»²²⁶.

Και από πολλά άλλα ἔργα του Γρηγορίου θα μπορούσαμε να δανειστούμε μαρτυρίες περί της θεότητας του Ἁγίου Πνεύματος. Ἡ υπογράμμιση της αλήθειας αυτής δεν ἔχει απλῶς θεολογική αξία, αλλά συνδέεται ἄμεσα με τη ζωὴ του κάθε ἀνθρώπου. Και το κύριο χαρακτηριστικό από ὅλες τις ἐνέργειες και δωρεές, τις οποίες μαζί με τον Πατέρα και τον Υἱό χαρίζει στους ἀνθρώπους το Ἅγιο Πνεῦμα, εἶναι η «καινὴ ζωὴ». Διὰ του Ἁγίου Πνεύματος ἐπιτεύχθηκε και η πρώτη δημιουργία και η δεύτερη εν Χριστῷ πνευματική ἀναδημιουργία. Ἐχει διατυπωθεῖ η ἄποψη ὅτι η Πνευματολογία του Γρηγορίου εἶναι λιγότερο ἐκκλησιολογική και περισσότερο ἀνθρωπολογική. Ὅπως και ο καθηγητὴς Ηλίας Μουτσούλας και εμεῖς διαφωνοῦμε με τη θέση αυτή. Ἡ αλήθεια αυτή διαφαίνεται μέσα από την Ἐκκλησιολογία του μεγάλου πατρός²²⁷. Χαρακτηριστικό παράδειγμα εἶναι οι δεκαπέντε Ομιλίες στο Ἄσμα τῶν Ἀσμάτων ὅπου κατεξοχὴν εκφράζεται η Ἐκκλησιολογία του Γρηγορίου. Ἐτσι π.χ. στην τρίτη ομιλία στο Ἄσμα τῶν Ἀσμάτων γίνεται παραλληλισμὸς ἢ μάλλον ταύτιση της οσμῆς της νάρδου, την οποία δίνει ο Νυμφίος

²²³ Αυτόθι, σ. 288, 10-12.

²²⁴ Αυτόθι, σ. 288, 18-21.

²²⁵ Αυτόθι, σ. 290, 21-23.

²²⁶ Αυτόθι, σ. 292, 5-10. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Εἰσαγωγικά», στο ΒΕΠΕΣ 65, σ. 281.

²²⁷ Αυτόθι, σ. 439.

στη νύμφη προς την ευωδία με την οποία χρίσθηκε όλο το σώμα της Εκκλησίας κατά την ημέρα της Πεντηκοστής, δηλαδή το Άγιο Πνεύμα, και διά της οποίας επληρώθη όλη η οικουμένη²²⁸.

²²⁸ «Οὐκοῦν ἐπειδὴ ἐν μὲν τῷ Ἄσματι τῶν Ἀσμάτων ἡ νάρδος τὴν ὁσμὴν τοῦ Νυμφίου τῇ νύμφῃ δίδωσιν, ἐν δὲ τῷ Εὐαγγελίῳ ὅλον τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας ἐν πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ καὶ ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ χρίσμα ἢ ευωδία γίνεται ἢ τότε τὸν οἶκον πληρώσασα, τάχα τις εὕρισκεται κοινωνία διὰ τούτων ἐν ἀμφοτέροις, ὡς ἐν τὰ δύο δοκεῖν». ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξηγήσεις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, εκδ. Η. LANGERBECK, τόμ. VI, Λόγος γ' σ. 93, 4-8.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

Πτυχές νηπτικής εμπειρίας στην ερμηνευτική θεολογία του Γρηγορίου

β1) Η νηπτική διδασκαλία

Η συμβολή του Αγίου Γρηγορίου Νύσσης στη πορεία της νηπτικής παράδοσης της εποχής του υπήρξε καιρία και πολύ σημαντική. Αυτή η πορεία υπήρξε αυξητική. Η αύξηση της Παράδοσης σημαίνει ότι οι μεγάλοι θεολόγοι Πατέρες, ανάλογα με τις προκλήσεις και τα ερεθίσματα της εποχής τους, τον φωτισμό του Αγίου Πνεύματος και την προσωπική τους νηπτική προετοιμασία, θεολογούν και προσθέτουν κάτι στην διδασκαλία της Εκκλησίας, ως αποτέλεσμα ευρύτερης εμπειρίας-γνώσεως της αλήθειας²²⁹. Η πατερική θεολογία είναι μόνο προσθήκη εμπειρίας - και άρα γνώσεως - της αλήθειας. Η ίδια η αλήθεια ούτε αυξάνει ούτε μικραίνει, ούτε βελτιώνεται ούτε χειροτερεύει. Εκείνο μόνο που μπορεί να συμβεί είναι να ικανωθεί ο άνθρωπος, ώστε να διευρύνει, να βαθύνει, να αυξήσει την εμπειρία της ίδιας πάντοτε αλήθειας²³⁰.

Ο Άγιος των Νυσσαέων επίσκοπος στην νηπτική του διδασκαλία προϋποθέτει τους προγενέστερους του πατέρες και ιδιαίτερα τον αδελφό του Μ. Βασίλειο. Ο Βασίλειος σε ηλικία μόλις 30 περίπου ετών συντάσσει τους *Όρους κατά πλάτος* και τους *Όρους κατ' επιτομήν*, το «σύνταγμα», με το οποίο ζει και πορεύεται ο μοναχισμός της Ανατολής. Πρόκειται περί ερωταποκρίσεων σχετικών με προβλήματα του μοναστικού βίου, οι οποίες παρά τον πρακτικό χαρακτήρα τους αναδεικνύουν το ύψος και βάθος της θεολογικής

²²⁹ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Σ., Θεολογία και Γλώσσα, Κατερίνη 1988, σ.123.

²³⁰ Αυτόθι σ. 124.

σκέψης και της νηπτικής εμπειρίας του Βασιλείου. Στην εκπόνηση του έργου των Όρων συνέβαλε και ο επιστήθιος φίλος του Μεγάλου Βασιλείου Γρηγόριος ο Θεολόγος²³¹. Ο Γρηγόριος άλλωστε υπήρξε εξαιρετικά ευαισθητοποιημένος απέναντι στα νηπτικά θέματα, με αποτέλεσμα στο έργο του, κατεξοχήν δογματικής σπουδαιότητας, να υπάρχουν πολυσήμαντες αναφορές στην νηπτική ζωή. Αλλά και σε δογματικά κείμενα του Μ. Βασιλείου, όπως στο *Περί του Αγίου Πνεύματος*, απαντώνται σημαντικά στοιχεία της νηπτικής θεολογίας του Ουρανοφάντορα, η οποία βέβαια επισημαίνεται πρωτίστως στους Όρους και τους ασκητικούς του λόγους²³².

Νεώτερος αδελφός του Μεγάλου Βασιλείου και επίσκοπος σε άσημη καππαδοκική πολίχνη, τη Νύσσα, ο Γρηγόριος εμπλούτισε την νηπτική ορολογία, αλλά κυρίως προσέφερε νέες και βαθύτερες θεολογικές θεμελιώσεις σε νηπτικά θέματα. Πραγματοποίησε βαθιές τομές και αποκάλυψε νέες όψεις σε θεματικές, όπως η μετουσία του ανθρώπου στις θείες αρετές, δηλαδή στη θεία πραγματικότητα, η θεολογική κατανόηση και περιγραφή της ψυχής ως κατόπτρου, η πνευματική προκοπή ως άπαστη επέκταση της ψυχής, ο νηπτικός χαρακτήρας της «κατ' άναγωγήν» θεωρίας, δηλαδή της ερμηνευτικής προσέγγισης της Αγίας Γραφής, η διασύνδεση της νήψης με το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας. Όσο κανείς άλλος νηπτικός συγγραφέας του 4ου αιώνα ανέπτυξε σε έκταση και νοηματικό βάθος την ερωτική ορολογία, η οποία εκφράζει με συγκλονιστικό τρόπο την ασίγαστη νοσταλγία της ψυχής του Γρηγορίου για τον ενανθρωπήσαντα Θεό, τον Νυμφίο της Εκκλησίας Ιησού Χριστό. Προσφυέστερο έδαφος για την ανάπτυξη των δυνατοτήτων της ερωτικής ορολογίας και θεματικής από το έξοχο ερωτικό ποίημα της Παλαιάς Διαθήκης, το *Ώσμα τῶν Ἀσμάτων*, δεν θα μπορούσε ασφαλώς να βρεθεί. Στα χρόνια της ησυχίας του (από το 391 και

²³¹ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΥΛ., Πατρολογία, ο τέταρτος αιώνας, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1999, έκδοση Β', τόμ. Β', σ. 396.

²³² ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΓΕΩΡΓ., Νηπτική Θεματική του Δ' αιώνα, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2005, σ.16.

μετά) ο Γρηγόριος εγκύπτει στην ποίηση του Άσματος, για να διαζωγραφήσει με μοναδικό και ανεπανάληπτο τρόπο την ερωτική σχέση και κοινωνία ψυχής και Ιησού Χριστού. Η «*Ἐξήγησις εἰς τὸ Ἄσμα τῶν Ἀσμάτων*», έργο μεγάλης θεολογικής και ποιητικής ευαισθησίας, εκπλήσσει με το πνευματικό της κάλλος και αποτελεί τον πιο ώριμο καρπό της νηπτικής προσφοράς του Γρηγορίου Νύσσης. Στο σημείο αυτό πρέπει να διευκρινιστεί ότι, όταν μιλάμε για προϊόν μεγάλης «*ποιητικής ευαισθησίας*», δεν εννοούμε ποιητικό έργο με την τυπική σημασία του όρου, αλλά «πεζό» λόγο με ισχυρότατο ποιητικό βίωμα που διοχετεύεται σε μία φαντασμαγορία ωραίων εικόνων με βαθύ θεολογικό νόημα. Βέβαια από το «πεζό» λόγο του Γρηγορίου Νύσσης δεν λείπει το συγγενές με την ποίηση στοιχείο του εύρυθμου λόγου. Ασφαλώς και στα άλλα έργα του συναντάμε, νηπτικούς όρους και θέματα. Ιδιαίτερη μνεία και αναφορά πρέπει να γίνει όμως στα πλέον σημαντικά νηπτικά έργα του Γρηγορίου, το «*Περὶ ἀρετῆς, ἧτοι εἰς τὸν βίον Μωϋσέως*», το νεανικό έργο «*Περὶ Παρθενίας*» και τους Λόγους «*Εἰς τοὺς μακαρισμοὺς*»²³³.

Ο Γρηγόριος υπήρξε κατεξοχήν μυστικός θεολόγος και η μυστική θεολογία του αποτελεί τον πυρήνα της καθόλου θεολογίας του. Αυτή συνδέεται άρρηκτα τόσο με τη Θεολογία υπό την ειδική έννοια και την Ανθρωπολογία, όσο και με την Χριστολογία και την Εκκλησιολογία. Μεγάλο μέρος των περί του Αγίου Γρηγορίου του Νύσσης μελετών που είτε αναφέρονται στη θεολογία αυτού γενικά, είτε σε μεμονωμένα έργα αυτού, άπτονται του κυρίου τούτου θέματος. Μεταξύ των ερευνητών υπάρχει διαφωνία κατά πόσο τα όσα υπό του Αγίου Γρηγορίου Νύσσης αναφέρονται κυρίως στις δεκαπέντε ομιλίες του στο *Ἄσμα τῶν Ἀσμάτων* και στον *βίον τοῦ Μωϋσέως*, που αποτελούν τα αμέσως προς την νηπτική θεολογία συνδεόμενα έργα αυτού, αλλά και το κορύφωμα της φιλολογικής του παραγωγής, αποτελούν έκφραση των προσωπικών του βιωμάτων ή απλώς θεωρητική ανάπτυξη των στην Αγία Γραφή αναγραφόμενων

²³³ Αυτόθι, σσ. 19-20.

με τη βοήθεια και της αλληγορικής ερμηνείας. Κύριοι εκπρόσωποι της πρώτης απόψεως είναι οι J. Danielou και W. Völker παρά τις μεταξύ τους διαφοροποιήσεις, της δε δεύτερης ο E. Mühlenberg²³⁴.

β2) Ο Μωυσής ως πρότυπο νηπτικού βίου

Ο Άγιος Γρηγόριος Νύσσης, με το καταπληκτικό και καθοριστικό για την ορθόδοξη θεολογία και πνευματικότητα έργο του «*Περὶ τοῦ βίου Μωϋσέως*», εκθέτει την πορεία του ισραηλιτικού λαού αλλά και κάθε Χριστιανού από την γη της δουλείας στην γη της ελευθερίας, κυρίως όμως παρουσιάζει με τρόπο θεολογικό και αυθεντικό, εντεταγμένος μέσα στην παράδοση της Εκκλησίας, τον Μωϋσή ως πρότυπο ακριβούς θεολόγου και αυθεντικού ποιμένος της Εκκλησίας, αλλά και του κάθε πιστού. Στην πραγματικότητα, στο σύγγραμμα αυτό εκτίθεται όλη η μέθοδος της Εκκλησίας που λέγεται νηπτική - ησυχαστική και συνίσταται στην κάθαρση της καρδιάς, τον φωτισμό του νου και την θέωση του ανθρώπου.

Επανειλημμένως ο Άγιος Γρηγόριος Νύσσης κάνει λόγο για τον αιγυπτιώδη βίο που πρέπει να απαρνηθούμε και να νεκρώσουμε. Η απελευθέρωση αυτή γίνεται με συνεχείς καθάρσεις, που επιτυγχάνονται με τους πειρασμούς και τις θαυματουργικές επεμβάσεις του Θεού. Βεβαίως, αναγκαία στην πορεία αυτή είναι η παρουσία του θεόπτου οδηγού, θεολόγου, που θα διακρίνει μεταξύ πλάνης και αληθείας και θα υποδεικνύει τον αληθινό δρόμο προς την γη της ελευθερίας, που είναι η κοινωνία και η ένωση του ανθρώπου με τον Θεό.

Αναλύοντας ο Άγιος Γρηγόριος Νύσσης το μυστήριο της θεοφανείας που γνώρισε ο Μωϋσής στην βάτο, αλλά και την είσοδο του Μωϋσέως στον γνόφο, κάνει λόγο για την κάθαρση του

²³⁴ ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Εισαγωγικά», στο ΒΕΠΕΣ 65, σ. 462.

ανθρώπου από όλα εκείνα που φέρνουν οι αισθήσεις και η λογική, για την απαλλαγή του ανθρώπου από τους δερμάτινους χιτώνες, που είναι χαρακτηριστικά γνωρίσματα της πεπτωκυίας ανθρώπινης φύσεως, και την είσοδο στον γνόφο της αγνωσίας που είναι ο φωτισμός του νου και η θέα του Θεού. Μόνον όταν ο Μωϋσής καθάρισε την ακοή της ψυχής του άκουσε τον ήχο, δηλαδή την γνώση της θείας ενέργειας, που προέρχεται από την θεωρία των όντων και στην συνέχεια εισήλθε στον γνόφο, όπου βρίσκεται ο Θεός.

Το παραπάνω έργο του μεγάλου πατρός είναι ένα από τα τελευταία και συγχρόνως ωραιότερα έργα του. Σε αντίθεση με άλλα έργα του τα οποία στηρίζονται κυρίως στην κατά γράμμα ερμηνεία, στο παρόν έργο, το οποίο έχει και έντονο εποικοδομητικό χαρακτήρα ο Γρηγόριος επιμένει στην πνευματική ερμηνεία της Αγίας Γραφής ακολουθώντας τόσο την αλληγορική όσο και κατεξοχήν την τυπολογική ερμηνεία. Στην χρήση της πρώτης ως πρότυπα του έχει τον Φίλωνα και τον Ωριγένη, ενώ για την δεύτερη στηρίζεται στους δύο μεγάλους θεολόγους της Αγίας Γραφής, τον Απόστολο Παύλο και τον ευαγγελιστή Ιωάννη. Το έργο χωρίζεται σε δύο μέρη την «*ιστορίαν*» και την «*θεωρίαν*». Στο πρώτο εκτίθενται τα ιστορικά γεγονότα, όπως περιγράφονται στο βιβλίο της *Εξόδου* με λίγες εξαιρέσεις κατά την σειρά παραθέσεως και με ορισμένες συμπληρώσεις προερχόμενες από τον Φίλωνα. Στο δεύτερο από το οποίο έλαβε το έργο και τον συμπληρωματικό τίτλο «*Περὶ τῆς κατ' ἀρετὴν τελειότητος*» εξάιρεται ο Μωϋσής ως ο κατεξοχήν τύπος του προς τον Θεόν βαδίζοντος ανθρώπου, ως το πρότυπο του κατ' ἀρετὴν βίου. Το βάρος βεβαίως πέφτει στο δεύτερο μέρος, αυτό το οποίο είναι αισθητά εκτενέστερο του πρώτου. Όπως παρατηρεί ο Jean Danielou, πρόκειται για το σημαντικότερο έργο της πατερικής γραμματείας, το οποίο είναι αφιερωμένο στην προσωπικότητα του Μωυσέως. Όπως αναφέρεται στον πρόλογο του έργου, αυτό αποτελεί γραπτή απάντηση σε ερώτηση τεθείσα από νέο μοναχό ονόματι Καισάριο, περί του «*τίς ὁ τέλειός ἐστι βίος*». Ο Γρηγόριος δράττεται της ευκαιρίας για να τονίσει ότι η τελειότητα ενώ «*ἐπὶ μὲν τῶν ἄλλων*

ἀπάντων ὅσα τῇ αἰσθήσει μετρεῖται πέρασί τισιν ὠρισμένοις διαλαμβάνεται»²³⁵, «ἐπὶ δὲ τῆς ἀρετῆς ἕνα παρὰ τοῦ Ἀποστόλου τελειότητος ὄρον ἐμάθομεν, τὸ μὴ ἔχειν αὐτὴν ὄρον»²³⁶. Ἐν προκειμένῳ ὁ Γρηγόριος στηρίζεται στα ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο ἀναγραφόμενα στὴν πρὸς Φιλιπησίους ἐπιστολὴ του²³⁷, ὅπου ἀναφέρει ὁ Ἀπόστολος: «ἀδελφοί, ἐγὼ ἐμαυτὸν οὕτω λογιζομαι κατειληφέναι· ἐν δέ, τὰ μὲν ὀπίσω ἐπιλανθανόμενος τοῖς δὲ ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος κατὰ σκοπὸν διώκω ἐπὶ τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ»²³⁸.

Στὴν ἐρώτηση τοῦ Καισαρίου ὁ Γρηγόριος προτιμᾷ νὰ ἀπαντήσῃ ὄχι με λόγια ἀλλὰ δι' «ὑποδειγμάτων» καὶ αὐτὰ εἶναι φυσικὸ νὰ ἀναζητήσῃ στὴν Ἁγία Γραφή. Τὴν ἐποχὴ τοῦ Γρηγορίου δὲν εἶχε ἀναπτυχθεῖ ἡ Χριστιανικὴ ἀγιολογία καὶ πρότυπα ἀρετῆς ἦταν οἱ μορφές τῶν πατριαρχῶν καὶ τῶν λοιπῶν προσωπικοτήτων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ἀπὸ ὅλες ὁμῶς αὐτές τοῦ Ἀβραάμ, τοῦ Ἰσαάκ, τοῦ Ἰωσήφ, τοῦ Δαυὶδ, τοῦ Σολομώντος, τοῦ Ἡλιοῦ ἢ τοῦ Δανιήλ ὁ Γρηγόριος προτιμᾷ τὴν μορφή τοῦ Μωυσέως, δεδομένου ὅτι ἤδη ἡ κατήχηση καὶ τὸ κήρυγμα τῶν πρώτων αἰῶνων στὴν τυπολογικὴ ἐρμηνεία τῆς Ἐξόδου διείδε τὴν προτύπωση τῆς ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Χριστοῦ σωτηρίας. Ἐξάλλου ἡ Ἐξοδος ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο καὶ ἡ διάβαση τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης εἶχαν ἤδη ἐρμηνευτεῖ με ἀλληγορικὸ τρόπο τόσο ἀπὸ τὸν Φίλωνα ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν Ὠριγένη, ὡς τὸ πνευματικὸ ὁδοιπορικὸ τῆς ψυχῆς σὲ ἀναζήτηση τοῦ Θεοῦ. Τέλος, τὸ ἴδιο τὸ πρόσωπο τοῦ Μωυσέως πολὺ νωρὶς εἶχε θεωρηθεῖ ὡς προτύπωση τοῦ Χριστοῦ. Στὸ ἱστορικὸ μέρος χρησιμοποιεῖται ἡ κατὰ γράμμα ἐρμηνεία, πού ἀποβλέπει ὁμῶς στὴν οἰκοδομὴ. Ὑπάρχει ἐπιρροή ἀπὸ τὴν ἀγαδικὴ Ἰουδαϊκὴ ἐρμηνεία. Εἶναι ἐμφανὴς στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ ἐξάρτηση ἀπὸ τὸν Φίλωνα. Μεταξὺ τῶν ἄλλων χαρακτηριστικῶν τῆς ἀγαδικῆς ἐρμηνείας, τὸ ὁποῖο παρατηρεῖται καὶ

²³⁵ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ ἀρετῆς, ἦτοι εἰς τὸν βίον Μωϋσέως, ἐκδ. Η. MUSURILLO, τόμ VII, I, σ. 3, 6-8.

²³⁶ Αὐτόθι, σ. 3, 12-14.

²³⁷ ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Εἰσαγωγικά», στὸ ΒΕΠΕΣ 65, σσ. 72-73.

²³⁸ Φιλπ. γ', 13-14.

στον Γρηγόριο είναι η έξαρση του υπερφυσικού στοιχείου, όπως π.χ. τα αναφερόμενα επί της καιομένης βάτου και η προσπάθεια απαλείψεως των ενοχλητικών λεπτομερειών ή η ερμηνεία αυτών υπό καλύτερη έννοια, εν ανάγκη και με επιστράτευση της αλληγορικής ερμηνείας (π.χ. η υπό των Ιουδαίων κατάληψη του πλούτου των Αιγυπτίων)²³⁹.

Ήδη αυτός ο τρόπος ερμηνείας μας οδηγεί στο δεύτερο μέρος, την θεωρία, η οποία αναζητεί τον σκοπό, ο οποίος κρύβεται κάτω από το γράμμα της Αγίας Γραφής. Και εδώ ο Γρηγόριος επηρεάζεται από τον Φίλωνα και ειδικότερα από το έργο του «Ερωτήσεις και απαντήσεις στην Έξοδο». Στην αναζήτηση του Θεού ελπίζει η ψυχή εν πρώτοις ότι μπορεί να τον συλλάβει στο φως, μέχρις ότου αποτυγχάνουσα συνεχώς καταλήγει να εννοήσει ότι «τὸ ἰδεῖν τὸν Θεὸν» συνίσταται στο μη ιδεῖν και ότι η γνώσις Εκείνου, ο οποίος υπερβαίνει κάθε αντιληπτική ικανότητα, ἐγκείται στη συνεχή αναζήτηση Αυτού. Η άποψη αυτή ακριβώς απαντάται στον Φίλωνα στο έργο του «Περὶ τῶν τοῦ δοκησισόφου Κάϊν ἐγγόνων». Αλλά εκείνο στο οποίο περισσότερο ο Γρηγόριος επιμένει είναι η τυπολογική ερμηνεία της *Εξόδου*, όπως ήδη υποδηλώθηκε. Εδώ, υπογραμμίζει ο Danielou, τα γεγονότα της *Εξόδου* δεν είναι απεικονίσεις πνευματικών πραγματικοτήτων, αλλά μιας άλλης πραγματικότητας συγχρόνως ιστορικής και πνευματικής, η οποία δεν είναι άλλη από τον Χριστό και τη νέα τάξη που από αυτόν εγκαθιδρύθηκε. Ο τρόπος αυτός ερμηνείας συναντάται, όπως ήδη αναφέρθηκε, στην Καινή Διαθήκη. Και στον μεν ευαγγελιστή Ιωάννη έχουμε τον στην έρημο ανυψωθέντα όφιν, το μάννα, τον πασχάλιο αμνό, την φωτεινή στήλη, την αναβλύζουσα πηγή, στον δε Απόστολο Παύλο την διάβαση της Ερυθράς θαλάσσης, την πέτρα, την σκηνή. Ο Γρηγόριος διαβλέπει στην ερμηνεία της *Εξόδου* προτύπωση γεγονότων της Εκκλησίας της εποχής του, όπως την τάση επιστροφής ορισμένων στην ειδωλολατρία, την μίξη αληθείας και πλάνης από

²³⁹ ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Εισαγωγικά», στο ΒΕΠΕΣ 65, σσ. 73-74.

τους αιρετικούς, την επι Θεοδοσίου καταστροφή των ειδωλολατρικών ναών. Ο Μωυσής παρίσταται ως το πρότυπο του επισκόπου. Περί το τέλος του έργου του ο Γρηγόριος επανερχόμενος στο θέμα της πνευματικής πορείας θα δώσει σε πολλά επεισόδια μία ερμηνεία καθαρά ηθική.

Πρέπει να σημειωθεί αφενός μεν ότι ο Γρηγόριος δεν ακολουθεί κατά γράμμα τους προκατόχους του αλλά κινείται με κάποια ελευθερία και αφετέρου ότι πάντοτε αναζητεί τον εσωτερικό σύνδεσμο, την «ακολουθία»²⁴⁰, μεταξύ των γεγονότων. Η ιστορική σειρά των γεγονότων αποτελεί τον σύνδεσμο μεταξύ των σταδίων της πνευματικής ζωής. Ο Γρηγόριος δεν περιορίζεται απλώς σε αναζήτηση της πνευματικής ερμηνείας του κειμένου αλλά συνθέτει μία θεολογία της πνευματικής ζωής. Η κύρια ιδέα του έργου, όπως ήδη αναφέρθηκε, είναι ο παραλληλισμός της συνεχούς πορείας του Μωϋσέως προς την γη της επαγγελίας με την συνεχή πορεία της ψυχής προς τον Θεό. Η πορεία αυτή προσδιορίζεται από τον όρο «ἐπέκτασις»²⁴¹.

Η τελείωση για τον επίσκοπο Νύσσης είναι μία χωρίς τέλος κίνηση, μία αδιάκοπη διείσδυση του πεπερασμένου ανθρώπου μέσα στο άπειρο του Θεού. Όπως ο Μωϋσής ανήλθε και εισήλθε στον γνόφο του Σινά, έτσι και η Χριστιανική ψυχή ανυψώνεται και εισέρχεται στο θείο γνόφο. Τονίζεται ότι η πορεία προς την τελειότητα είναι πορεία προς τον Θεό, αλλά προϋποθέτει διέλευση μέσα από τον ίδιο τον εσωτερικό άνθρωπο. Ο άνθρωπος πρέπει να

²⁴⁰ Στα ερμηνευτικά έργα του Γρηγορίου και ιδιαίτερα στην ερμηνεία του στις επιγραφές των Ψαλμών σε αντίθεση με τον αδελφό του Βασίλειο ο πρώτος αναζητά την «ακολουθίαν», τον υφιστάμενο οργανικό σύνδεσμο μεταξύ των διαφόρων Ψαλμών. Όπως αναγράφει «τῆ ἀκολουθία τῆς ἱστορίας ἀσύμφωνός ἐστιν ἡ τάξις τῆς ψαλμοδίας» (ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῶν Ψαλμῶν, εκδ. J. DONOUGH, τόμ. V, σ. 115, 11-12). Επομένως πρέπει να αναζητηθεί άλλη ακολουθία. Στον πρόλογο της ερμηνείας αυτού γράφει: «*χρὴ τοίνυν πρῶτον μὲν τὸν σκοπὸν τῆς γραφῆς ταύτης πρὸς ὃ,τι βλέπει κατανοῆσαι, εἶτα τὰς δι' ἀκολουθίου πρὸς τὸ προκείμενον τῶν νοημάτων κατασκευὰς συνιδεῖν, ἃς ὑποδείκνυσιν ἢ τε τάξις τῶν Ψαλμῶν πρὸς τὴν τοῦ σκοποῦ γνῶσιν εὖ διακειμένη καὶ τὰ τμήματα παντὸς τοῦ βιβλίου ἰδίαις τισὶ περιγραφαῖς ὀριζόμενα, πενταχῆ πάσης τῆς ἐν τοῖς Ψαλμοῖς προφητείας διαιρεθείσης*» (ἐνθ. ανωτ. σσ. 24,13 - 25,6).

²⁴¹ ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Εἰσαγωγικά», στο ΒΕΠΕΣ 65, σσ. 74-75.

εγκαταλείπει τις εξωτερικές περιπλανήσεις που αναφέρονται όχι μόνο στα αισθητά, αλλά και στα νοητά: «καταλιπὸν γὰρ πᾶν τὸ φαινόμενον, οὐ μόνον ὅσα καταλαμβάνει ἡ αἴσθησις, ἀλλὰ καὶ ὅσα ἡ διάνοια δοκεῖ βλέπειν»²⁴². Η ψυχή πρέπει να επιστρέφει στον εαυτό της για να τον γνωρίσει αλλά και την εικόνα του θείου αρχετύπου που υπάρχει μέσα σε αυτήν. Αφού λοιπόν καθαριστεί κατά τον έσω άνθρωπο, κατά το πρότυπο του Μωυσέως, προχωρεί αδιάκοπα τελειούμενη, μέχρι που να εισέλθει στο αθέατο και ακατάληπτο για να δει τον Θεό, γιατί ο Θεός, όπως ομολογεί ο Μωυσής, είναι ανώτερος από κάθε γνώση και κατάληψη.

Στο 12ο κεφάλαιο του βιβλίου της Εξόδου της Παλαιάς Διαθήκης περιλαμβάνεται ο σπουδαιότερος από τους θεσμούς της περιόδου της Παλαιάς Διαθήκης, ο οποίος αναφέρεται συχνότατα και στην Καινή Διαθήκη. Αυτός είναι η γιορτή του Πάσχα. Η λέξη «Πάσχα» παράγεται από την αραμαϊκή Pâsha η οποία συγγενεύει προς την εβραϊκή Πεσάχ. Σημαίνει ό,τι και η λέξη «διάβασις», κατά άλλους όμως όπως ο καθηγητής Β. Βέλλας σημαίνει «υπερπήδησις»²⁴³. Ο εξολοθρευτής Άγγελος υπερπηδούσε τα σπίτια των Εβραίων κατά την διάβαση του από την Αίγυπτο. Μαζί με το Πάσχα αναφέρεται και η εορτή των Αζύμων, που ήταν γιορτή αγροτική. Οι δύο εορτές διακρίνονται μεταξύ τους και έχουν ιδιαίτερο τυπικό. Ετελούντο όμως μαζί, διότι συνδέονται και οι δύο προς το ίδιο ιστορικό γεγονός, την έξοδο των Ισραηλιτών από την δουλεία της Αιγύπτου, γεγονός υψίστης και αποφασιστικής σημασίας για την ζωή και υπόσταση του έθνους του Ισραήλ. Λόγω αυτής ακριβώς της σημασίας οι παραπάνω εορτές έπρεπε να τελούνται με όλες τις λεπτομέρειες του τυπικού τους από όλους τους Ισραηλίτες αιωνίως.

Η διάβαση του Κυρίου κατά την ιστορική εκείνη νύχτα διαμέσου της Αιγύπτου ως τιμωρού αφενός των Αιγυπτίων και λυτρωτού αφετέρου των Ισραηλιτών αποτελεί την ιστορική

²⁴² ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Θεωρία εις τὸν τοῦ Μωϋσέως βίον, εκδ. Η. MUSURILLO, τόμ VII, I, σ. 87, 1-3.

²⁴³ ΒΕΛΛΑ Β., Ἑβραϊκὴ Ἀρχαιολογία, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθῆναι 1980, σ. 206.

θεμελίωση της εορτής. Όλες οι λεπτομέρειες του τυπικού της εορτής του Πάσχα, που καθορίστηκε αργότερα, σχετίζονται αμεσότατα προς εκείνο το γεγονός της εξόδου από την Αίγυπτο. Τα πικρά χόρτα υπενθύμιζαν την πολύχρονη πικρή δουλειά. Ο πασχάλιος αμνός έφερε στο νου το πρόβατο, που έσφαξαν τη νύχτα εκείνη κατ' εντολή του Θεού και άλειψαν με το αίμα του τις παραστάδες των θυρών των οικιών τους, για να αποφύγουν το χτύπημα του εξολοθρευτή Αγγέλου, που θανάτωνε τα πρωτότοκα των Αιγυπτίων.

Η εορτή των Αζύμων ετελείτο σε ανάμνηση του αζύμου άρτου, που έφαγαν τότε, λόγω του ότι έφυγαν εσπευσμένως από την Αίγυπτο και δεν είχε προλάβει να ζυμωθεί το ψωμί τους. Ο μήνας Νισάν (λεγόταν και Αβίβ) μετά την υπό των Ισραηλιτών παραλαβή του βαβυλωνιακού ημερολογίου καταριθμείται ως ο πρώτος μήνας του έτους αντιστοιχών προς τον δικό μας Μάρτιο-Απρίλιο²⁴⁴. Η διάρκεια της δουλειάς των Ισραηλιτών ήταν τετρακόσια τριάντα χρόνια. Αρκετοί ερμηνευτές υποστηρίζουν ότι ο χρόνος υπολογίζεται από τότε που δόθηκε στον Αβραάμ, ενώ ήταν πάροικος και παρεπίδημος στην γη Χαναάν, η υπόσχεση του Θεού ότι θα χαριστεί στους απογόνους του η γη Χαναάν.

Σχολιάζοντας και ερμηνεύοντας ο Άγιος Γρηγόριος Νύσσης τα γεγονότα της Εξόδου αναφέρει ότι: *«πρός τινα ύψηλοτέραν διάνοιαν τὸ γράμμα βλέπει, οὐχὶ τὸν τρόπον τῆς βρώσεως ἡμῶν ύφηγουμένου τοῦ νόμου (ίκανὸς γὰρ τῶν τοιούτων νομοθέτης ἢ φύσις, ἢ τὴν ὄρεξιν ἡμῶν τῆς τροφῆς ἐντιθεῖσα), ἀλλ' ἕτερόν τι διὰ τούτου σημαίνεται»*²⁴⁵. Ο τρόπος με τον οποίο θα προσφερθεί η τροφή δεν επηρεάζει την αρετή ή την κακία. Το ίδιο ισχύει και για άλλα στοιχεία της εμφάνισης του οδοιπόρου. Αυτά τα στοιχεία παραπέμπουν στην παροδικότητα της παρούσης ζωής. Ο εγκρατής βίος που σκληραγωγεί τον άνθρωπο συμβολίζεται με τα υποδήματα τα οποία προστατεύουν τα γυμνά πόδια από τα αγκάθια της παρούσης ζωής που συμβολίζουν την

²⁴⁴ Αυτόθι, σ. 206.

²⁴⁵ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Θεωρία εις τὸν τοῦ Μωϋσέως βίον, ἐνθ. ανωτ., τόμ VII, I, σ. 65, 1-5.

αμαρτία στις ποικίλες εκφάνσεις της. Ο μακρύς χιτώνας που σέρνεται κάτω είναι οι απολαύσεις που επιδιώκονται στη ζωή αυτή, οι οποίες περιορίζονται από τον συνετό λογισμό δηλαδή τη ζώνη του οδοιπόρου. Ο δε τόπος στον οποίο εφαρμόζεται η ζώνη, δηλαδή η μέση του ανθρωπίνου σώματος, μαρτυρεί ότι εικονίζει την σωφροσύνη η οποία καταστέλλει τις άλογες επιθυμίες²⁴⁶.

Ως φαγητό που προσκομίζεται από τη φωτιά, συνεχίζει ο Γρηγόριος, εννοείται η θερμή και πυρωμένη πίστη που γίνεται πρόθυμα δεκτή, από την οποία, αφού φάμε ξέγνοιαστα όσο εύκολα μπορεί να δεχτεί αυτός που τρώει, τον λόγο τον κρυμμένο μέσα στα στερεότερα και πιο δύσβατα νοήματα τον αφήνουμε χωρίς να τον περιεργαστούμε και να τον λεπτολογήσουμε, βάζοντας στη φωτιά την τροφή αυτού του είδους. Προς αποσαφηνισμό των παραπάνω επεξηγεί ότι αναφορικά με τα παραγγέλματα του Θεού εκείνα που είναι εύκολα κατανοητά πρέπει να επιδιώκουμε την τήρηση τους με μεγάλη προθυμία. Αντιθέτως τα κρυμμένα νοήματα, όπως λόγου χάρη η αναζήτηση της ουσίας του Θεού, του τί υπήρχε πριν από τη δημιουργία, του τί υπάρχει πέρα από τα φαινόμενα, της ανάγκης των όσων έγιναν και όσα παρόμοια αναζητούν οι περίεργοι, αυτά πρέπει να αφήνονται να τα γνωρίζει μόνο το Άγιο Πνεύμα που ερευνά τα βάθη του Θεού, όπως λέει ο Απόστολος²⁴⁷. Για τον Γρηγόριο είναι σαφές και από άλλα χωρία της Γραφής ότι με τη φωτιά εννοείται το Άγιο Πνεύμα: *«προσάγει δὲ τῇ τοιαύτῃ διανοίᾳ ἡμᾶς καὶ τὸ τῆς Σοφίας παράγγελμα, ὅτι· ἰσχυρότερά σου μὴ ἐρέυνα, τουτέστι τὰ ὅσα τοῦ λόγου μὴ σύντριβε· οὐ γάρ σοι χρειά τῶν κρυπτῶν»*²⁴⁸.

Ο μεγάλος πατέρας της Εκκλησίας επικεντρώνει το ενδιαφέρον του σε κάποια χαρακτηριστικά σημεία της εξιστόρησης της θριαμβευτικής πορείας των Ισραηλιτών προς την γη Χαναάν, παρέχοντας πολύτιμες συμβουλές νηπτικού χαρακτήρα. Επισημαίνει

²⁴⁶ Αυτόθι, σσ. 64,25 - 66,8.

²⁴⁷ Α Κορ. 2,10.

²⁴⁸ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Θεωρία εις τὸν τοῦ Μωϋσέως βίον, ἐνθ. ανωτ., τόμ VII, I, σσ. 67, 5-8. Ἀριθμ. 9,12.

τον τρόπο με τον οποίο βγάζει ο Μωϋσής τον λαό από την Αίγυπτο και το γεγονός ότι καθένας που ακολουθεί τα ίχνη του Μωϋσή με τον τρόπο αυτό ελευθερώνει από την αιγυπτιακή τυραννία όλους όσους θα τους συγκινήσει ο «λόγος». Έτσι, λοιπόν, ο αιγυπτιακός πλούτος και οι θησαυροί των αλλοφύλων δεν πρέπει να αφήνουν τελείως αδιάφορο όποιον αγωνίζεται για την αρετή²⁴⁹. Με άλλα λόγια η αναζήτηση της πραγματικά ελεύθερης ζωής επιτρέπει μαζί με την απόκτηση της αρετής και τον πλούτο της εξωτερικής σοφίας. Αυτά είναι η ηθική και η φυσική, η γεωμετρία και η αστρονομία, το έργο της λογικής, καθώς και όλα όσα σπουδάζουν οι έξω της Εκκλησίας. Η κοσμική γνώση και οι ποικίλες επιστήμες είναι δυνατόν όταν το απαιτήσουν οι περιστάσεις να φανούν χρήσιμες. «...ὡς ἐν καιρῷ χρησιμευόντων, ὅταν δέη τὸν θεῖον τοῦ μυστηρίου ναὸν διὰ τοῦ λογικοῦ πλούτου καλλωπισθῆναι»²⁵⁰. Σαν παράδειγμα ο Γρηγόριος φέρνει τον αδελφό του Βασίλειο ο οποίος προσέφερε στην Εκκλησία σαν δώρο και την εξωτερική του μόρφωση και παιδεία. Χαρακτηριστικά αναφέρει: «...οἷος ἦν ὁ μέγας Βασίλειος, ὁ καλῶς τὸν Αἰγύπτιον πλοῦτον ἐμπορευσάμενος κατὰ τὸν τῆς νεότητος χρόνον καὶ ἀναθείς τῷ Θεῷ καὶ τῷ τοιοῦτῳ πλούτῳ τὴν ἀληθινὴν κατακοσμήσας τῆς Ἐκκλησίας σκηνήν»²⁵¹. Θέλει με αυτά τα λόγια να πει ο σοφός ιεράρχης, κάτι άλλωστε που παρατηρείται κατεξοχήν στη διδασκαλία των μεγάλων Πατέρων της Εκκλησίας, ότι με την εξωτερική φιλοσοφία και τα εκφραστικά σχήματα της εποχής τους μπόρεσαν και προστάτευσαν την απλότητα των δογμάτων από τις προσβολές των ποικίλων αιρετικών.

Εντύπωση προκαλεί στον ιερό πατέρα η θανάτωση κάθε πρωτότοκου της Αιγύπτου καθώς ο Μωϋσής έμελλε να γλιτώσει από το κακό τους ομοφύλους του. Αναρωτιέται πώς είναι δυνατόν να αδικεί ο Αιγύπτιος και στη θέση του να τιμωρείται το αρτιγέννητο βρέφος του. Πώς γίνεται η ιστορία να νομοθετεί αντίθετα στη λογική;

²⁴⁹ Αυτόθι, σ. 67, 12-14.

²⁵⁰ Αυτόθι, σ. 68, 16-18.

²⁵¹ Αυτόθι, σσ. 68,23 - 69,3.

Επικαλείται μάλιστα και αγιογραφικά χωρία τα οποία κάνουν λόγο περί του ότι οι αμαρτίες των προγόνων δεν βαραίνουν τα παιδιά τους²⁵². Ωστόσο και μέσα από εδώ κατορθώνει να εξάγει συμπεράσματα νηπτικού ενδιαφέροντος. «...θάνατον ἐπάγει παντὶ πρωτοτόκῳ Αἰγυπτίῳ, τοῦτο δι' ὧν ἐποίησεν ἡμῖν νομοθετῶν τὸ δεῖν τὴν πρώτην τοῦ κακοῦ γένεσιν ἐξαφανίζειν· μὴ γὰρ ἄλλως εἶναι δυνατὸν διαφυγεῖν τὸν Αἰγύπτιον βίον»²⁵³. Αυτός λοιπόν που αγωνίζεται εναντίον της ποικιλόμορφης κακίας μέσω της απόκτησης των αρετών οφείλει να εξαφανίζει την αμαρτία στα αρχικά της στάδια. Είναι ακριβώς η διδασκαλία που περιέχεται στον ευαγγελικό λόγο σύμφωνα με την οποία στον άνθρωπο απαγορεύεται όχι μόνο η μοιχεία και ο φόνος, αλλά επιβάλλεται και η καταπολέμηση των παθών της επιθυμίας και του θυμού²⁵⁴. Είναι δε πολύ πιθανόν αν τα τελευταία αφεθούν ανεξέλεγκτα να οδηγήσουν σε μεγάλα δεινά.

Παράλληλα με την αναίρεση της πρώτης αρχής του κακού η Ἐξοδος μας διδάσκει και την επάλειψη των ανωφλιών και των παραστατών των θυρών με το αίμα του αληθινού αμνού. «Φυλακὴ δέ ἐστι καὶ ἀσφάλεια τὸ τῷ αἵματι τοῦ ἀμνοῦ τὴν τε φλιὰν καὶ τοὺς σταθμοὺς τῆς εἰσόδου κατασημήνεσθαι. Ταῦτα περὶ ψυχῆς ἡμῖν φυσιολογοῦντος δι' αἰνιγμάτων τοῦ λόγου, καὶ ἡ ἔξωθεν παιδεύσις ἐφαντάσθη, διαιροῦσα τὴν ψυχὴν εἰς τε τὸ λογιστικὸν καὶ ἐπιθυμητικὸν καὶ θυμοειδές»²⁵⁵. Στον πνευματικό αγώνα τον οποίο διεξάγει ο Χριστιανός εναντίον του νοητού εχθρού πρέπει όλες οι δυνάμεις της ψυχῆς να συμμαχούν με την θεία χάρη προς την ίδια κατεύθυνση. Ο

²⁵² «Ἡ δὲ ψυχὴ ἢ ἀμαρτάνουσα ἀποθανεῖται· ὁ δὲ υἱὸς οὐ λήψεται τὴν ἀδικίαν τοῦ πατρὸς, οὐδὲ ὁ πατὴρ λήψεται τὴν ἀδικίαν τοῦ υἱοῦ· δικαιοσύνη δικαίου ἐπ' αὐτὸν ἔσται, καὶ ἀνομία ἀνόμου ἐπ' αὐτὸν ἔσται». Ἰεζ. 18,20.

²⁵³ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Θεωρία εἰς τὸν τοῦ Μωϋσέως βίον, ἐνθ. ανωτ., τόμ VII, I, σ. 60, 10-13.

²⁵⁴ «Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι πᾶς ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκὴ ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει...». «Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, οὐ μοιχεύσεις. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι πᾶς ὁ βλέπων γυναῖκα πρὸς τὸν ἐπιθυμῆσαι αὐτήν ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτήν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ». Ματθ. 5, 22-27-28.

²⁵⁵ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Θεωρία εἰς τὸν τοῦ Μωϋσέως βίον, ἐνθ. ανωτ., τόμ VII, I, σ. 62, 7-12.

θυμός και η επιθυμία που βρίσκονται χαμηλότερα στηρίζουν από τη μία και την άλλη το διανοητικό της ψυχής. Ο δε λογισμός σαν άλλος ζυγός ο οποίος συνέχει το θυμικό και το επιθυμητικό οφείλει να ορμάει με τον θυμό σε εκδηλώσεις ανδρείας και να ανεβαίνει μέσω της επιθυμίας στην μετουσία του αγαθού.

Για φαινόμενο θεοφάνειας κάνει λόγο ο Γρηγόριος περιγράφοντας την διάβαση της Ερυθράς θάλασσας από τον Μωσέ και τον εβραϊκό λαό. Η νεφέλη που καθοδηγεί συμβολίζει τη χάρη του Αγίου Πνεύματος, μέσω της οποίας εξασφαλίζεται η ελευθερία ενώ εκείνος που καταδιώκει για να υποδουλώσει αφανίζεται μέσα στο νερό. Ο αιγυπτιακός στρατός, τα άλογα, τα άρματα με τους αναβάτες τους, οι τοξότες, οι σφενδονήτες, οι οπλομάχοι και το υπόλοιπο πλήθος της εχθρικής παράταξης είναι τα ποικίλα πάθη της ψυχής στα οποία υποδουλώνεται ο άνθρωπος. Σε τίποτα λοιπόν από τα παραπάνω δεν διαφέρουν οι οργισμένοι λογισμοί, οι ορμές με ηδονή και λύπη και πλεονεξία. *«Λίθος ἄντικρυς ἀπὸ σφενδόνης ἐστὶν ἡ λαιδορία καὶ λόγχη τὴν αἰχμὴν ἐπισείουσα ἢ θυμώδης ὄρμη· τὸ δὲ περὶ τὰς ἡδονὰς πάθος οἱ ἵπποι νοεῖσθωσαν, ἀσχέτω τινὶ ὄρμη τὸ ἄρμα δι' ἑαυτῶν ἐφελκόμενοι, ἐν ᾧ οἱ τρεῖς ἐπιβάται, οὓς τριστάτας ὀνομάζει ἡ ἱστορία»*²⁵⁶. Την τριμερή διαίρεση της ψυχής σε λογιστικό, επιθυμητικό και θυμοειδές συνδέει ο Γρηγόριος με τους τρεις αναβάτες των αρμάτων. Είναι πολύ σημαντικό όσοι διασχίζουν το νερό να μη σέρνουν μαζί τους τίποτε από την εχθρική στρατιά όταν βγουν από αυτό. Δηλαδή μετά το Βάπτισμα χρειάζεται συνεχής επαγρύπνηση και αγώνας ώστε ο Χριστιανός να νικά τα πάθη και τις αδυναμίες του, τα πονηρά κινήματα της διάνοιας και κάθε είδος αμαρτίας²⁵⁷. Και αυτή η άοκνη προσπάθεια απαιτείται διότι από τη φύση τους τα πάθη ακολουθούν τον άνθρωπο.

²⁵⁶ Αυτόθι, σ. 71, 10-15.

²⁵⁷ «...πάντας τοὺς διερχομένους τὸ μυστικὸν ὕδωρ ἐν τῷ βαπτίσματι πᾶσαν τὴν τῆς κακίας παρεμβολὴν, νεκρὰν ποεῖν ἐν τῷ ὕδατι, οἷον τὴν πλεονεξίαν, τὴν ἀκόλαστον ἐπιθυμίαν, τὴν ἀρπακτικὴν διάνοιαν, τὸ κατὰ τὸν τῦφον καὶ τὴν ὑπερηφανίαν πάθος, τὴν θυμώδη ὄρμη, τὴν ὀργήν, τὴν μῆνιν, τὴν βασκανίαν, τὸν φθόνον καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα, ἐπειδὴ πως πέφυκεν ἔπεσθαι τῇ φύσει τὰ πάθη». Αυτόθι, σσ. 72, 9-15.

Όπως ειπώθηκε η νεφέλη στο έργο «*Εἰς τὸν βίον Μωϋσέως*» προσδιορίζεται ως ένα από τα ονόματα που αναφέρονται στην χάρη του Αγίου Πνεύματος. Το Πνεύμα είναι αυτό που στην πραγματικότητα χειραγωγεί τον νου στην «*τῶν κρυπτῶν κατανόησιν*», είτε αυτή εκληφθεί ως θεωρία της σοφίας και της δύναμης του Δημιουργού στα κτιστά όντα, είτε ως «*κατ' ἀναγωγὴν*» θεωρία, ως ερμηνευτική δηλαδή διαδικασία που αποσαφηνίζει το κρυμμένο νοηματικό περιεχόμενο της Γραφής²⁵⁸. «Η “κατ' ἀναγωγὴν θεωρία” του Γρηγορίου προσλαμβάνει διαστάσεις βαθύτατα βιωματικές, υπαρκτικές, που εκφράζονται στην νηπτική άθληση για θέωση του ανθρώπου, και έτσι δεν συρρικνώνεται σε μία διαδικασία νοησιαρχικής υφής. Για να μπορέσει να δει κανείς πίσω από το γράμμα της Αγίας Γραφής το πνεύμα της, οφείλει να αγωνιστεί για την απόκτηση της καθαρότητας της καρδιάς του. Η “καθαρότης του βίου” είναι η “ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ” προϋπόθεση της “μυστικής θεωρίας”. Γι’ αυτό ακριβώς στην αρχή του πρώτου Λόγου της Ἐξήγησης *Εἰς τὸ Ἄσμα τῶν Ἀσμάτων* ο Γρηγόριος απαιτεί, για την κατανόηση του Ἄσματος, την καθαρότητα εκείνη που αποκτά ο άνθρωπος στους κόλπους της Εκκλησίας, αρχής γενομένης από την ένδυση του Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ στο μυστήριο του Βαπτίσματος»²⁵⁹: «ὅσοι κατὰ τὴν συμβουλήν τοῦ Παύλου τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον ὥσπερ τι περιβόλαιον ῥυπαρὸν ἀπεδύσασθε σὺν ταῖς πράξεσι καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ καὶ τὰ φωτεινὰ τοῦ Κυρίου ἱμάτια, οἷα ἐπὶ τῆς τοῦ ὄρους μεταμορφώσεως ἔδειξε, διὰ τῆς καθαρότητος τοῦ βίου περιεβάλεσθε, μᾶλλον δὲ οἱ αὐτὸν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν μετὰ τῆς ἀγίας αὐτοῦ στολῆς ἐνδυσάμενοι καὶ συµμεταμορφωθέντες αὐτῷ πρὸς τὸ ἀπαθές τε καὶ θειότερον, ὑμεῖς ἀκούσατε τῶν μυστηρίων τοῦ Ἄσματος των Ἀσμάτων· ὑμεῖς ἐντὸς γένεσθε τοῦ ἀκηράτου νυμφῶνος λευχειμονοῦντες τοῖς καθαροῖς τε καὶ ἀμολύντοις νοήμασιν. Μὴ τις ἐμπαθῆ καὶ σαρκώδη λογισμὸν

²⁵⁸ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΓΕΩΡΓ., Νηπτική Θεματική του Δ' αιώνα, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2005, σσ. 118-119.

²⁵⁹ Αυτόθι, σσ. 151-152.

ἐπαγόμενος καὶ μὴ ἔχων πρέπον τῷ θείῳ γάμῳ τὸ τῆς συνειδήσεως ἔνδυμα συνδεθῆ τοῖς ἰδίῳις νοήμασι...»²⁶⁰.

Απασχολεῖ τον ιερό πατέρα έντονα και το θέμα της πλεονεξίας και απληστίας. Επίσης δίνει μεγάλη έμφαση στην αρετή της εγκράτειας. Η τροφή που κατεβαίνει από ψηλά είναι όχι μόνο άρτος, αλλά γίνεται ό,τι είναι κατάλληλο και το επιθυμεί αυτός που το δέχεται. Αναφέρει λοιπόν ότι όσα θαύματα διηγείται η ιστορία για την τροφή αυτή είναι διδάγματα για τον βίο της αρετής. Κατά τη γνώμη του το γεγονός ότι η τροφή είναι ίση μπροστά σε όλους για να την λάβουν μας διδάσκει να μην ξεπερνάμε τα όρια της ανάγκης μας κατά την απόλαυση των υλικών αγαθών. Η απληστία είναι ένα πάθος το οποίο δεν μπορεί να κάνει την ανθρώπινη φύση να υπερβεί τα όριά της. Άλλωστε η τροφή που αποκτάται με πλεονεκτική διάθεση μετατρέπεται σε σκουλήκια και αυτό είναι κάτι που πρέπει να μας υπενθυμίζει τον ατελεύτητο σκώληκα²⁶¹. Εδώ βλέπουμε ότι δράττεται της ευκαιρίας να κάνει λόγο για την αιωνιότητα της κολάσεως.

Υπάρχει ωστόσο και εξαίρεση στον γενικό περί απληστίας κανόνα. Τα έργα που μας απασχολούν στην παρούσα ζωή, όπως είναι η γεωργία, το εμπόριο, η στράτευση και άλλα παρόμοια στη μέλλουσα ζωή παύουν να υφίστανται. Ωστόσο, αν και παροδικός, μόνο ο παρών αιώνας προσφέρεται για την προετοιμασία μας προς επίτευξη της αιωνίου ζωής. Ασφαλώς τα έργα που μας βοηθούν σε αυτό τον σκοπό είναι αυτά που εμπνέονται από το Άγιο Πνεύμα. Αντίθετα τα έργα της σαρκός οδηγούν στην αιώνια απώλεια²⁶². Μόνο υπό αυτές τις προϋποθέσεις η πλεονεκτική προαίρεση μπορεί να δικαιολογηθεί, όταν αφορά στην περίσσεια και υπεραφθονία των έργων των αγαθών του Αγίου Πνεύματος. Έτσι ο άνθρωπος δικαιώνεται και σώζεται. «Τὸ δὲ ἐν μόνῳ τῷ Σαββάτῳ διαρκεῖν τὸ ἀπόθετον μηδεμίαν διαφθορὰν ὑπομένον τοιαύτην τινὰ συμβουλήν

²⁶⁰ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξήγησις τοῦ Ἰσματος τῶν Ἀσμάτων, εκδ. Η. LANGERBECK, τόμ. VI, Λόγος α', σσ. 14,13 - 15,6.

²⁶¹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Θεωρία εἰς τὸν τοῦ Μωϋσέως βίον, ένθ. ανωτ., τόμ VII, I, σσ. 78,4 - 79,7.

²⁶² Γαλ. στ', 8.

περιέχει, ὅτι ἔσθ' ὅτε χρησιτέον ἐστὶ τῇ πλεονεκτικῇ προαιρέσει ἐν οἷς τὸ συναγόμενον διαφθορὰν οὐ προσίεται, τότε χρήσιμον ἡμῶν γινόμενον ὅταν παρελθόντες τὴν τοῦ βίου τούτου παρασκευὴν ἐν τῇ μετὰ θάνατον ἀπραξία γενώμεθα»²⁶³. Το γεγονός λοιπόν ὅτι μόνο τὴν ἡμέρα τοῦ Σαββάτου ἔμενε αναλλοίωτη ἡ συναγόμενη τροφή οδηγεῖ τὴ σκέψη τοῦ Γρηγορίου στο ὅτι ὑπάρχει καὶ ἡ «καλὴ πλευρά» τῆς ἐπιθυμίας τῆς πλεονεξίας, ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἐνεργεῖ με τὴν ἀρετὴ τῆς διάκρισης.

Μετά τὴν διάβαση τῶν υδάτων τῆς Ερυθρᾶς θάλασσας καὶ τὴν νέκρωση τῶν αλλοφύλων ἀκολουθεῖ ἡ γεύση τῆς Μερράς, κάτι ποῦ κατὰ τὸν Γρηγόριο σημαίνει τὴν ζωὴ τὴν χωρισμένη ἀπὸ τὶς ἡδονές, ἐξοῦ καὶ ἡ πικρὴ καὶ ἀηδὴς γεύση. Αυτό ὡστόσο σε αὐτοὺς ποῦ δέχτηκαν τὸ ξύλο ἀλλάζει καὶ τοὺς δημιουργεῖται γλυκιά αἴσθησι. Βασικὴ προϋπόθεσι γιὰ τὴ θεωρία τῆς υπερκείμενης φύσεως εἶναι ἡ καθαρότητα. Ἐντύπωση προκαλεῖ ὅτι πρέπει νὰ καθαρθεῖ ὄχι μόνο τὸ σῶμα με κάποιους ραντισμοὺς, ἀλλὰ νὰ ξεπλυθοῦν με τὸ νερό καὶ τὰ φορέματα ἀπὸ κάθε κηλίδα. Ἐξήγησι γιὰ αὐτὸ τὸ γεγονός εἶναι ὅτι πρέπει νὰ ἀγνιστεῖ σε ὅλα αὐτὸς ποῦ πρόκειται νὰ προσέλθει στὴ θεωρία τῶν νοητῶν, ὥστε νὰ εἶναι καὶ στὴν ψυχὴ καὶ στο σῶμα καθαρὸς καὶ ἀκιλήδωτος²⁶⁴. Με τὴν πλύσι τῶν ρούχων υποδηλώνεται ἡ καθαρὴ περιβολὴ τοῦ βίου. Ἡ αἰσθητὴ ἀκαθαρσία τῶν ρούχων δὲν ἀποτελεῖ ἐμπόδιο γιὰ ὅσους ἀνεβαίνουν πρὸς τὸν Θεό· ἀλλὰ ὀνομάζεται περιβολὴ τὸ φῶρεμα τῶν πράξεων τῆς ζωῆς αὐτῆς διασαφηνίζει ὁ Γρηγόριος.

Λαμβάνοντας ὁ Γρηγόριος ἀφορμὴ ἀπὸ τὴν προετοιμασία τῶν Ἰσραηλιτῶν γιὰ τὴν σύναψη τῆς διαθήκης μετὰ τοῦ Θεοῦ, δίνει ἕναν πολὺ ωραῖο χαρακτηρισμὸ τῆς θεολογίας. Το γεγονός ὅτι δὲν ἐπέτρεψε νὰ φανεῖ κανένα ζῶο πάνω στο ὄρος σημαίνει, κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Γρηγορίου, τὸ ξεπέρασμα τῆς γνώσης ποῦ προέρχεται ἀπὸ τὴν αἴσθησι με τὴ θεωρία τῶν νοητῶν, διότι τὸ ἰδιαίτερο γνώρισμα

²⁶³ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Θεωρία εἰς τὸν τοῦ Μωϋσέως βίον, ἐνθ. ανωτ., τόμ VII, I, σ. 79, 7-13.

²⁶⁴ «Ὡς ἂν καθαροὶ καὶ τῷ τὸ κρυπτόν ὀρῶντι φανείημεν καὶ ἢ κατὰ τὸ φαινόμενον εὐσχημοσύνη τῇ ἔνδον τῆς ψυχῆς διαθέσει συμβαίνοι». ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Θεωρία εἰς τὸν τοῦ Μωϋσέως βίον, ἐνθ. ανωτ., τόμ VII, I, σ. 83, 14-16.

των ζώων είναι να κυβερνώνται μόνο με την αίσθηση και χωρίς σκέψη. Πρωτεύοντα ρόλο σε αυτά παίζει η όραση και πολλές φορές και η ακοή κινεί την ορμή προς κάτι και όλα τα άλλα με τα οποία ενεργοποιείται η αίσθηση κυριαρχούν πολύ στα άλογα ζώα. Η θεωρία όμως του Θεού δεν ενεργείται ούτε με την όραση ούτε με την ακοή ούτε κατανοείται με ένα από τα συνηθισμένα ονόματα. Γιατί ούτε μάτι τον έχει δει ούτε αυτί έχει ακούσει, ούτε είναι από αυτά που συνήθως ανεβαίνουν στην καρδιά του ανθρώπου²⁶⁵. Ο ορισμός της θεολογίας λοιπόν όπως τον παραθέτει ο Γρηγόριος έχει ως εξής: *«ὄρος γάρ ἐστιν ὡς ἀληθῶς ἄναντες καὶ δυσπρόσιτον ἡ θεολογία, ἧς μόλις ὁ πολὺς λεῶς τῆς ὑπωρείας φθάνει»*²⁶⁶. Παρομοιάζει το κήρυγμα για την θεία φύση με σάλπιγγα που τρομάζει την ακοή²⁶⁷ και με όργανα που αποδίδουν ήχο με τη χάρη του Πνεύματος τους προφήτες και αποστόλους, για τους οποίους λέει ο Ψαλμός ότι: *«εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν»*²⁶⁸.

Το γεγονός ότι το πλήθος δεν κατανοεί την φωνή που ακούγεται από ψηλά, αλλά επιτρέπεται ωστόσο στο Μωυσή να γνωρίσει αυτός ο ίδιος τα απόρρητα και να μεταδώσει στο λαό το δόγμα που τυχόν θα μάθαινε από την ουράνια διδασκαλία, είναι κι αυτό κάτι που εμπίπτει στους κανόνες με τους οποίους διοικείται η Εκκλησία, τονίζει ο ιερός πατέρας. Δεν είναι λοιπόν όλοι κατάλληλοι για την κατανόηση των μυστηρίων, αλλά προσοχή πρέπει να δίνεται σε αυτόν που είναι αξιόπιστος ως προς την κατανόηση των θείων²⁶⁹. Γιατί λέει: *«μὴ πάντες ἀπόστολοι; Μὴ πάντες προφῆται; Μὴ πάντες διδάσκαλοι; Μὴ πάντες δυνάμεις;»*²⁷⁰. *«Τοῦτο δὲ οὐκ ἔστι νῦν ἐν ταῖς πολλαῖς τῶν ἐκκλησιῶν φυλασσόμενον. Πολλοὶ γὰρ καθαρσίῳν ἔτι ἐκ τῶν*

²⁶⁵ Α΄ Κορ. 2,9.

²⁶⁶ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Θεωρία εἰς τὸν τοῦ Μωϋσεῶς βίον, ἐνθ. ανωτ., τόμ VII, I, σ. 84, 21-22.

²⁶⁷ Αυτόθι, σσ. 84,25 - 85,1.

²⁶⁸ Ψαλμ. 18,5.

²⁶⁹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Θεωρία εἰς τὸν τοῦ Μωϋσεῶς βίον, ἐνθ. ανωτ., τόμ VII, I, σσ. 85,16 - 86,2.

²⁷⁰ Α΄ Κορ. 12,29.

βεβιωμένων δεόμενοι, ἄπλοτοί τινες καὶ κατεσπλωμένοι τῇ τοῦ βίου περιβολῇ, τὴν ἄλογον αἴσθησιν ἑαυτῶν προβαλλόμενοι, τῆς θείας ἀνόδου κατατολμῶσιν, ὅθεν αὐτοὶ τοῖς ἰδίοις ἑαυτῶν λογισμοῖς καταλεύονται. Αἱ γὰρ αἰρετικαὶ ὑπολήψεις λίθοι τινὲς ἀτεχνῶς εἰσιν αὐτὸν τὸν εὐρετὴν τῶν πονηρῶν δογμάτων καταφονεύοντες»²⁷¹, διαπιστώνει ο Γρηγόριος. Εδώ παρατηρούμε ότι τις αιρετικές γνώμες τις παρομοιάζει με κάποιες πέτρες που κατασκοτώνουν τον ίδιο τον εφευρέτη των πονηρῶν διδασχών. Από τα παραπάνω διαπιστώνουμε ότι ο Γρηγόριος τονίζει ότι υπάρχει άμεση σχέση της θεολογίας με την νηπτική ζωή. Είναι πράγματι γεγονός ότι οι μεγάλοι θεολόγοι της Εκκλησίας ήταν πρώτα μεγάλοι ασκητές αφιερωμένοι στη ζωή της νήψης.

Ο Γρηγόριος παρακολουθεί τον Μωυσή κατά την είσοδό του στην αχειροποίητη σκηνή και αναρωτιέται: «τίς ἀκολουθήσει τῶ δια τῶν τοιούτων ὀδεύοντι καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ὑψουμένῳ τὸν νοῦν; ... Ὁ δὲ κεκαθαρμένος τε καὶ ὄξυς τὴν ἀκοὴν τῆς καρδίας, τὴν ἠχὴν ταύτην δεξάμενος, λέγω δὴ τὴν ἐκ τῆς θεωρίας τῶν ὄντων γινομένην πρὸς τὴν τῆς θείας δυνάμεως γνῶσιν, ὀδηγεῖται δι' αὐτῆς πρὸς τὸ ἐκεῖ διαδῦναι τῇ διανοίᾳ ὅπου ἐστὶν ὁ Θεός. Τοῦτο δὲ γνώφος ὑπὸ τῆς Γραφῆς ὀνομάζεται, ᾧ διερμηνεύεται, καθὼς εἴρηται, τὸ ἄγνωστόν τε καὶ ἀθεώρητον, ἐν ᾧ γενόμενος τὴν ἀχειροποίητον ἐκείνην σκηνὴν βλέπει, ἣν διὰ τῆς ὑλικῆς μιμήσεως τοῖς κάτω δείκνυσι»²⁷². Στη συνέχεια ο Γρηγόριος στέκεται στην περιγραφή της κατασκευῆς και συμπεραίνει ότι η σκηνή αυτή είναι ο Χριστός ο οποίος είναι «*Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία*»²⁷³, που, ενώ είναι αχειροποίητη κατά τη φύση της, δέχεται να κατασκευαστεί, όταν χρειάζεται να συμπηχθεῖ μέσα μας η σκηνή αυτή, ὥστε να είναι ταυτόχρονα κατά κάποιο τρόπο και ακατασκεύαστη και κατασκευασμένη· άκτιστη ὡς προς το ότι

²⁷¹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Θεωρία εἰς τὸν τοῦ Μωϋσέως βίον, ἐνθ. ανωτ., τόμ VII, I, σ. 86, 3-10.

²⁷² Αὐτόθι, σσ. 88,14 - 89,14.

²⁷³ Α' Κορ. 1,24.

προϋπάρχει, που έγινε όμως κτιστή κατά την υλική αυτή συγκρότησή της²⁷⁴.

Ακολούθως ο επίσκοπος Νυσσαέων σημειώνει ότι οι λύχνοι που διακλαδίζονται από μία λυχνία, ώστε να σκορπίζουν ολόγυρα άφθονο και πλούσιο φως, είναι οι πολυειδείς μαρμαρυγές του Πνεύματος, όπως λέει ο Ησαΐας²⁷⁵, διαιρώντας σε επτά τις φλόγες του Πνεύματος²⁷⁶. Όσο για το κόκκινο δέρμα και τα υφαντά από μαλλί που συντελούν στην ομορφιά της σκηνής, μπορούν να νοηθούν πρόσφορα τόσο η νέκρωση της αμαρτητικής σάρκας, που συμβολίζεται με το κοκκινοβαμμένο δέρμα, όσο και η σκληρή ζωή της εγκράτειας. Με αυτά στολίζεται εξαιρετικά η σκηνή της Εκκλησίας· τα δέρματα επειδή δεν έχουν ζωτική δύναμη από τη φύση τους αποκτούν λάμψη με το κόκκινο χρώμα, γεγονός που διδάσκει ότι η χάρη του Πνεύματος που επιλάμπει δεν αποκτάται με άλλο τρόπο, αν δεν νεκρώσει κανένας τον εαυτό του για την αμαρτία. Ωστόσο με το κόκκινο χρώμα μπορεί να νοηθεί και η φρόνιμη αιδώς. Και το πλέξιμο των τριχών, που φτιάχνει το σκληρό και δυσκολοϋφαντο ύφασμα, υπαινίσσεται αυτήν την τραχιά και δαπανητική των παθών που μας πολιορκούν εγκράτεια. Όλα αυτά είναι δείγματα της παρθενικής ζωής και ευρύτερα της ζωής της άσκησης που ταλαιπωρεί τη σάρκα όποιων ζουν με τον τρόπο αυτόν²⁷⁷. Παρατηρούμε εδώ ότι δίνεται μεγάλη σημασία στην εγκράτεια για μία ακόμη φορά. Το εσωτερικό, που λέγεται Άγια των Αγίων, είναι άβατο για τους πολλούς, κάτι που ισχύει και για την αλήθεια των όντων.

Ιδιαίτερη αναφορά κάνει ο Γρηγόριος στην αξιοθρήνητη πτώση του λαού του Θεού στην ειδωλολατρία, καθ' ην στιγμή ευρίσκοντο ακόμη στον τόπο της συνάψεως της Διαθήκης με τον Θεό. Ο Μωυσής ενήργησε ως σύμβολο του αληθινού νομοθέτου, δηλαδή του Θεού.

²⁷⁴ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Θεωρία εις τὸν τοῦ Μωϋσέως βίον, ἐνθ. ανωτ., τόμ VII, I, σ. 91, 14-20.

²⁷⁵ Ἡσ. 6,2.

²⁷⁶ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Θεωρία εις τὸν τοῦ Μωϋσέως βίον, ἐνθ. ανωτ., τόμ VII, I, σ. 94, 9-14.

²⁷⁷ Αυτόθι, σσ. 96,14 - 97,12.

Παρατηρείται μια προεικόνιση και ένας συμβολισμός ανάμεσα στην εκ νέου λάξευση των πλακών της διαθήκης που είχαν συντριβεί και της θείας ενανθρωπήσεως. Διότι όπως οι πλάκες ανακατασκευάστηκαν από το ίδιο υλικό της γης, έτσι το ίδιο υλικό της ανθρώπινης φύσεως αναπλάθεται και αναδημιουργείται στη μήτρα της Παρθένου με την δύναμη του Πνεύματος. «Ὁ γὰρ διορθωτὴς τῆς συντετριμμένης ἡμῶν φύσεως (νοεῖς δὲ πάντως διὰ τῶν λεγομένων ἐκεῖνον τὸν τὰ συντρίμματα ἡμῶν θεραπεύσαντα), ἐπειδὴ πάλιν εἰς τὸ ἀρχαῖον ἐπανήγαγε κάλλος τὴν συντετριμμένην τῆς φύσεως ἡμῶν πλάκα, τῷ θείῳ δακτύλῳ²⁷⁸, καθὼς εἴρηται, καλλωπισθεῖσαν, οὐκέτι χωρητὸς ταῖς ὄψεσι τῶν ἀναξίων γίνεται, τῷ ὑπερβάλλοντι τῆς δόξης ἀπροσπέλαστος τοῖς πρὸς αὐτὸν ὀρᾶσι γινόμενος. Ἀληθῶς γάρ, ὅταν ἔλθῃ, καθὼς φησι τὸ Εὐαγγέλιον, ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ, μόγις μὲν τοῖς δικαίοις χωρητὸς γίνεται καὶ καταφανής. Ὁ δὲ ἀσεβὴς καὶ ἰουδαῖζων τὴν αἴρεσιν, καθὼς Ἡσαΐας λέγει, ἀμέτοχος ἐκείνου τοῦ θεάματος μένει· ἀρθήτω γὰρ ὁ ἀσεβὴς, φησὶν, ἵνα μὴ ἴδῃ τὴν δόξαν Κυρίου»²⁷⁹. Η αναγέννηση της φθαρείσας ανθρώπινης φύσεως είναι κάτι που επιτεύχθηκε με την αναγεννητική δύναμη και χάρη του Αγίου Πνεύματος. Τους καρπούς αυτούς ωστόσο των θείων δωρεών τους γεύονται μόνο αυτοί που διαφυλάττουν ανόθευτη και απαρασάλευτη την Χριστιανική πίστη και διδασκαλία από την λύμη των αιρέσεων.

Αναφορικά με το χάλκινο φίδι που ὕψωσε ο Μωυσής στην ἔρημο για τη σωτηρία των Ισραηλιτῶν από τα δαγκώματα των φιδιών σημειώνει ο ιερός πατέρας ότι η επιθυμία των ανεπίτρεπτων γεννούσε τα φίδια και το δάγκωμα από αυτά ἔχυνε θανατηφόρο δηλητήριο σε αυτούς που δαγκώνονταν, ενώ ο μεγάλος νομοθέτης με τη μορφή φιδιού ἀχρήστεψε την δύναμη των ἀληθινῶν θηρίων. Προστασία ἐνάντια στα πονηρά παθήματα ἀποτελεῖ ἡ κάθαρση που γίνεται με το μυστήριο της πίστες μας. Και θεμέλιο ὅσων πιστεύουμε για το

²⁷⁸ Αυτόθι, σ.109, 6-7. «Δάκτυλος δὲ πολλαχῆ παρὰ τῆς Γραφῆς ὀνομάζεται τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον».

²⁷⁹ Αυτόθι, σσ. 109,12 - 110,2. Ἦσ. 26,11.

μυστήριο είναι η πίστη στο πάθος Εκείνου που δέχτηκε το πάθος για μας (και το πάθος είναι ο σταυρός), ώστε, όποιος στρέφει το βλέμμα του σε αυτόν, όπως μας λέει ο λόγος, να μην τον βλέπει το δηλητήριο της επιθυμίας²⁸⁰. «Τὸ δὲ πρὸς τὸν σταυρὸν βλέπειν, τοῦτο ἔστι τὸ πάντα τὸν ἑαυτοῦ βίον ὡς νέκρον τῷ κόσμῳ καὶ ἐσταυρωμένον ποιῆσαι, πρὸς πᾶσαν ἁμαρτίαν ἀκίνητον, ὄντως, καθὼς φησιν ὁ προφήτης, καθηλοῦντα τῷ θεῷ φόβῳ τὰς ἰδίας σάρκας. Ἦλος δ' ἂν εἴη σαρκῶν καθεκτικὸς ἢ ἐγκράτεια»²⁸¹. Ὅσοι με πίστη ατενίζουν τον Σταυρό έχουν ισχυρή συμμαχία κατά της αμαρτίας και του θανάτου, η επιθυμία όμως κατά του Πνεύματος που βρίσκεται μέσα στη σάρκα²⁸² δεν έχει χαθεί τελείως. Είναι συχνό το φαινόμενο να προκαλούνται πειρασμικές επιθέσεις και στους πιστούς, αλλά όσοι με πίστη ατενίζουν στον Εσταυρωμένο απωθούν τα πάθη διαλύοντας τις πονηρές προσβολές μέσω του φόβου των θείων εντολών όπως με κάποιο φάρμακο²⁸³. Εδώ τονίζεται ο συνεχής αγώνας κατά των πονηρών επιθυμιών ως βασικό συστατικό της νηπτικής ζωής μαζί με τη δύναμη που χαρίζει στους πιστούς η σταυρική θυσία του Χριστού με απώτερο σκοπό την κατανίκηση των αλόγων παθών.

β3) Η σπουδαιότητα των αρετών για την νηπτική ζωή

Το *Ἄσμα τῶν Ἀσμάτων* κατέχει ιδιαίζουσα θέση ανάμεσα στα βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης. Το εκτενέστερο και το σπουδαιότερο από τα ερμηνευτικά έργα του Γρηγορίου είναι ακριβώς η «*Ἐξήγησις τοῦ Ἀσματος τῶν Ἀσμάτων*», το οποίο διαλαμβάνει εκτενή πρόλογο και δεκαπέντε Λόγους, στους οποίους ερμηνεύεται το Ἄσμα από την

²⁸⁰ Ἀριθμ. 21,9. Ἰω. 3,15.

²⁸¹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Θεωρία εἰς τὸν τοῦ Μωϋσέως βίον, ἐνθ. ανωτ., τόμ VII, I, σ.127, 9-13.

²⁸² Γαλ. 5,16-17.

²⁸³ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Θεωρία εἰς τὸν τοῦ Μωϋσέως βίον, ἐνθ. ανωτ., τόμ VII, I, σ.128, 7-9.

αρχή μέχρι του στίχου 6,8, δηλαδή το μισό περίπου του όλου έργου. Ο Γρηγόριος κάνει διάκριση μεταξύ του «προχείρου νοήματος» και του βαθύτερου νοήματος που θα μπορούσε να ονομαστεί «διὰ τῆς ἀναγωγῆς θεωρία» ή «τροπολογία» ή «ἀλληγορία»²⁸⁴. Γράφτηκε στα τελευταία χρόνια της ζωής του, μεταξύ 391 και 394, στην εποχή της ησυχίας του, και είναι το πλουσιότερο σε πνευματικές εμπειρίες, που εκφράζονται μέσω αναγωγικής ερμηνείας του βιβλικού κειμένου και γίνονται καταληπτές με βαθιές ανθρωπολογικές αναλύσεις. Κύριο θέμα του είναι η χωρίς τέλος αγάπη της ψυχής-νύμφης για τον Θεό-Χριστό. Θεματολογικά ο Γρηγόριος επηρεάστηκε από την ανάλογη προσπάθεια του Ωριγένη, αλλά και η θεολογία και η ερμηνευτική του ακολουθούν νέο δρόμο. Το κείμενο που έχουμε είναι διόρθωση και επεξεργασία από τον ίδιο τον Γρηγόριο 15 Ομιλιών του²⁸⁵. Η ιουδαϊκή παράδοση δέχεται ότι το ποίημα περιγράφει την ένωση του Γιαχβέ με τον περιούσιο ιουδαϊκό λαό, ενώ η Χριστιανική την ένωση του Θεού με την Εκκλησία, άποψη που διατυπώνει ο Ωριγένης στην ερμηνεία του ίδιου έργου. Ο Γρηγόριος Νύσσης χωρίς να αποκλείει την εκδοχή αυτή μιλάει για την *ἀνάκρασιν τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ θεῖον*, την ένωση της ψυχῆς με τον Θεό και ακριβέστερα *δι' ἀποκορυφωμένης ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας δεικνύει τὴν πορείαν τῆς ψυχῆς πρὸς τὰ νοητὰ καὶ τὴν ἔνωσίν της μετὰ τοῦ Θεοῦ εἰς ἓνα μυστικὸν γάμον*²⁸⁶.

Δικαιολογεί τη δική του προσπάθεια από το ένα μέρος ως αποτέλεσμα σχετικής αίτησης της γνωστής και από την μετέπειτα αλληλογραφία της με τον Άγιο Ιωάννη τον Χρυσόστομο διακόνισσας Ολυμπιάδας· από το άλλο αναλαμβάνει τον κόπο ασφαλώς επειδή νομίζει ότι κάτι άξιο λόγου έχει να πει και ο ίδιος, πιστεύοντας ότι δεν θα τον κατηγορήσει κανένας, επειδή κατά το λόγο του Παύλου

²⁸⁴ ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Εἰσαγωγικά», στο ΒΕΠΕΣ 65, σ. 96. Ἐξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἄσμάτων, εκδ. Η. LANGERBECK, τόμ. VI, πρόλογος, σ. 5, 2-8.

²⁸⁵ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Σ., Πατρολογία, ἐνθ. ανατ., τόμ. Β', σσ. 625-626.

²⁸⁶ ΧΡΗΣΤΟΥ Π., Ελληνική Πατρολογία, εκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 2010, τόμ. Δ', σ. 168.

«ἕκαστος τὸν ἴδιον μισθὸν λήψεται κατὰ τὸν ἴδιον κόπον»²⁸⁷. Δηλώνοντας εξάλλου ὅτι δεν ἔχει ως στόχο του τη συγγραφή ενός επιδεικτικού λόγου ιστορεῖ πῶς ἔφτασε στη σύνθεση της ερμηνείας του. Κατὰ τα σχετικά κηρύγματα του στην Εκκλησία μερικοί φιλομαθεῖς ακροατές του κράτησαν σημειώσεις. Τις σημειώσεις αυτές χρησιμοποίησε ο Γρηγόριος και με διάφορες προσθαφαιρέσεις τις συνέδεσε μεταξύ τους, τις συμπλήρωσε και τις κατέταξε σε δεκαπέντε ομιλίες, προσθέτοντας και ἕναν πρόλογο.

Ἡ ερμηνεία απευθύνεται στην Ολυμπιάδα ὑπὸ μορφή επιστολής, παρατηρεῖ ὅμως ὅτι δεν γράφει για να βελτιώσει το ἦθος εκείνης, ἀλλὰ για ὅσους το ἔχουν ἀνάγκη: «ἐφ' ὧτε τοῖς σαρκωδεστέροις χειραγωγίαν τινὰ γενέσθαι πρὸς τὴν πνευματικὴν τε καὶ ἄϋλον τῆς ψυχῆς κατάστασιν, πρὸς ἣν ἄγει τὸ βιβλίον τοῦτο διὰ τῆς ἐγκεκρυμμένης αὐτῷ σοφίας»²⁸⁸. Κάτι ἄλλο που πρέπει να ἐπισημανθεῖ εἶναι ἡ ἐννοια τῆς προοδευτικῆς ἀνόδου και βελτίωσης τῆς ψυχῆς. Τρεῖς βαθμοὺς ἀνάτασης τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν τελειότητα διαπιστώνει ὁ Γρηγόριος στα τρία ἔργα του Σολομώντα *Παροιμίες*, *Εκκλησιαστής* και *Ἄσμα Ἀσμάτων*, ἀπὸ τους οποίους ὁ υψηλότερος πραγματοποιεῖται στο τρίτο. Ἀλλὰ τὴν ἐννοια τῆς προοδευτικῆς ἀνόδου τῆς ψυχῆς τὴν ἐπισημαίνει διαρκῶς και μέσα στο ἴδιο το *Ἄσμα Ἀσμάτων*. Ἐνα ἀκόμη στοιχεῖο που ἐπιβάλλεται να μνημονεύσουμε εἶναι ἡ χρήση στην ερμηνεία τῆς ἀλληγορικῆς μεθόδου και ἡ ἀντίκρουση ἐκείνων που ἀκολουθοῦν τὴν γραμματικὴ ἐξήγηση. Χωρὶς να ἀποκλείει και αὐτὴ τὴ μέθοδο, χρησιμοποιεῖ τὴν ἀλληγορικὴ και τὴν υπερασπίζεται θερμὰ. Αὐτό εἶναι φυσικό· με τὴν ἀπλή γραμματικὴ ερμηνεία το *Ἄσμα* παραμένει ἕνα καθαρὸ ἐρωτικὸ ποίημα, και αὐτό δεν ἀποτελεῖ λόγο για να γίνεῖ δεκτό στον κανόνα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ἡ μέθοδος που ἀκολουθεῖται νομιμοποιεῖ τὴ θέση του ποιήματος, ἀλλὰ και νομιμοποιεῖται ἀπὸ πλῆθος χωρίων που παραθέτει ὁ Γρηγόριος. Με τὴ μέθοδο αὐτὴ ἡ ἀσυνάρτητη και

²⁸⁷ Α' Κορ. 3,8.

²⁸⁸ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. VI, πρόλογος, σ. 4, 6-10.

διαβλητή έννοια μεταφέρεται σε θεϊκότερη σημασία. Είναι η απάντηση σε αυτούς που δέχονται τις λέξεις στο πρώτο και άμεσο νόημά τους. Προς ενίσχυσή του επικαλείται το παράδειγμα του Αποστόλου Παύλου για τον οποίο λέει: «κέχρηται μὲν τῆ ἐξηγήσει κατὰ τὸ ἀρέσκον αὐτῷ πρὸς τὸ ὠφέλιμον βλέπων, οὐ φροντίζει δὲ τοῦ ὀνόματος, ᾧ χρὴ κατονομάζεσθαι τὸ εἶδος τῆς ἐξηγήσεως»²⁸⁹. Ἐτσι στη στην διελκυστίνδα ανάμεσα στο γράμμα και στο πνεύμα φαίνεται τα πρωτεία να αποδίδονται στο πνεύμα «πρὸς τὸ ὠφέλιμον»²⁹⁰. Προς αποφυγή σκανδαλισμοῦ διασαφηνίζει την έννοια του έρωτα που διατρέχει το ποίημα. Σε αντιδιαστολή προς τον σωματικό έρωτα ο έρωτας προς τα ασώματα είναι ανεπίληπτος και με αυτή την έννοια χρησιμοποιεί τη λέξη ο Γρηγόριος²⁹¹.

Από τις δυνατές εικόνες του Ἄσματος ο επίσκοπος Νύσσης παίρνει αφορμή για να τονίσει ότι δεν είναι δυνατό να περιληφθεί με ακρίβεια στη σημασία ενός ονόματος η απεριόριστη φύση. Αναφέρει χαρακτηριστικά: «ὅτι αὐτὸ μὲν τὸ τῆς θεότητος μύρον, ὃ τί ποτε κατ' οὐσίαν ἐστίν, ὑπὲρ πᾶν ἐστὶν ὄνομά τε καὶ νόημα· τὰ δὲ τῷ παντὶ ἐνθεωρούμενα θαύματα τῶν θεολογικῶν ὀνομάτων τὴν ὕλην δίδωσι, δι' ὧν σοφόν, δυνατόν, ἀγαθόν, ἅγιον, μακάριόν τε καὶ αἰδῖον καὶ κριτὴν καὶ σωτῆρα καὶ τὰ τοιαῦτα κατονομάζομεν· ἅπερ πάντα ποιότητά τινα βραχεῖαν τοῦ θείου μύρου ἐνδείκνυται, ἣν πᾶσα ἢ κτίσις διὰ τῶν ἐνθεωρουμένων θαυμάτων σκεύους τινὸς μυρεψικοῦ δίκην ἐν ἑαυτῇ ἀπεμάξατο»²⁹². Εδώ βλέπουμε ότι επιχειρείται μία σαφής διάκριση μεταξύ ουσίας του Θεού και των ακτίστων ενεργειῶν Του. Στη συνάφεια λέει: «διὰ τοῦτο νεάνιδες ἠγάπησάν σε, εἴλκυσάν σε»²⁹³. Η μεγάλη ομορφιά του Νυμφίου είναι η αιτία για την οποία τον ερωτεύονται οι κοπέλες. Ὅπως και με τον υλικό έρωτα έτσι και αυτός

²⁸⁹ Αυτόθι, σ. 5, 16-18.

²⁹⁰ Αυτόθι, σ. 5,17.

²⁹¹ ΕΠΕ, ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ ΕΡΓΑ 7, πατερικές εκδόσεις «Γρηγόριος Παλαμάς», Θεσσαλονίκη 1989, εισαγωγή, σσ. 5-7.

²⁹² ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἄσμάτων, ἐνθ. ανωτ., τόμ. VI, Λόγος α', σσ. 37,13 - 38,2.

²⁹³ Ἄσμα 1, 3-4.

ο πνευματικός έρωτας οικοδομείται σε κάποιες βάσεις. Ούτε η νηπιακή ηλικία ούτε τα έσχατα γηρατειά τον ευνοούν, παρά μόνο η ακμή της πνευματικής ηλικίας. Επιπλέον επιχειρείται και μία σύγκριση ως προς την κατάκτηση της αρετής από πλευράς των ψυχών τις οποίες συμβολίζουν οι νεάνιδες. Ενώ δηλαδή οι ψυχές που δεν έχουν ακόμα την τελειότητα της αρετής τρέχουν στην κατεύθυνση που υποδεικνύει η ευωδία των μύρων, η τελειότερη όμως ψυχή προχωρώντας ορμητικότερα προς τα εμπρός πετυχαίνει το σκοπό της, καθότι αναφέρεται ότι ο βασιλιάς την οδήγησε στο «ταμείον» του. Αυτό σημαίνει σύμφωνα με το μεγάλο πατέρα ότι πέτυχε με την απαρχή του Πνεύματος να εισδύσει στα βαθύτερα και απόρρητα όπου διερευνά τα βάθη του Θεού²⁹⁴.

Το Άσμα των Ασμάτων παρομοιάζεται από τον Άγιο Γρηγόριο με την ιερή σκηνή του μαρτυρίου. Και όπως σε αυτή ό,τι φαινόταν απέξω δεν ήταν ισότιμο με την μέσα κρυμμένη ομορφιά, έτσι και στο Άσμα: *«αὕτη ἐστὶν ἡ ἀληθινὴ τοῦ μαρτυρίου σκηνή, ἧς προκαλύμματα μὲν καὶ δέρρεις καὶ ἡ τῆς αὐλαίας περιβολὴ ἐρωτικοὶ τινες γίνονται λόγοι καὶ ῥήματα τὴν πρὸς τὸ ποθούμενον σχέσιν ἐμφαίνοντα καὶ κάλλους ὑπογραφή καὶ μνήμη σωματικῶν μελῶν, τῶν τε προφαινομένων ἐν τῷ προσώπῳ καὶ τῶν ὑποκεκρυμμένων τῇ τῆς ἐσθῆτος περιβολῇ»*²⁹⁵. Τα εσωτερικά της σκηνῆς του μαρτυρίου τα παρομοιάζει με πολύφωτη λυχνία και κιβωτό γεμάτη από μυστήρια. Οι αρετές είναι αυτές που υφαίνουν με τα λαμπρά χρώματά τους την ομορφιά των παραπετασμάτων. Η χάρη σχετικά με το ηγεμονικό της ψυχῆς σημαίνεται από τους σταθερούς στύλους των λογισμῶν και τις αμετατόπιστες βάσεις της διδασκαλίας μαζί με την ομορφιά των κιονόκρανων. Έπειτα κάθε ακαθαρσία αισχρῆς έννοιας πρέπει να πλένεται με το λουτρό του λόγου, γιατί υπάρχει η πιθανότητα κάποιος να αγγίξει κάτι, αντίθετα με ό,τι ο νόμος ορίζει, κάποιο νόημα θνησιμαίο ή κάποιον ακάθαρτο λογισμό και έτσι να αποκλειστεί από

²⁹⁴ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Έξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ένθ. ανωτ., τόμ. VI, Λόγος α', σσ. 39,14 - 40,10.

²⁹⁵ Αυτόθι, Λόγος β', σ. 44, 10-16.

τα θαυμάσια της σκηνής με αποτέλεσμα να μην μπορέσει να τα δει. Διότι ο πνευματικός νόμος δεν επιτρέπει να εισέλθουν άνθρωποι αν δεν πλύνουν πρώτα το ιμάτιο της συνείδησης τους, όπως παραγγέλλει ο Μωσής για κάποιον που άγγιξε κάποια νεκρή και ακάθαρτη έννοια²⁹⁶. Με αυτά θέλει να πει ο Γρηγόριος ότι όλα αυτά τα ιερά σκεύη και οι καθαρισμοί είναι συμβολισμοί που θέλουν να προετοιμάσουν τους ανθρώπους για την πνευματική και ανώτερη καθαρότητα του έσω ανθρώπου.

Στο Άσμα η ψυχή που έκανε κακή χρήση της προαιρέσεως της χαρακτηρίζεται ως «μέλαινα». Αιτία για αυτή την κατάσταση υπήρξε ο ήλιος, ο οποίος σύμφωνα με τον Γρηγόριο δεν ταυτίζεται εδώ πέρα, όπως συμβαίνει στον Ωριγένη και αλλού και στον Γρηγόριο με τον ήλιο της δικαιοσύνης, αλλά με την «άντικειμένην τοῦ πειρασμοῦ προσβολήν»²⁹⁷. Σε συνάφεια με τα παραπάνω ο μεγάλος πατέρας επικαλείται τον προφήτη Ησαΐα αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι και ο προφήτης Ησαΐας προφητεύοντας την ίδρυση της Εκκλησίας, περιγράφει τη ζωή της σαν μία πομπή ζωηρεύοντας με την εικόνα τη διήγησή του. Αναφέρει κόρες που τις σηκώνουν στους ώμους²⁹⁸ και παιδιά που τα μεταφέρουν σε άμαξες αντιμετωπίζοντας με σκιάδια τη φλόγα του ήλιου. Με αυτή την εικόνα περιγράφεται αινιγματωδώς ο βίος της αρετής όπου η νηπιακή ηλικία υποδηλώνει την πρόσφατη γέννηση με το Βάπτισμα και την αθωότητα, ενώ η εγκράτεια και η καθαρότητα συμβάλλουν στην ανακούφιση από τον καύσωνα κάτι που δηλώνεται μέσω των σκιαδίων. Τα παραπάνω είναι η διδασκαλία ότι πρέπει να σηκώνουμε στους ώμους την ψυχή που νυμφεύεται τον Θεό, που δεν την συνθλίβει η σάρκα, αλλά κάθεται πάνω στον όγκο του σώματος. *«Λαμπήνην δὲ ἀκούοντες τὴν ἐκλαμπτικὴν τοῦ φωτίσματος χάριν μανθάνομεν, δι' ἧς παῖδες γινόμεθα οὐκέτι τῇ γῆ τὸ ἴχνος ἐρείδοντες, ἀλλ' ἀπ' ἐκείνης πρὸς τὴν οὐρανίαν ζωὴν*

²⁹⁶ Αυτόθι, Λόγος β', σσ. 44,11 - 45,15.

²⁹⁷ Αυτόθι, Λόγος β', σ. 51, 19-20. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Εισαγωγικά», στο ΒΕΠΕΣ 65, σ. 98.

²⁹⁸ Ἦσ. 60,4· 49,22· 66,12.

κομιζόμενοι. Σκιερὸς δὲ γίνεται ἡμῖν καὶ δροσώδης ὁ βίος διὰ τῶν τῆς ἀρετῆς σκιαδεῖων κατασβεβνυμένου τοῦ καύσωνος. Οὗτος οὖν ἐστὶν ὁ παραβλάπτων ἥλιος, ὅταν μὴ διατειχίζεται ὁ παρ' αὐτοῦ φλογμὸς τῆ νεφέλῃ τοῦ Πνεύματος, ἣν διεπέτασε τοῖς τοιούτοις ὁ Κύριος εἰς σκέπην αὐτοῖς· οὗτος γάρ ἐστὶν ὁ ἥλιος ὁ τὴν λαμπρὰν τοῦ σώματος ἐπιφάνειαν τῆ προσβολῆ τῶν πειρασμῶν ἐπικαίων καὶ μελαίνων ἐν δυσμορφία τὸ εἶδος»²⁹⁹. Παρατηροῦμε στο σημεῖο αὐτό ὅτι ὁ Γρηγόριος τονίζει ἔντονα τὴν προστατευτικὴ χάρις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἡ ὁποία δίνεται ἀφθονῶς στα νεοεισερχόμενα μέλη τῆς Ἐκκλησίας, πρὸς καταπολέμησιν τῶν πειρασμῶν τοὺς ὁποίους προκαλοῦν οἱ ἀντικείμενες δυνάμεις.

Ὁ ἐπίσκοπος Νύσσης στέκεται ἰδιαίτερα στο σημεῖο τοῦ ποιήματος ὅπου ἡ νύφη ἀναφέρει με μεγάλη λύπη ὅτι δὲν ἐφύλαξε τὸ δικό της ἀμπέλι. Ἀναφέρει καὶ ἀναρωτιέται χαρακτηριστικὰ ὅτι: «*θρῆνος ἀντικρὺς ἐστὶν ἡ φωνή, θρῆνος τοὺς τῶν προφητῶν στεναγμοὺς κινῶν εἰς συμπάθειαν· πῶς ἐγένετο πόρνη πόλις πιστὴ Σιών πλήρης κρίσεως*³⁰⁰; *Πῶς κατελείφθη ἡ θυγάτηρ Σιών ὡς σκηνὴ ἐν ἀμπελῶνι*³⁰¹; *Πῶς ἐκάθισε μόνη ἡ πόλις ἡ πεπληθυμμένη λαῶν, ἄρχουσα ἐν χώραις ἐγενήθη εἰς φόρον;* *Πῶς ἡμαυρώθη τὸ χρυσίον, ἡλλοιώθη τὸ ἀργύριον τὸ ἀγαθόν*³⁰²; *Πῶς ἐγένετο μέλαινα ἡ τῶ ἀληθινῶ φωτὶ τὰ πρῶτα συναναλάμπουσα; πάντα ταῦτα ἐγένετό μοι, φησί, ὅτι τὸν ἀμπελῶνα τὸν ἐμὸν οὐκ ἐφύλαξα*»³⁰³. Ἐκαθαρίζει ὅτι ἀμπέλι εἶναι ἡ ἀθανασία, ἡ ἀπάθεια, ἡ ὁμοίωση με τὸν Θεὸ καὶ ἡ ἀλλοτρίωση ἀπὸ κάθε κακοῦ. Αὐτὰ ἔχουν σαν συνέπεια καὶ καρπὸ τὴν καθαρότητα, τὸ λαμπρὸ αὐτὸ καὶ ὄριμο τσαμπὶ που μοιάζει με τὸν ἥλιο καὶ καταγλυκαίνει με τὴ ἀγνότητά του τὰ αἰσθητήρια τῆς ψυχῆς. Συνεχίζοντας τὴν ωραία περιγραφή προσθέτει ὅτι ἕλικες τῆς κληματόβεργας εἶναι ὁ ἐναγκαλισμὸς καὶ ἡ περιπλοκὴ τῆς αἰδίας

²⁹⁹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξήγησις τοῦ Ἰσμοῦ τῶν Ἰσμάτων, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. VI, Λόγος β', σσ. 52,17 - 53,9.

³⁰⁰ Ἰσ. 1,21.

³⁰¹ Αὐτόθι, 1,8.

³⁰² Θρῆνοι Ἰερ. 1,1.

³⁰³ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξήγησις τοῦ Ἰσμοῦ τῶν Ἰσμάτων, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. VI, Λόγος β', σσ. 59,13 - 60,3.

ζωής, και κληματόβεργες που αναρριχώνται είναι τα υψώματα των αρετών που ανεβαίνουν προς το ύψος των αγγέλων, ενώ τα πράσινα φύλλα που σείονται στα κλαδιά χαριτωμένα από το απαλό αεράκι είναι τα ποικίλα στολίδια των αρετών εκείνων που έχουν την θαλερότητα του Πνεύματος. Η μη φύλαξη του δικού της αμπελιού εκ μέρους της νύφης είχε σαν αποτέλεσμα την απώλεια όλων των παραπάνω αγαθών και αρετών. Αντί για καθαρότητα πια η νύφη ντύνεται τη σκοτεινή όψη, δηλαδή τον δερμάτινο χιτώνα. Εξαιτίας όμως της θείας αγάπης η νύφη τώρα έγινε πιο προσεκτική. *«Νῦν δὲ διὰ τὴν ἀγαπήσασάν με πάλιν εὐθύτητα καλή τε καὶ φωτοειδῆς γενομένη ὑποπτέω τὴν εὐκληρίαν, μὴ πάλιν ἀπολέσω τὸ κάλλος ἀγνοία τοῦ κατὰ τὴν ἀσφάλειαν τρόπου περὶ τὴν φυλακὴν ἀστοχήσασα»*³⁰⁴. Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι η κακή φύλαξη του αμπελιού μπορεί να ταυτιστεί με την παρακοή των πρωτοπλάστων και την απώλεια της κοινωνίας μετά του Θεού, κάτι που συνεχίζεται με την ποικιλόμορφη αμαρτία σε όλη την ιστορική διαδρομή του ανθρώπινου γένους. Για τους Χριστιανούς επιπλέον είναι και η έλλειψη εγρήγορσης και φυλακῆς του νου απ' όπου και ξεκινούν οι έφοδοι των πειρασμών.

Η παρομοίωση του λαιμού της νύμφης με περιδέραια κρύβει πολλά εγκώμια: *«ὄρμος δὲ λέγεται κυρίως μὲν ἐπὶ τῶν παραλίω τῶπων, ἐν οἷς ἡ ὄχθη κατὰ τὸ ἐντὸς μηνοειδῶς κοιλανθεῖσα ὑποδέχεται τῷ κόλπῳ τὴν θάλασσαν καὶ ἀναπαύει δι' ἑαυτῆς τοὺς ἐκ τοῦ πελάγους προσπλέοντας, ἐκ μεταφορᾶς δὲ διὰ τοῦ σχήματος ὁ περιτραχήλιος κόσμος ὄρμος λέγεται»*³⁰⁵. Σύμφωνα λοιπόν με τον ιερό πατέρα είναι σωστικής σημασίας να μπορεί να βρεθεί λιμάνι για κάποιους που έπειτα από την ταλαιπωρία με τη μάχη στην ανοιχτή θάλασσα αποζητούν την ανάπαυση και την ασφάλεια. Υπό πνευματική θεώρηση η ψυχή που μέσα από τον αγώνα της έχει απαλλαχθεί από

³⁰⁴ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ἐνθ. ανωτ., τόμ. VI, Λόγος β', σσ. 60, 4-22.

³⁰⁵ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ἐνθ. ανωτ., τόμ. VI, Λόγος γ', σ. 79,16 - 80,1.

τα πάθη καταφέρνει να αναπαύσει τόσο τον εαυτό της όσο και τους άλλους που την πλησιάζουν, καθιστώντας με αυτό τον τρόπο εφικτή και την απόκτηση των αρετών. Και ακριβώς ο πληθυντικός αριθμός «*ὀρμίσκοι*» είναι δηλωτικός της ποικιλίας των αρετών προς τις οποίες πρέπει να αποβλέπουν τα μέλη της Εκκλησίας³⁰⁶.

Στον τρίτο του λόγο στο Άσμα σχολιάζει ο Γρηγόριος το άρωμα του μύρου που λέγεται νάρδος. Υποστηρίζει τα εξής: «*ἐπειδὴ πολλῶν καὶ διαφορῶν ἀρωμάτων ἄλλου κατ' ἄλλην ιδιότητα εὐπνοούντων τεχνική τις καὶ ἔμμετρος μίξις τὸ τοιοῦτον ἀπεργάζεται μύρον μιᾶς τινος πόας εὐώδους ἐκ τῶν συνεμβαλλομένων, ἧ ὄνομα νάρδος ἐστίν, ὄλω τῷ σκεύασματι παρεχομένης τὸ ὄνομα, τὸ δὲ ἐκ πάντων τῶν ἀρωματικῶν ιδιωμάτων εἰς μίαν συναραινζόμενον εὐπνοίαν ὡς αὐτὴν τοῦ Νυμφίου τὴν εὐωδίαν ἢ κεκαθαρμένη αἴσθησις δέχεται*»³⁰⁷. Επεκτείνοντας τη σκέψη του ο ιερός πατέρας αναφέρει ότι η ουσία της θεότητας είναι πάνω από όλη την σύσταση και κυβέρνηση των όντων και είναι αδύνατο να την πλησιάσει και να την αγγίξει κανείς και να την κατανοήσει. Ωστόσο με την καθαρότητα των αρετών που μπορεί και η ανθρώπινη φύση να κατορθώσει μπορεί κανείς να λάβει μία αμυδρή ιδέα της θείας ευωδίας. Παρόμοιο συμπέρασμα συνάγεται και από αυτά που λέει η νύμφη απευθυνόμενη στους φίλους του Νυμφίου. Λέγοντας δηλαδή η νύμφη ότι η νάρδος μου μου δίνει τη μυρωδιά του, καθώς και άλλα παρόμοια, θέλει να τονίσει αυτή την αλήθεια. «*εἴ τις πᾶν ἄνθος εὐωδίας ἢ ἄρωμα ἐκ τῶν ποικίλων τῆς*

³⁰⁶ «Καὶ τοῦτο συμβουλή τις ἐστὶ παρὰ τοῦ λόγου τῷ κοινῷ τῆς Ἐκκλησίας προσαγομένη τὸ μὴ δεῖν ἡμᾶς πρὸς ἓν τι τῶν ἀγαθῶν βλέποντας ἀμελῶς περὶ τὰ λοιπὰ τῶν κατορθωμάτων ἔχειν, ἀλλ' εἴ σοι γέγονεν ὄρμος ἢ σωφροσύνη καθάπερ τισὶ μαργαρίταις τῷ καθαρῷ βίῳ λαμπρύνων τὸν τράχηλον, ἔστω σοι καὶ ἕτερος ὄρμος ὁ τοὺς τιμίους λίθους τῶν ἐντολῶν ἐν ἑαυτῷ περιείργων ζῆλος καὶ δι' ἑαυτοῦ τῆς δέρης πλεονάζων τὸ κάλλος, ἔστω σοι καὶ ἄλλος κόσμος περιαιχένιος ἢ εὐσεβής τε καὶ ὑγιαίνουσα πίστις κύκλω τὸν τῆς ψυχῆς αὐχένα διαλαμβάνουσα. Οὗτός ἐστιν ὁ κλοιὸς ὁ χρύσεος ὁ ἐκ τοῦ ἀκηράτου τῆς θεογνωσίας χρυσοῦ τῷ τραχήλῳ περιλαμπόμενος, περὶ οὗ φησὶν ἡ Παροιμία ὅτι στέφανον χαρίτων δέξῃ σῆ κορυφῇ καὶ κλοιὸν χρύσειον περὶ σῶν τραχήλῳ». Ἐξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ἐνθ. ανωτ., τόμ. VI, Λόγος γ', σ. 82, 3-16.

³⁰⁷ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ἐνθ. ανωτ., τόμ. VI, Λόγος γ', σ. 89, 8-14.

ἀρετῆς λειμώνων ἀνθολογήσας καὶ πάντα ἑαυτοῦ τὸν βίον ἔμμυρον διὰ τῆς τῶν καθ' ἕκαστον ἐπιτηδευμάτων εὐοσμίας ἀπεργασάμενος διὰ πάντων γένοιτο τέλειος, πρὸς αὐτὸν μὲν τὸν Θεὸν Λόγον ὡς πρὸς ἡλίου κύκλον ἀτενῶς ἰδεῖν φύσιν οὐκ ἔχει, ἐν ἑαυτῷ δὲ καθάπερ ἐν κατόπτρῳ βλέπει τὸν ἥλιον»³⁰⁸. Ὄταν ο βίος λοιπὸν εἶναι καθαρὸς καὶ ὑπάρχουν οἱ ἀρετῆς μέσα σε αὐτόν, αὐτὸ συντελεῖ στο να δούμε το ἀόρατο καὶ να συλλάβουμε το ἀπρόσιτο ζωγραφίζοντας μέσα μας ὅπως σε καθρέφτη τὸν ἥλιο. Οἱ τρεῖς εἰκόνες τῶν ακτίνων τοῦ ἡλίου, τῶν ἀπορροϊῶν τῆς ἀρετῆς καὶ τῶν εὐωδιῶν ἐνὸς μύρου εἶναι ἰσοδύναμες καὶ σχηματίζεται ἓνα νόημα: «τὸ διὰ τῶν ἀρετῶν ἡμῖν τοῦ πάντα νοῦν ὑπερέχοντος ἀγαθοῦ τὴν γνῶσιν ἐγγίνεσθαι, ὡς περ ἔστι διὰ τινος εἰκόνας τὸ ἀρχέτυπον κάλλος ἀναλογίσασθαι»³⁰⁹.

Λαμπρὸ παράδειγμα ἀρετῆς εἶναι ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ὁ ὁποῖος ἔλεγε γιὰ τὸν ἑαυτό του πὼς εἶναι εὐωδία Χριστοῦ³¹⁰, εὐωδιάζοντας μέσα τοῦ ἐκεῖνη τὴν ἀπρόσιτη καὶ ὑπερέχουσα χάρη καὶ παρέχοντας καὶ στοὺς ἄλλους τὸν ἑαυτό του να τὸν αἰσθανθῶν ἐλεύθερα σαν θυμίαμα, στοὺς ὁποῖους ἀνάλογα με τὴν ἐσωτερικὴ διάθεση καὶ προαίρεση τοῦ καθενὸς τὸ ἐξάισιο ἄρωμα προκαλεῖ ἢ τὴν ζωὴ ἢ τὸ θάνατο. Ἡ εἰκόνα με τὸ περιστέρι καὶ τὸ σκαθάρι βοηθαεῖ στην κατανόηση τῆς παραπάνω ἀλήθειας. «Ὡς γὰρ τὸ αὐτὸ μύρον, εἰ κανθάρῳ καὶ περιστερᾷ προστεθείη, οὐ ταῦτὸν ἐφ' ἑκατέρων ἐργάζεται, ἀλλ' ἢ μὲν περιστερὰ ῥωμαλεωτέρα διὰ τῆς εὐπνοίας τοῦ μύρου γίνεται, ὁ δὲ κἀνθάρος φθείρεται, οὕτω καὶ ὁ μέγας Παῦλος, τὸ θεῖον ἐκεῖνο θυμίαμα, εἰ μὲν τις ἦν περιστερὰ κατὰ Τίτον ἢ Σιλουανὸν ἢ Τιμόθεον, συμμετεῖχεν αὐτῷ τῆς εὐωδίας τοῦ μύρου προκόπτων ἐν παντὶ καλῶ τοῖς κατ' αὐτὸν ὑποδείγμασιν, εἰ δὲ Δημᾶς τις ἦν ἢ Ἀλέξανδρος ἢ Ἐρμογένης, οὐ φέροντες τὸ τῆς ἐγκρατείας θυμίαμα κανθάρων δίκην ὑπὸ τῆς εὐωδίας ἐφυγαδεύοντο. Οὗ χάριν ἔλεγεν ὁ τοῖς τοιούτοις εὐπνοῶν μύροις ὅτι Χριστοῦ εὐωδία ἐσμὲν ἐν τοῖς σωζομένοις καὶ ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις, οἷς μὲν ὁσμὴ θανάτου εἰς θάνατον, οἷς δὲ ὁσμὴ

³⁰⁸ Αυτόθι, Λόγος γ', σ. 90, 6-16.

³⁰⁹ Αυτόθι, Λόγος γ', σσ. 90,19 - 91,4.

³¹⁰ Β' Κορ. 2, 15-17.

ζωῆς εἰς ζωήν»³¹¹. Από όλα τα παραπάνω βλέπουμε πόσο μεγάλη βαρύτητα δίνει ο Άγιος Γρηγόριος στην παρουσία και καλλιέργεια των αρετών στη ζωή του Χριστιανού ως βασική προϋπόθεση της κοινωνίας με τον Θεό.

Την αντιπαλότητα πνεύματος και σάρκας πραγματεύεται ο Γρηγόριος στην ανάλυση του τέταρτου Λόγου παραπέμποντας στην αντίστοιχη αναφορά του Αποστόλου Παύλου. «*Εἰ γὰρ κατὰ σάρκα ζῆτε, μέλλετε ἀποθνήσκειν· εἰ δὲ Πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώματος θανατοῦτε, ζήσεσθε*»³¹². Η απουσία των σαρκικών παθών έχει σαν αποτέλεσμα να καθρεφτίζεται πάνω στη διορατική δύναμη της ψυχῆς ο χαρακτήρας της πνευματικῆς ζωῆς. «*Ἐπεὶ οὖν γέγονεν ὁ καθαρὸς αὐτῆς ὀφθαλμὸς δεκτικὸς τοῦ τῆς περιστερᾶς χαρακτῆρος, διὰ τοῦτο χωρεῖ καὶ τὸ τοῦ νυμφίου κάλλος θεάσασθαι· νῦν γὰρ πρώτως ἢ παρθένος ἀτενίζει τῇ τοῦ νυμφίου μορφῇ, ὅτε ἔσχε τὴν περιστερὰν ἐν τοῖς ὄμμασιν (οὐδεὶς γὰρ δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν εἰ μὴ ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ³¹³) καὶ φησιν ἰδοὺ εἶ καλός, ἀδελφιδός μου, καὶ γε ὥραϊος*»³¹⁴. Βλέπουμε ὅτι για να αποκτηθεῖ μια τέτοια διορατικότητα απαιτεῖται ἡ ἀπαλλαγὴ τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὰ πάθη καὶ ὁ πλούσιος φωτισμὸς καὶ ἡ χάρις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Αυτό δεν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ κυρίως στάδιο τοῦ νηπτικοῦ αγώνα για τὴν κάθαρση τοῦ ψυχικοῦ ὀφθαλμοῦ, μέσα στον οποίο γίνεται θεατὴ ἡ μορφή τοῦ Νυμφίου³¹⁵.

Σύμφωνα με τον Γρηγόριο, ἡ κλίνη που αναφέρεται στο Ἄσμα, εἶναι ἡ ονομασία που δίνει ἡ νύμφη, μεταφορικά, στην ἀνάκραση τῆς ἀνθρώπινης φύσης με τὴ θεότητα, ὅπως καὶ ὁ μέγας Ἀπόστολος ἐνώνει τὴν παρθένο με τὸν Χριστό, ἐμὰς δηλαδή, καὶ μας στολίζει ὅπως τὴ νύμφη καὶ λέει ὅτι ἡ προσκόλληση τῶν δύο στην ἐνότητα ἐνὸς σώματος εἶναι τὸ μέγα μυστήριον τῆς ἐνώσεως τοῦ Χριστοῦ με τὴν Ἐκκλησία. «*Ταύτην δὲ τὴν κοινωνίαν οὐκ ἄλλως ἦν δυνατὸν*

³¹¹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. VI, Λόγος γ', σσ. 91,13 - 92,7. Β' Κορ. 2, 15-16.

³¹² Ρωμ. 8,13.

³¹³ Α' Κορ. 12,3.

³¹⁴ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. VI, Λόγος δ', σσ. 105,17 - 106,11.

³¹⁵ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΓΕΩΡΓ., Νηπτικὴ Θεματικὴ τοῦ Δ' αἰῶνα, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 120.

γενέσθαι εἰ μὴ διὰ τοῦ σύσκιον ἡμῖν διὰ τοῦ σώματος ἐπιφανῆναι τὸν Κύριον, ὃς οὐ Νυμφίος μόνον ἀλλὰ καὶ οἰκοδόμος ἐστίν, αὐτὸς ἐν ἡμῖν καὶ τεχνιτεύων τὸν οἶκον καὶ ὕλη τῆς τέχνης γινόμενος· ὄροφον γὰρ ἐπιβάλλει τῷ οἴκῳ διὰ τῆς ἀσήπτου ὕλης καλλωπίζων τὸ ἔργον. Τοιαύτη δέ ἐστίν ἡ κέδρος καὶ ἡ κυπάρισσος, ὧν ὁ ἐγκείμενος τοῖς ξύλοις τόνος πάσης σηπτικῆς αἰτίας κρείττων ἐστίν, οὐ χρόνῳ εἴκων, οὐ σῆτας φύων, οὐκ εὐρῶτι φθειρόμενος»³¹⁶. Ασφαλῶς ἀπὸ τις διηγήσεις των ιερῶν ευαγγελίων βροχὴ αποκαλοῦνται οἱ ποικίλες επιθέσεις των πειρασμῶν. Γι' αὐτὸ το λόγο πρέπει οἱ δοκοὶ τοῦ σπιτιοῦ νὰ εἶναι ἀπὸ αὐτὰ τα υλικά. Οἱ ἀρετές, λοιπόν, που δὲν δέχονται τὴν ἐπιδρομὴ των πειρασμῶν, ἐπειδὴ εἶναι σκληρές καὶ ἀνυποχώρητες, προφυλάσσουν κατὰ τους πειρασμούς, ὥστε νὰ μὴ γίνουμε μαλθακοὶ καὶ εὐάλωτοι στὴν κακία. Ἡ φράση τοῦ Ἐκκλησιαστή εἶναι χαρακτηριστική. «Ἐν ὀκνηρίαις ταπεινωθήσεται ἡ δόκωσις, καὶ ἐν ἀργίᾳ χειρῶν στάξει ἡ οἰκία»³¹⁷. Ἀν τὰ ξύλα που συγκρατοῦν τὴ σκεπὴ εἶναι ἀδύνατα καὶ ὄχι ἀνθεκτικὰ ἐξαιτίας τῆς λεπτότητάς τους, κι ἂν ὁ οἰκοδεσπότης ἀδιαφορεῖ γιὰ τὴν φροντίδα τοῦ οἰκοδομήματος τότε δὲν ὑπάρχει καμιὰ ωφέλεια ἀπὸ τὴν στέγη, ἀφοῦ μπαίνουν μέσα οἱ σταγόνες τῆς βροχῆς³¹⁸. Το ἠθικὸ συμπέρασμα που ἐξάγεται ἀπὸ τὰ παραπάνω εἶναι ὅτι με τὴ δύναμη των ἀρετῶν μπορούμε νὰ στεκόμαστε ἀνυποχώρητοι στὶς ἐφόδους των πειρασμῶν, καθότι πιθανὴ ἐξασθένηση ἀπὸ τὴν ἐπιβάρυνση των παθημάτων καὶ πειρασμῶν ἔχει σαν ἀποτέλεσμα νὰ εἰσέλθουν οἱ βλαπτικὲς ἐπιδράσεις τους μέσα στὴν καρδιά μας καὶ νὰ καταστρέψουν τὸν πολῦτιμο θησαυρὸ τῆς πίστεως³¹⁹.

Σύμφωνα με τὸν Καππαδόκη πατέρα οἱ μικρὲς ἀλεπούδες που ἀφανίζουν τους ἀμπελώνες εἶναι ὅλες ἐκεῖνες οἱ γύρω ἀπὸ τὴ γῆ ἐξουσίες καὶ οἱ κοσμοκράτορες τοῦ σκότους καὶ τὰ πνεύματα τῆς

³¹⁶ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. VI, Λόγος δ', σσ. 108, 10 - 109,9.

³¹⁷ Ἐκκλ. 10,18.

³¹⁸ «Σταγόνες ἐκβάλλουσιν ἄνθρωπον ἐν ἡμέρᾳ χειμερινῇ ἐκ τοῦ οἴκου αὐτοῦ, ὡσαύτως καὶ γυνὴ λοιδόρος ἐκ τοῦ ἰδίου οἴκου». Παρμ. 27,15.

³¹⁹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. VI, Λόγος δ', σσ. 109,16 - 111,1.

πονηρίας, τα οποία είναι ύπουλα και κακόμοιρα όταν συγκριθούν με την ανθρώπινη δύναμη. «*Ἐὰν ἐκείνων κατακρατήσητε, τότε ἀπολήψεται τὴν ἰδίαν χάριν ὁ ἀμπελὼν ὁ ἡμέτερος, ἢ ἀνθρωπίνη φύσις, καὶ τὴν τῶν βοτρύων φορὰν διὰ τοῦ ἄνθους τῆς ἐναρέτου πολιτείας προοιμιάσεται*»³²⁰.

Ο καλός ποιμένας δεν δίνει χόρτο για τροφή στα πρόβατά του, αλλά τα τρέφει με καθαρά κρίνα. Γιατί η τροφή της άλογης φύσης είναι το χόρτο, ο άνθρωπος όμως που είναι λογικός τρέφεται με τον αληθινό Λόγο, και αν συμβεί να φάει κι αυτός χόρτο, γίνεται κι αυτός χόρτο. «*Πᾶσα γάρ φησι σὰρξ χόρτος ἐστίν, ἕως ἂν ᾗ σὰρξ*³²¹. *Εἰ δέ τις πνεῦμα γένοιτο γεννηθεὶς ἐκ τοῦ Πνεύματος, οὐκέτι τὸν χορτώδη ἐπιβοσκηθήσεται βίον, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα ἔσται αὐτοῦ τροφή, ὅπερ ἢ καθαρότης καὶ ἢ εὐπνοια τοῦ κρίνου αἰνίσσεται*»³²². Ἐτσι όταν φυσήξει το αεράκι της ημέρας, με τον θείο φωτισμό δηλαδή και την θεία χάρη, θα εκδιωχθούν οι σκιές του παρόντος βίου, κάθε απατηλή δηλαδή αντίληψη που αποπροσανατολίζει από την κοινωνία με το αληθινό ον, δηλαδή τον Θεό³²³. Βλέπουμε εδώ πέρα να επιχειρείται μία λεπτή διάκριση μεταξύ των τροφών από πνευματική άποψη. «*Οἱ διὰ τῶν κρίνων τρεφόμενοι (τουτέστιν οἱ τῇ καθαρᾷ τε καὶ εὐπνοοῦση τροφῇ τὴν ψυχὴν παινόμενοι) πᾶσαν ἀπατηλὴν τε καὶ σκιοειδῆ φαντασίαν τῶν κατὰ τὸν βίον τοῦτον σπουδαζομένων ἑαυτῶν ἀποστήσαντες πρὸς τὴν ἀληθινὴν τῶν πραγμάτων ὑπόστασιν ὄψονται υἱοὶ φωτὸς καὶ υἱοὶ ἡμέρας γινόμενοι*»³²⁴.

Στον έκτο Λόγο ο επίσκοπος Νύσσης, με αφορμή τις υπεροχες εικόνες που δίνει ο σοφός Σολομών, δράττεται της ευκαιρίας και κάνει λόγο για την συνεχή άνοδο της ψυχής και την αέναη και ατέρμονη αύξησή της στο αγαθό «*τῇ μετουσίᾳ τοῦ ὑπερέχοντος*»³²⁵. Αναφορικά με την πρόοδο και προκοπή στην αρετή δεν υπάρχει

³²⁰ Αυτόθι, Λόγος ε', σσ. 167,15 - 168,4.

³²¹ Ἦσ. 40,6.

³²² ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἄσμάτων, ἐνθ. ανωτ., τόμ. VI, Λόγος ε', σσ. 169, 5-9.

³²³ Αυτόθι, Λόγος ε', σσ. 169,13 - 170,3.

³²⁴ Αυτόθι, Λόγος ε', σ.170, 3-9. Α' Θεσ. 5,5.

³²⁵ Αυτόθι, Λόγος στ', σ. 174, 6-7.

στασιμότητα. «Οὐ πάντοτε τῶ αὐτῶ παραμένουσι χαρακῆρι οἱ ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν διὰ τῆς τῶν ὑψηλοτέρων ἐπιθυμίας μεταμορφούμενοι, ἀλλὰ πρὸς λόγον τῆς αἰὲ κατορθωθείσης ἐκάστω διὰ τῶν ἀγαθῶν τελειότητος ἴδιός τις τῶ βίῳ χαρακῆρ ἐπιλάμπει ἄλλος ἐξ ἄλλου γινόμενός τε καὶ φαινόμενος διὰ τῆς τῶν ἀγαθῶν ἐπαυξήσεως»³²⁶. Γι' αυτό το λόγο μέσα στο Ἄσμα φαίνονται οι φίλοι του Νυμφίου να αναρωτιούνται μεταξύ τους σχετικά με αυτήν που φάνηκε, επειδή παρουσιάζεται διαφορετική από ότι ήταν προηγουμένως. Ενώ αρχικά είχε σκοτεινή μορφή τώρα φαίνεται να έχει την ομορφιά και καθαρότητα του χιονιού. Ο Ἅγιος Γρηγόριος επιμένει στο σημείο ότι αυτή η μεταβολή προς το καλύτερο μόνο τυχαία δεν μπορεί να θεωρηθεί αλλά είναι αποτέλεσμα σκληρῶν και επίπονων αγῶνων. Οι ασκητικές αρετές της εγκράτειας, της προσοχής και της επιμέλειας είναι η βάση αυτής της ανοδικῆς πορείας, οι οποίες και επαινούνται³²⁷. Διαρκῆς μέριμνα του αγωνιζόμενου Χριστιανού πρέπει να είναι η ανάκτηση του «κατ' εικόνα» και η προοδευτικῆ πορεία του προς το «καθ' ομοίωση». Το «κατ' εικόνα» στον ἄνθρωπο δεν είναι κάτι το αὐτάρκες και στατικό, ἀλλὰ κάτι δυναμικό που ατενίζει προς τα εμπρός και κατευθύνεται διαρκῶς προς την εκπλήρωση της, που είναι η ομοίωση. Ο ἄνθρωπος μοιάζει να είναι ἕνας μόνιμος ταξιδιώτης, καθὼς ταξιδεύει διὰ βίου ἀπὸ τὴν εἰκόνα πρὸς τὴν ομοίωση. Η πορεία του ἀνθρώπου πρὸς τὰ εμπρός, ἡ συνεχῆς ἀνάπτυξή του, ἡ «ἐπέκτασή» του σημαίνει μία διαρκῆ κίνηση, σταδιακῆ πρόοδο, τελειωτικῆ φορά, προκειμένου να φανερώσει ἐναργέστερα τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, που φέρει μέσα του, να ομοιάσει με τὸν Δημιουργό του και να φτάσει στη θέωση.

Στην περιγραφή του θαυμασμοῦ τῶν φίλων τοῦ Νυμφίου ἀπὸ τὴν ὄψη τῆς ψυχῆς σχετικά με τὴν ομορφιά τῆς γίνεται χρῆση

³²⁶ Αυτόθι, Λόγος στ', σ.186, 7-12.

³²⁷ Αυτόθι, Λόγος στ', σ.188, 1-4. «Οὐ γὰρ ἐξ αὐτομάτου τινὸς συντυχίας οὐδὲ κατ' ἄκριτόν τινα ἀποκλήρωσιν γέγονεν αὐτῇ ἢ πρὸς τὸ ὕψος ἀναδρομῆ, ἀλλ' ἐξ οἰκείων πόνων δι' ἐγκρατείας τε καὶ ἐπιμελείας τὸ κάλλος ἐκτήσατο».

χαρακτηριστικῶν εικόνων. Παρουσιάζεται ως κολώνα καπνού η οποία μοσχοβολάει σμύρνα και λιβάνι³²⁸. «Ἡ σμύρνα πρὸς τὸν ἐνταφιασμὸν τῶν σωμάτων ἐπιτηδείως ἔχει, ὁ δὲ λίβανος κατὰ τινα λόγον ἀφιέρωται τῇ τοῦ θεοῦ τιμῇ». Το εξαγόμενο συμπέρασμα είναι ὅτι: «ὁ τοίνυν ἑαυτὸν μέλλων ἀνατιθέναι τῇ τοῦ Θεοῦ θεραπείᾳ οὐκ ἄλλως ἔσται λίβανος τῷ Θεῷ θυμιώμενος, εἰ μὴ πρότερον σμύρνα γένοιτο, τουτέστιν εἰ μὴ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ἑαυτοῦ μέλη νεκρώσειε συνταφεῖς τῷ ὑπὲρ ἡμῶν ἀναδεξαμένῳ τὸν θάνατον καὶ τὴν σμύρναν ἐκείνην τὴν εἰς τὸν ἐνταφιασμὸν τοῦ Κυρίου παραληφθεῖσαν τῇ σαρκὶ τῇ ἰδίᾳ διὰ τοῦ νεκρῶσαι τὰ μέλη καταδεξάμενος»³²⁹. Παρατηρούμε ὅτι σύμφωνα με τον ἱερό πατέρα δεν μπορεί να υπάρξει πνευματικὴ ἀνοδος καὶ προκοπὴ ἀν προηγουμένως δεν νεκρωθούν τα πάθη καὶ οἱ ἐπιθυμίες του παλαιοῦ ἀνθρώπου, με τὴ συνδρομὴ πάντοτε καὶ τὴ βοήθεια τῆς θείας χάριτος.

Ὁ στολισμὸς του νυφικοῦ κρεβατιοῦ προκαλεῖ εὐλόγα τὴν ἀπορία του Γρηγορίου. Πράγματι τί σχέση μπορεί να ἔχει με τους πολεμιστὲς των οποίων ἡ γνώση ἀφορᾶ στα πολεμικὰ πράγματα καὶ σαν ἄλλο καλλωπισμὸ ἔχουν το σπαθί; Ουσιαστικά ἡ ἀποστολὴ τους εἶναι να προστατεύσουν το νυφικὸ κρεβάτι του βασιλιά ἀπὸ τους σκοτεινοὺς λογισμοὺς καὶ τὶς ρυπαρὲς ἡδονές, τα οποία κυρίως τὴ νύχτα σαν ἄλλα βέλη, ἐπιτίθενται στους αγωνιστὲς τῆς ἀρετῆς. «ὅτι γὰρ ἀναιρετικὴ τῶν ῥυπαρῶν ἡδονῶν ἐστὶν ἢ τῶν περιστοιχισμένων τὴν κλίνην ἐξόπλισις, δῆλον ἂν γένοιτο διὰ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ λόγου, ὅς φησιν ὅτι πάντες δεδιδαγμένοι πόλεμον, ἀνὴρ ῥομφαία αὐτοῦ ἐπὶ τὸν μηρὸν αὐτοῦ· ἀληθῶς γὰρ εἰδότες ἐστίν, ὅπως ἀντιστρατεύεσθαι χρὴ τῇ σαρκὶ τε καὶ τῷ αἵματι, τὸ τὴν ῥομφαίαν τῷ μηρῷ ἔχειν ἐφηρμοσμένην»³³⁰. Διασαφηνίζει κατόπιν ὁ μεγάλος των Νυσσαέων ἐπίσκοπος τὶς ἀναφορὲς σχετικὰ με τον μηρό καὶ τον λόγο ὁ οποίος καὶ σε ἄλλα σημεία τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἀναφέρεται ὡς σπαθί καὶ

³²⁸ «Τίς αὕτη ἢ ἀναβαίνουσα ἀπὸ τῆς ἐρήμου ὡς στελέχη καπνοῦ τεθυμιαμένη σμύρναν καὶ λίβανον ἀπὸ πάντων κονιορτῶν μυρεψοῦ;». Ἄσμα 3,6.

³²⁹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ἐνθ. ανωτ., τόμ. VI, Λόγος στ', σ.189, 4-10.

³³⁰ Αυτόθι, σσ. 192, 13-19.

ρομφαία. Εύλογα σημειώνει ότι το ακαταμάχητο όπλο είναι η σωφροσύνη χωρίς την οποία δεν μπορεί κάποιος να συγκαταλεχθεί ανάμεσα στους εξήντα πολεμιστές. Το μυστικό νόημα του αριθμού εξήντα αποκαλύπτεται μόνο σε εκείνους που επιδιώκουν να το κατανοήσουν με τη χάρη του Πνεύματος. Η Γραφή προϋποθέτει μια πρόοδο του λαού προς την τελειότητα και αυτό διότι δεν συνέβη το ίδιο που είχε συμβεί με τις δώδεκα ράβδους που είχε λάβει ο Μωυσής σύμφωνα με την θεία διαταγή και στις οποίες βρέθηκε μία μόνο ζωντανή και βλαστάνουσα, ενώ οι άλλες απορρίφθηκαν λόγω του ότι ήταν άκαρπες και ξερές. Σε αντίθεση λοιπόν με ότι είχε συμβεί στις αρχές του νόμου, από αυτούς που περιστοιχίζουν το θεϊκό κρεββάτι δεν αποβάλλεται κανένας. *«Διότι πάσης φυλής άπαρχή οί πέντε γίνονται, ὧν ὁ άριθμὸς δωδεκάκις κεφαλαιούμενος τὸ πλήρωμα ποιεῖ τῶν ἐξήκοντα. Χρῆ τοίνυν πέντε άφ' ἐκάστης φυλῆς φοβεροῦς ὄπλομάχους φύλακας τῆς τοῦ βασιλέως κλίνης γενέσθαι, ὡς, εἴ γε λείποι τῶ άριθμῶ τῶν πέντε, άπαράδεκτον εἶναι καὶ τὸ λειπόμενον»³³¹.* Παρατηρούμε ότι με την πάροδο του καιρού τα παραγγέλματα του νόμου γίνονται ακριβέστερα κατανοητά από τον λαό και σταθεροποιείται μέσα στους ανθρώπους η ζωή που είναι σύμφωνη με το νόμο και την αρετή. Η αύξηση της πνευματικής δύναμης έχει σαν αποτέλεσμα και την προσθήκη των αγαθών.

Προχωρώντας τον συλλογισμό του ο Γρηγόριος ερμηνεύει ότι οι φύλακες του βασιλικού κρεβατιού συμβολίζουν την φύλαξη των πέντε αισθήσεων, κατά την οποία καταλυτικό ρόλο παίζουν η εγκράτεια, η εγρήγορση και η προσοχή. Σημειώνει χαρακτηριστικά: *«ὄφθαλμοῦ ρομφαία τὸ διὰ παντὸς ὄρᾶν πρὸς τὸν Κύριον καὶ ὀρθὰ βλέπειν καὶ μηδενὶ τῶν ῥυπαρῶν θεαμάτων καταμολύνεσθαι, ἀκοῆς ὄπλον ὡσαύτως ἢ τῶν θείων διδαγμάτων ἀκρόασις καὶ τὸ μηδέποτε μάταιον λόγον ἐν ἑαυτῇ παραδέξασθαι. Οὕτως ἔστιν ὀπλίσαι καὶ τὴν γεῦσιν καὶ τὴν ἀφὴν καὶ τὴν ὄσφρησιν τῇ τῆς ἐγκρατείας ρομφαία καταλλήλως ἐκάστην τῶν αἰσθήσεων θωρακίζοντα, δι' ὧν γίνεται*

³³¹ Αυτόθι, σσ. 195, 5-13.

θάμβος καὶ ἔκπληξις τοῖς σκοτεινοῖς ἐχθροῖς, ὧν καιρὸς εἰς τὴν κατὰ τῶν ψυχῶν ἐπιβουλήν ἢ νύξ γίνεται καὶ τὸ σκότος. Ἐν ταύτῃ γὰρ εἶπεν ὁ προφήτης τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ τὴν πονηρὰν βρῶσιν ἑαυτοῖς ἐκ τῶν τοῦ Θεοῦ ποιμνίων περιεργάζεσθαι· ἔθου γάρ, φησί, σκότος καὶ ἐγένετο νύξ· ἐν αὐτῇ διελεύσονται πάντα τὰ θηρία τοῦ δρυμοῦ, σκύμνοι ὠρυόμενοι ἀρπάσαι»³³².

Επανερχόμενος ο ἐπίσκοπος Νύσσης στην εικόνα του κρεβατιοῦ σημειώνει και μια ἄλλη προσέγγιση σύμφωνα με την οποία κρεβάτι είναι η ἀνάπαυση ὅσων σώζονται και το μαθαίνουμε αυτό ἀπό τον λόγο του Κυρίου, που λέει σ' εκείνον που χτυπάει με ἀδιαντροπία την πόρτα σε ὦρα νύχτας: «Ἦδη ἡ θύρα κέκλεισται καὶ τὰ παιδιά μου μετ' ἐμοῦ εἰς τὴν κοίτην εἰσίν»³³³. Η μεγάλη ἀρετὴ της ἀπάθειας επιτυγχάνεται με τα ὅπλα της δικαιοσύνης. Ἐτσι ονομάζοντας ο Λόγος παιδιά του αὐτοῦς που την κατόρθωσαν, μας διδάσκει ὅτι το ὄφελος που αποκτούμε με την ἐπιμέλεια μας δεν είναι τίποτα διαφορετικό ἀπὸ εκείνο που ἔχει εναποτεθεῖ ἀπὸ την ἀρχὴ στη φύση μας. «Ὁ τε γὰρ τῶ μηρῶ τὴν ῥομφαίαν διαζωσάμενος διὰ προσοχῆς τοῦ κατ' ἀρετὴν βίου τὸ πάθος ἀπεσκευάσατο τό τε νήπιον τῆ ἡλικία ἀναισθήτως ἔχει τοῦ τοιοῦτου πάθους· οὐ γὰρ χωρεῖ τὸ πάθος ἢ νηπιότης. Οὐκοῦν ταῦτόν ἐστιν ὀπλίτας τε περὶ τὴν κλίνην εἶναι μαθεῖν καὶ νήπια ἐπὶ τῆς κοίτης ἀναπαυόμενα»³³⁴. Στο σημεῖο αὐτὸ παρατηροῦμε ὅτι γίνεται μία προσπάθεια για να τονιστεῖ το ἐνιαίον της ἀπάθειας καθότι δεν νικήθηκαν ἀπὸ τα πάθη και αὐτοὶ που δεν ἐνίωσαν ποτέ αὐτοῦ του εἶδους τον πόλεμο ἀλλὰ και ὅσοι ἀγωνίστηκαν για την ἀποτίναξη τους. Οἱ πρώτοι δεν το συνειδητοποίησαν ἀκόμα, ἐνῶ οἱ δεῦτεροι ἐπανήλθαν στην ἀρχικὴ κατάσταση καθότι ἀγωνιζόμενοι για την ἀνάκτηση της ἀπάθειας ἐγιναν σαν τα παιδιά. Γενομένος δηλαδὴ κανεὶς εἴτε νήπιο εἴτε ὀπλίτης εἴτε ἀληθινὸς Ἰσραηλίτης φτάνει στο ἴδιο ἐπιθυμητό

³³² Αὐτόθι, σ. 196, 2-15.

³³³ Λουκ. 11,7.

³³⁴ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξηγήσεις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. VI, Λόγος στ', σ. 198, 10-15.

αποτέλεσμα, που δεν είναι άλλο από την κοινωνία και ένωση με τον Θεό, καθότι: *«ὡς μὲν Ἰσραηλίτην ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ τὸν Θεὸν ὀρῶντα, ὡς δὲ ὀπλίτην ἐν ἀπαθείᾳ καὶ καθαρότητι τὴν τοῦ βασιλέως κλίνην, τουτέστιν τὴν ἑαυτοῦ καρδίαν φυλάσσοντα, ὡς δὲ παιδίον ἐπὶ τῆς μακαρίας κοίτης ἀναπαυόμενον ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν»*³³⁵.

Την οικονομία του Κυρίου για το ανθρώπινο γένος βλέπει ο Γρηγόριος στην κατασκευή του φορείου από τον σοφό Σολομώντα. Η παρουσία του Θεού μέσα στους άξιους ανθρώπους δηλώνεται με ποικίλες εικόνες και είναι ανάλογη με την δύναμη του καθενός και τη σπουδή που επιδεικνύει. *«Ὁ μὲν γὰρ τις γίνεται Θεοῦ τόπος, ὁ δὲ οἶκος, ἄλλος δὲ θρόνος καὶ ἕτερος ὑποπόδιον. Ἔστι δὲ τις ὁ καὶ ἄρμα γινόμενος ἢ ἵππος εὐήνιος δεχόμενος ἐφ' ἑαυτοῦ τὸν ἀγαθὸν ἀναβάτην καὶ πρὸς τὸ δοκοῦν τῷ εὐθύνοντι διανύων τὸν δρόμον»*³³⁶. Ο ιερός πατέρας εύλογα αναζητά κάποιο μυστικό νόημα πίσω από την ποικιλία και την πολυμορφία της ύλης από την οποία είναι κατασκευασμένο το φορείο. Διότι πράγματι πώς μαζί με το χρυσό, το ασήμι, την πορφύρα και τις διάφορες πολύτιμες πέτρες μπορεί να ταιριάξει και το ξύλο; Ο Απόστολος Παύλος άλλωστε αναφερόμενος στο ξύλο ως υλικό με το οποίο οικοδομεῖται το πνευματικό οικοδόμημα των εργατῶν του Κυρίου τονίζει ότι είναι από τα υλικά που δεν αντέχουν στη φωτιά της θείας δικαιοσύνης³³⁷. Η απάντηση που μπορεί να δοθεί είναι ότι η εχθρική δύναμη πολλές φορές στην Αγία Γραφή δηλώνεται με το ὄρος Λίβανος, ὅπως ὅταν λέει μέσω του προφήτη: *«συντρίψει Κύριος τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου καὶ λεπυνεῖ αὐτάς τε καὶ τὸν Λίβανον ὡς τὸν μόσχον»*³³⁸. Η ερμηνεία αυτής της προφητείας ἐγκείται στο ὅτι ὄχι μόνο τα κακά που βλάστησαν ἀπὸ τὴν εχθρική δύναμη, ἀλλὰ καὶ τὸ ἴδιο τὸ ὄρος τοῦ Λιβάνου, ἡ πρώτη

³³⁵ Αυτόθι, σ. 199, 2-7.

³³⁶ Αυτόθι, Λόγος ζ', σ. 206, 12-18.

³³⁷ *«Εἰ δὲ τις ἐποικοδομεῖ ἐπὶ τὸν θεμέλιον τοῦτον χρυσόν, ἄργυρον, λίθους τιμίους, ξύλα, χόρτον, καλάμην, ἐκάστου τὸ ἔργον φανερόν γενήσεται· ἡ γὰρ ἡμέρα δηλώσει· ὅτι ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτεται· καὶ ἐκάστου τὸ ἔργον ὁποῖόν ἐστι τὸ πῦρ δοκιμάσει»*. Α' Κορ. 3, 12-13.

³³⁸ Ψαλμ. 28,5-6.

ρίζα του κακού δηλαδή, που τροφοδοτεί την ανάπτυξη αυτών των κέδρων, θα καταλήξει στην εξουδένωση. Ενώ λοιπόν το ανθρώπινο γένος έμοιαζε κάποτε με τα ξύλα του Λιβάνου λόγω της αμαρτωλής ζωής και της απάτης των ειδώλων, ήρθε η στιγμή που κόπηκε από εκεί από το λογικό τσεκούρι και βρέθηκε στα χέρια του τεχνίτη ο οποίος το έκανε φορείο του μέσω της παλιγγενεσίας μας. Αυτή η μεταβολή υπήρξε εξόχως τιμητική καθότι η ύλη του ξύλου έδωσε τη θέση της στα πολύτιμα υλικά, όπως το χρυσάφι, το ασήμι, η λαμπερή πορφύρα και οι αστραφτερές πέτρες. *«Καὶ ὡσπερ φησὶν ὁ ἀπόστολος ὅτι καταλλήλως ἐμέρισεν ὁ Θεὸς ἐκάστῳ τὰς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος δωρεὰς καὶ ᾧ μὲν δίδωσι προφητείαν κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως, ἄλλῳ δὲ ἄλλο τι τῶν ἐνεργημάτων, πρὸς ὃ πέφυκέ τε καὶ δύναται ἕκαστος τὴν χάριν δέξασθαι ἢ ὀφθαλμὸς τοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας γινόμενος ἢ εἰς χεῖρα τασσόμενος ἢ ἀντὶ ποδῶν ὑποστηρίζων, οὕτω καὶ ἐν τῇ τοῦ φορείου κατασκευῇ ὁ μὲν τις στῦλος, ὁ δὲ ἐπίβασις γίνεται, ἕτερος δὲ τὸ πρὸς τῇ κεφαλῇ μέρος, ὃ ἀνάκλιτον προσηγόρευσεν, εἰσὶ δὲ τινες οἱ εἰς τὸ ἐντὸς τεταγμένοι. Ὡν ἀπάντων κατὰ τινὰ λόγον ὁ τεχνίτης οὐ μονοειδῆ πρὸς τὸν καλλωπισμὸν ἐπινοεῖ τὴν ὕλην, ἀλλὰ πάντα μὲν κατακοσμεῖται τῷ κάλλει, διάφορος δὲ καὶ κατάλληλος ἐκάστῳ τούτων ἐπινοεῖται ἡ ὥρα»³³⁹.* Με την ενανθρώπιση δηλαδή του Χριστού και την κάθοδο του Αγίου Πνεύματος, κατέστη δυνατή στον κάθε άνθρωπο, μέσω της προαιρέσεως του και ασφαλώς με την καθοριστική συμβολή της θείας χάριτος, η σωτηρία του καθώς και η απόκτηση ποικίλων πνευματικών χαρισμάτων.

Ο έπαινος της ωραιότητας της νύμφης από τον Νυμφίο, επισημαίνει ο σοφός ιεράρχης, δεν περιορίζεται απλώς σε ένα γενικό εγκώμιο του κάλλους, αλλά απευθύνεται σε κάθε ένα από τα μέλη. Απονέμει σε κάθε μέλος, συγκρίνοντας και παρομοιάζοντάς το με κάτι άλλο, το δικό του εγκώμιο. Η αρχή των εγκωμίων γίνεται από τα μάτια: *«τί γὰρ ὀφθαλμῶν ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν ἐστὶ τιμιώτερον, δι' ὧν ἢ τοῦ φωτὸς ἀντίληψις γίνεται, παρ' ὧν ἐστὶν ἢ τῶν φιλίων τε καὶ*

³³⁹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Έξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ένθ. ανωτ., τόμ. VI, Λόγος ζ', σσ. 209,20 - 210,12.

πολεμίων ἐπίγνωσις, οἷς τὸ ἴδιόν τε καὶ τὸ ἀλλότριον διακρίνομεν, οἱ πάσης ἐργασίας ὑφηγηταὶ καὶ διδάσκαλοι γίνονται καὶ τῆς ἀπλανοῦς ὁδοιοπορίας ὁδηγοὶ συμφυεῖς καὶ ἀχώριστοι, ὧν ἡ θέσις τῶν ἄλλων αἰσθητηρίων ὑπερκειμένη τὸ προτιμότερον τῆς ἀπ' αὐτῶν γινομένης ἡμῖν πρὸς τὸν βίον ὠφελείας ἐνδείκνυται»³⁴⁰. Ασφαλῶς πίσω ἀπὸ τὴν παρομοίωση τῶν ματιῶν θα πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν πρόσωπα με σημαίνοντα ρόλο, ὅπως οἱ προφήτες Σαμουὴλ, Ιεζεκιήλ καὶ Μωυσῆς. Κοινὸ γνῶρισμα ὅλων τῶν παραπάνω, που μαρτυρεῖται στὴν Ἁγία Γραφή, εἶναι ὅτι εἶχαν τὸ χάρισμα ἀπὸ τὸν Θεὸ νὰ βλέπουν με τοὺς πνευματικοὺς οφθαλμοὺς. Καὶ γιὰ αὐτὸ τὸ λόγο εἶχαν ὀριστεῖ γιὰ τὴν καθοδήγησι τῶν λαοῦ. Ἀναμφίβολα ὁμως καὶ στοὺς χρόνους τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἔλειψαν τὰ πρόσωπα ἐκεῖνα που καλοῦνται νὰ φέρουν σὲ πέρας αὐτὴ τὴν υψηλὴ ἀποστολή. Αὐτὸ τὸ καταφέρνουν μέσα ἀπὸ τὴν προσήλωσι στὸν Θεὸ καὶ στὶς ἐντολές Του, τὴν τελεία ἀλλοτρίωσι ἀπὸ τὸ κακὸ καὶ τὴν πλάνη καὶ τὴν βαθειὰ συνειδητοποίηση ὅτι τὰ πραγματικὰ ἀγαθὰ δὲν εἶναι αὐτὰ που φαίνονται στὴν παρούσα ζωὴ ἀλλὰ αὐτὰ που με ἐλπίδα προσδοκάμε στὴ μέλλουσα. Ἡ σπουδαία ἀρετὴ τῆς διάκρισις δὲν μπορεῖ νὰ λείπει ἀπὸ ἐκείνους στοὺς οὐοίους ἀνατίθεται τὸ υψηλὸ ἔργο τῶν πνευματικῶν οφθαλμῶν³⁴¹.

Μέσα στο κείμενο τοῦ Ἄσματος οἱ οφθαλμοὶ τῆς νύμφης ὀνομάζονται περιστέρια λόγω τῆς ἀκεραιότητος τοὺς ἐναντι τοῦ κακοῦ. Μόνον ἔτσι, ὅσοι μέσα στο σῶμα τῆς Ἐκκλησίας ἔχουν λάβει τὴν ὀπτικὴ ἐξουσία θα μπορέσουν νὰ πραγματοποιήσουν τὸν πνευματικὸ καὶ ἄυλο βίον, ὅταν δὲν προσκολλῶνται σὲ οτιδήποτε υλικὸ καὶ σωματικὸ, κάτι που κατορθώνεται μόνον με τὴ χάρι³⁴² τοῦ

³⁴⁰ Αὐτόθι, Λόγος ζ', σσ. 216,18 - 217,5.

³⁴¹ «Ὁφθαλμῶν ἔργον καὶ τὸ διαγινώσκειν τὸ φίλιόν τε καὶ τὸ πολέμιον, ὥστε ἀγαπᾶν μὲν τὸν ἀληθινὸν φίλον ἐξ ὅλης καρδίας τε καὶ ψυχῆς καὶ δυνάμεως, τέλειον δὲ μῖσος κατὰ τοῦ ἐχθροῦ τῆς ζωῆς ἡμῶν ἐπιδείκνυσθαι. Ἀλλὰ καὶ ὁ τῶν πρακτέων ὑφηγητῆς καὶ τῶν συμφερόντων διδάσκαλος καὶ τῆς ἐπὶ τὸν Θεὸν πορείας χειραγωγὸς τοῦ καθαροῦ τε καὶ ὑγιαίνοντος ὀφθαλμοῦ τὸ ἔργον δι' ἀκριβείας ποιεῖ καθ' ὁμοιότητα τῶν σωματικῶν ὀμμάτων διὰ τῆς ὑψηλῆς πολιτείας τῶν λοιπῶν προφαινόμενος». Αὐτόθι, Λόγος ζ', σ. 218, 2-10.

³⁴² «ἢ δὲ τοιαύτη ζωὴ τῆ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος χάριτι καταμορφοῦται. Οὐκοῦν ὁ τελεώτατος τῶν ὀφθαλμῶν ἐστὶν ἔπαινος τὸ πρὸς τὴν τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου χάριν μεμορφῶσθαι αὐτῶν τῆς ζωῆς τὸ εἶδος· περιστέρα γὰρ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον». Αὐτόθι, Λόγος ζ', σ. 219, 4-8.

Αγίου Πνεύματος. Για τα μάτια προστίθεται και η επαινετική φράση «ἐκτὸς τῆς σιωπῆσεώς σου»³⁴³. Μία πολύ επιτυχημένη ερμηνεία της ἐγκείται στο ότι η ενάρετη ζωή δεν είναι πάντοτε και από όλους ορατή. Ένα μέρος της μπορεί να γίνεται αντιληπτό και από τους ανθρώπους, ωστόσο το μεγαλύτερο είναι κρυφό και απόρρητο και το γνωρίζει μόνο ο Θεός³⁴⁴. Εδώ ο σοφός ιεράρχης με σαφήνεια τονίζει ότι η ενάρετη ζωή πρέπει να έχει ως βάσεις της τις αρετές της καθαρότητας, της διάκρισης και της ταπείνωσης.

Στο Άσμα ο σοφός Σολομών παρομοιάζει τον τράχηλο της νύμφης με πύργο του Δαβίδ. Ο Γρηγόριος επεξηγεί και λέει ότι πρώτα πρέπει να εξετάσουμε ποιο μέλος του σώματος μας ονομάζεται τράχηλος και έπειτα να αποδώσουμε το όνομα στο μέλος της Εκκλησίας. «Οὐκοῦν τὸ ἐρριζωμένον μὲν ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὠμῶν, ἀνέχον δὲ τὴν κεφαλὴν ἐφ' ἑαυτοῦ καὶ ἀντὶ βάσεως τοῦ ὑπερκειμένου γινόμενον τράχηλος ὀνομάζεται, οὗ τὸ κατόπιν μὲν ὀστέοις ἐρείδεται, τὸ δὲ προβεβλημένον ἐλεύθερόν ἐστι τῆς τῶν ὀστέων περιβολῆς... ἐν δὲ τοῖς ἔμπροσθεν περιέχει μὲν τὴν ἀρτηρίαν ὁ τράχηλος, ἢ δοχεῖόν ἐστι τοῦ πνεύματος τοῦ ἔξωθεν ἡμῶν εἰσοικιζομένου τε καὶ εἰσρέοντος, δι' οὗ τὸ ἐγκάρδιον πῦρ πρὸς τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ τὴν κατὰ φύσιν ἀναρριπίζεται, περιέχει δὲ καὶ τῆς τροφῆς τὰς εἰσόδους διὰ τοῦ λαιμοῦ τε καὶ τοῦ λάρυγγος πᾶν τὸ διὰ τοῦ στόματος εἰσαγόμενον πρὸς τὴν κοιλότητα τὴν δεκτικὴν τούτων διαπορθμεύων»³⁴⁵. Μετά από τη σύντομη περιγραφή του σωματικού μέλους εντοπίζει και τον τράχηλο του εκκλησιαστικού σώματος, ο οποίος πρέπει να πληροί συγκεκριμένες προδιαγραφές. «Πρῶτον μὲν οὖν ὁ δὴ καὶ πρῶτόν ἐστιν, εἴ τις τὴν ἀληθινὴν τοῦ παντός κεφαλὴν ἐφ' ἑαυτοῦ βαστάζοι (ἐκεῖνην λέγω τὴν κεφαλὴν ἣτις ἐστὶν ὁ Χριστός, ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα

³⁴³ Άσμα δ', 1.

³⁴⁴ «Ὁ τοίνυν τὸ ἀκατέργαστον βλέπων καὶ εἰς τὰ κρύφια καθορῶν μαρτυρεῖ ἐπὶ τοῦ ἐπαινουμένου προσώπου πλέον εἶναι τοῦ ὀρωμένου τὸ σιωπώμενον. Δι' ὧν φησιν ὅτι ὀφθαλμοί σου περιστεραὶ ἐκτὸς τῆς σιωπῆσεώς σου· ἔξωθεν γάρ ἐστι τοῦ ἐπαινεθέντος ἤδη τὸ διὰ τῆς σιωπῆς θαυμαζόμενον». Ἐξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ἐνθ. ανωτ., τόμ. VI, Λόγος ζ', σ. 219, 14-19.

³⁴⁵ Αυτόθι, σσ. 233,11 - 234,6.

συναρμολογεῖται καὶ συμβιβάζεται), οὗτος κυρίως ἐφ' ἑαυτοῦ φέρει τοῦτο τὸ ὄνομα. Πρὸς τούτοις εἰ τοῦ πνεύματός ἐστι δεκτικὸς τοῦ τὴν καρδίαν ἡμῶν πυροειδῆ ποιούντος καὶ ἐκθερμαίνοντος καὶ εἰ διὰ τῆς εὐήχου φωνῆς ὑπηρετεῖ τῷ λόγῳ· οὐδὲ γὰρ ἄλλου τινὸς ἔνεκεν τὴν ἀνθρωπίνην φωνὴν ὁ Θεὸς τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων ἐνετεκτῆνατο ἢ ἵνα ὄργανον ἦ τοῦ λόγου διαρθροῦσα δι' ἑαυτῆς τὰ τῆς καρδίας κινήματα. Ἐχέτω δὲ οὗτος ὁ τράχηλος καὶ τὴν θρεπτικὴν ἐνέργειαν, τὴν διδασκαλίαν λέγω, δι' ἧς παντὶ τῷ σώματι τῆς ἐκκλησίας συντηρεῖται ἡ δύναμις· ἐπιρρεούσης γὰρ ἀεὶ τῆς τροφῆς ἐν τῷ εἶναι διαμένει τὸ σῶμα, ἐπιλειπούσης δὲ φθίνει καὶ διαφθείρεται»³⁴⁶. Εἶναι καίριας σημασίας για την ομαλή ανάπτυξη και την συντήρηση των μελών της Εκκλησίας να ακούγεται πάντοτε καθαρὴ και ἀνόθευτη ἡ εὐαγγελικὴ διδασκαλία. Ἀπὸ τα παραπάνω συμπεραίνουμε ὅτι ἡ διακονία του λόγου στο ἐκκλησιαστικὸ σῶμα πρέπει να συμβαδίζει με τὴ γνησιότητα και τὴν καθαρότητα του βίου, πράγμα το ὁποῖο κατεξοχὴν επαληθεύεται στο βίῳ των Ἁγίων Ἀποστόλων και διδασκάλων τῆς Εκκλησίας!

Ὡς γνήσιος εραστής τῆς υψηλότερης φιλοσοφίας ὁ ἱερός πατέρας λαμβάνει ἀφορμὴ ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ του κειμένου του Ἄσματος στην εὐωδία των ρούχων τῆς νύμφης και μας παρέχει μία υπέροχη περιγραφή του σκοποῦ και του τέλους τῆς ἐνάρετης ζωῆς. «Πέρασ γὰρ τῆς ἐναρέτου ζωῆς ἢ πρὸς τὸ θεῖόν ἐστιν ὁμοίωσις· καὶ τούτου χάριν ἢ τε τῆς ψυχῆς καθαρότης καὶ τὸ πάσης ἐμπαθοῦς διαθέσεως ἀνεπίμικτον δι' ἐπιμελείας κατορθοῦται τοῖς ἐναρέτοις, ὥστε τινὰ χαρακτῆρα τῆς ὑπερκειμένης φύσεως διὰ τῆς ἀστειοτέρας ζωῆς καὶ ἐν αὐτοῖς γενέσθαι. Ἐπειδὴ τοίνυν οὐ μονοειδῆς τίς ἐστιν οὐδὲ μονότροπος ἢ κατ' ἀρετὴν πολιτεία, ἀλλ' ὥσπερ ἐπὶ τῆς τῶν ὑφασμάτων κατασκευῆς διὰ πολλῶν νημάτων, τῶν μὲν ἐπ' εὐθείας ἀνατεταμένων τῶν δὲ κατὰ τὸ πλάγιον διηρημένων, ἢ ὑφαντικὴ τέχνη τὴν ἐσθῆτα ποιεῖ, οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς ἐναρέτου ζωῆς πολλὰ χρῆ

³⁴⁶ Αυτόθι, σσ. 234,17 - 235,9.

συνδραμεῖν, δι' ὧν ὁ ἀστεῖος ἐξυφαίνεται βίος»³⁴⁷. Ἐτσι λοιπόν τελική επιδίωξη του κατά Θεόν βίου είναι η ομοίωση προς τον Θεό. Αυτό όμως είναι κάτι που έρχεται για τους αγωνιστές της αρετής μέσα από τον συνεχή και επιμελή αγώνα για την απαλλαγή της ψυχής από τα πάθη και την διατήρηση της καθαρότητας της. Επιπρόσθετα είναι πολύ λογικό να μην αρκεί μόνο μία αρετή για την επίτευξη αυτού του υψηλού στόχου, αλλά να απαιτείται η συνδρομή πολλών πνευματικών καρπών για την πληρότητα της ευσεβούς και κατά Θεόν ζωής. Εντύπωση ωστόσο προκαλεί το γεγονός πώς τα ενδύματα της νύμφης παρομοιάζονται με το θυμίαμα του λιβάνου που ήταν ορισμένο για την τιμή της θεότητας: «*τοσοῦτον δὲ αὐτὴν διὰ τῶν ἀναβάσεων ὑψώσας ὁ Λόγος ἔτι πρὸς τὸ ὑψηλότερον ἄγει τὴν ἐσθῆτα αὐτῆς εὐπνοεῖν λέγων κατὰ τὴν τοῦ λιβάνου ὁσμὴν, δι' οὗ τὸ ἐνδεδῶσθαι αὐτὴν τὸν Χριστὸν μαρτυρεῖ ὁ λόγος· παντὸς γὰρ ἐναρέτου βίου τέλος ἡ τοῦ Θεοῦ μετουσία γίνεται (διὰ γὰρ τοῦ λιβάνου τὸ θεῖον ἐνδείκνυται)· καὶ οὐδὲ ἐν τούτοις ἔσθη ἡ πρὸς τὸ ὑψηλότερον αἰεὶ χειραγωγουμένη ὑπὸ τοῦ Λόγου ψυχὴ, ἀλλὰ μετὰ τὸ ὁμοιωθῆναι τῷ λιβάνῳ τὴν εὐδομίαν κῆπος γίνεται καθ' ὁμοιότητα τοῦ παραδείσου, κῆπος οὐχ ὡς ἐν τοῖς πρώτοις ἀνθρώποις ἦν ἀνετός τε καὶ ἀφύλακτος, ἀλλὰ τῆ μνήμη τῆς ἐντολῆς πανταχόθεν τετειχισμένος»³⁴⁸. Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι οι αρετές που στολίζουν την νύμφη μιμούνται την θεία μακαριότητα και μέσω της απάθειας και της καθαρότητας μοιάζουν στην απρόσιτη φύση³⁴⁹. Η απαλλαγή και απομάκρυνση της ψυχής από τα αισθητά και υλικά, η τήρηση των θείων εντολών καθώς και η συνεχής επιφυλακή και νήψη συμβάλλουν καταλυτικά στην ομοίωση*

³⁴⁷ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξηγήσεις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ἐνθ. ανωτ., τόμ. VI, Λόγος θ', σ. 271, 11-22.

³⁴⁸ Αυτόθι, σ. 280, 7-18.

³⁴⁹ «...τῶν ἀρετῶν ἡ περιβολὴ τὴν θείαν μιμεῖται μακαριότητα διὰ καθαρότητός τε καὶ ἀπαθείας τῆ ἀπροσίτω φύσει ὁμοιουμένη· τοιαύτη γάρ, φησὶν, ἡ τῶν σῶν ἱματίων ὁσμὴ, ὡς πρὸς τὸν λίβανον ἐμπερῶς ἔχειν τὸν ἀνακειμένον εἰς τὴν τοῦ θεοῦ τιμὴν». Αυτόθι, σσ. 272, 17-21.

προς τον Θεό και στον εν γένει ενάρετο και φρόνιμο βίο. Είναι τα μέσα εκείνα με τα οποία διαφυλάσσεται με ασφάλεια η πλουσίως από τον Θεό χορηγούμενη χάρη.

Με τον όρο «μετουσία» αποδίδει ο Γρηγόριος την κατάσταση κοινωνίας και ένωσης του ανθρώπου με τον Θεόν. Και ενώ στην φιλοσοφία αυτός ο όρος προϋποθέτει μετοχή στην ουσία όπως και η ίδια η λέξη λέει, ο Γρηγόριος την ερμηνεύει ως γνώση, η οποία είναι διάθεση, αναφορά, σχέση της ψυχής προς κάτι και όχι μετοχή στην ουσία³⁵⁰. «Η αδυναμία, βεβαίως, του ανθρώπου να γνωρίσει την θεία ουσία δεν αποτελεί ανθρώπινο ιδίωμα, αλλά χαρακτηριστικό της κτιστής και πεπερασμένης πραγματικότητας. Γι' αυτό, όταν ο Γρηγόριος κάνει λόγο για το αδύνατον της γνώσεως της θείας ουσίας δεν αναφέρεται αποκλειστικώς στον άνθρωπο, αλλά εννοεί συγχρόνως και την ασώματη και νοερή φύση, αποκλείοντας κατ' αυτό τον τρόπο από την γνώση της ουσίας του Θεού ολόκληρη την κτιστή πραγματικότητα. Και τούτο συμβαίνει, γιατί η ουσία του Θεού δεν είναι απρόσιτη στον άνθρωπο εξαιτίας της σωματικής και υλικής υποστάσεως του δευτέρου (άλλωστε ο άνθρωπος αποτελείται και από την ασώματη και νοερή λογική ψυχή), αλλά γιατί κριτήριο της αποστάσεως μεταξύ Θεού και ανθρώπου είναι η κτιστότητα»³⁵¹. Τελικά για τον επίσκοπο Νύσσης η γνώση του Θεού σημαίνει μετοχή του κτιστού όντος στην αγαθή και ζωοποιό θεία ενέργεια. «*Εἰ γὰρ ἐκεῖθεν εἰς τὸ εἶναι παρήχθημεν καὶ ἐν αὐτῷ συνεστήκαμεν, ἀνάγκη πᾶσα μηδὲν ἔξω τῆς γνώσεως πιστεύειν εἶναι τοῦ ἐν ᾧ ἔσμεν καὶ ἀφ' οὗ γεγόναμεν καὶ εἰς ὃν ἀναλύομεν*»³⁵². Οι ενέργειες του Θεού αν και είναι άκτιστες κατά την φύση τους, παρά ταύτα γίνονται αντιληπτές από τα αποτελέσματα τους, που είναι τα έργα και ολόκληρη η δημιουργία του Θεού. «Τα έργα αποτελούν την αποκάλυψη της παντοδυνάμου βουλήσεως του Θεού. «*Boā γὰρ*», παρατηρεί ο Άγιος

³⁵⁰ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Σ., Πατρολογία, ένθ. ανωτ., τόμ. Β', σ. 605.

³⁵¹ ΕΙΩΝΗ ΝΙΚ., Ουσία και ενέργειες του Θεού κατά τον Άγιο Γρηγόριο Νύσσης, ένθ. ανωτ., σσ. 224-225.

³⁵² ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Πρὸς Ὀλύμπιον περί τελειότητος, εκδ. W. JAEGER, τόμ. VIII,I, σ. 190, 9-12.

Γρηγόριος Νύσσης, «*ἄντικρυς τὸν ποιητὴν ἢ κτίσις, αὐτῶν τῶν οὐρανῶν, καθὼς φησιν ὁ προφήτης, ταῖς ἀλαλήτοις φωναῖς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ διηγουμένων*»³⁵³. Τίποτα, ἀπὸ ὅ, τι ὑπάρχει στὴν κτίση, δὲν ἔχει γίνει ἀπὸ «*αὐτόματη συντυχία*», ἀπὸ τυχαῖες καὶ ἀλογες περιπλοκές «*τῶν πρώτων στοιχείων*» ἀλλὰ ολόκληρη ἡ κτιστὴ πραγματικότητα διαπερνάται ἀπὸ τὴν πρόνοια τοῦ Θεοῦ»³⁵⁴.

Σε συνέχεια τῶν λόγων περὶ ἀρετῆς ὁ ἐπίσκοπος Νύσσης δὲν χάνει τὴν ευκαιρία νὰ σχολιάσει τὴν ἀναφορὰ τοῦ Ἄσματος στὸν ἀσφαλισμένο κήπο καὶ τὴν σφραγισμένη πηγὴ. Καταρχὴν ἡ ἀσφάλεια τοῦ κήπου ἐπιτυγχάνεται με τὸν φραγμὸ τῶν ἐντολῶν. Μέσω τῶν ἐντολῶν δηλαδὴ διαφυλάσσει ὁ ἄνθρωπος τὶς ἀρετὲς τοῦ πνευματικοῦ ἀγώνα. Ἡ ὑπέροχη ποικιλία τῶν φυτῶν καὶ τῶν δέντρων ποὺ περιέχονται στὸν κήπο ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ μία πηγὴ ποὺ νὰ τὸν ποτίζει ἀδιάκοπα προκειμένου νὰ διατηρεῖται τὸ ἄλσος θαλερὸ καὶ φρέσκο. Ὁ ἴδιος ὁ νυμφίος χαρακτηρίζει τὴ νύμφη κλεισμένο κήπο καὶ πηγὴ σφραγισμένη. Ὅπως στὶς Παροιμίες οἱ ξένοι ἐμποδίζονται ἀπὸ τὸ νὰ ξοδεύουν τὸ νερὸ τῆς πηγῆς γιὰ τὶς δικές τους ἀνάγκες³⁵⁵, ἔτσι κι ἐδῶ ἡ πηγὴ οὕσα σφραγισμένη σημαίνει κατὰ τὸν ἱερό πατέρα ὅτι ἡ διανοητικὴ δύναμη τῆς ψυχῆς μας, ποὺ ἀναβλύζει μέσα μας καὶ πηγάζει κάθε λογῆς λογισμοῦς, τότε γίνεται πραγματικὰ δική μας ὅταν κινεῖται μόνο πρὸς ὅσα συμφέρουν τὴν ψυχὴ μας. Ἐτσι ἐπιτυγχάνεται καὶ ἡ ἀπόκτηση τῶν πνευματικῶν ἀγαθῶν καὶ ἀρετῶν, τὰ ὁποῖα συμβολίζονται ἀπὸ τὴν ἐξαιρετικὴ ποικιλία τῶν φυτῶν καὶ καρπῶν. Διότι ἐλλοχεύει μεγάλος κίνδυνος ὅταν πάψει ἡ νήψη καὶ επαγρύπνηση στους λογισμοῦς ἡ ἐνέργεια τῶν λογισμῶν νὰ στραφεῖ στὴν ἐξέταση τῆς κακίας, με ἀποτέλεσμα ἡ ἀνώτερη φύση τοῦ ἀνθρώπου νὰ μαραίνεται καὶ νὰ ἀποξηραίνεται. Μέσω τῆς ἀπάθειας ὁμως καὶ τῆς καθαρότητος μπορεῖ νὰ διακρίνει κανεὶς ὅσα

³⁵³ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως, PG 46, 25A.

³⁵⁴ ΕΙΩΝΗ ΝΙΚ., Οὐσία καὶ ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν Ἅγιο Γρηγόριο Νύσσης, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 236.

³⁵⁵ Παρ. 5,18 «*ἢ πηγὴ σου τοῦ ὕδατος ἔστω σοὶ ἴδια*» καὶ Παρ. 5,17 «*ἔστω σοὶ μόνω ὑπάρχοντα, καὶ μηδεὶς ἀλλότριος μετασχέτω σοι*».

πραγματικά ανήκουν στην ψυχή από τα υπόλοιπα εξωτερικά, αποτρέποντας έτσι την εμπαθή προσκόλληση στα γήινα και υλικά.

Οι έπαινοι που απευθύνονται προς τη νύμφη και περιέχονται στο τέταρτο κεφάλαιο του Άσματος δεν είναι απλή υπόθεση να κατανοηθούν, τονίζει ο Άγιος Γρηγόριος. Απευθυνόμενος ο Νυμφίος προς τη νύμφη της λέει τα εξής: *«ἀποστολαί σου παράδεισος ροῶν μετὰ καρποῦ ἀκροδρύων, κύπροι μετὰ νάρδων, νάρδος καὶ κρόκος, κάλαμος καὶ κιννάμωμον μετὰ πάντων ξύλων τοῦ Λιβάνου, σμύρνα ἀλῶθ μετὰ πάντων πρώτων μύρων. Πηγὴ κήπου καὶ φρέαρ ὕδατος ζῶντος καὶ ῥοιζοῦντος ἀπὸ τοῦ Λιβάνου»*³⁵⁶. Από τα παραπάνω παρατηρούμε μία υπερβολή ως προς τους επαίνους που απευθύνονται στη νύμφη. Ωστόσο μέσα από αυτές τις ωραίες εικόνες μπορεί κανείς να διαβλέψει ότι όλα αυτά αναφέρονται στον λόγο της πίστεως, ο οποίος φτάνοντας στους αποδέκτες του γίνεται παράδεισος και μέσω της ακοῆς φυτεύεται στις καρδιές των ακροατῶν³⁵⁷. Η ανόθευτη και απαραχάρακτη διδασκαλία της πίστεως όταν συναντήσει εύφορες καρδιές έχει σαν αποτέλεσμα την θεαματική πνευματική καρποφορία και προκοπή.

Παρατηρείται λοιπόν μια ποικιλία στα είδη των φυτῶν που καλλιεργούνται στις ψυχές ὅσων πίστεψαν. Τα δέντρα που τυγχάνουν περιποιήσεως από την ομιλία που εξέρχεται από το στόμα της νύμφης ονομάζονται ροδιές, ένα φυτό το οποίο δυσκολεύει τους επίδοξους κλέφτες λόγω των κλαδιῶν της που είναι γεμάτα αγκάθια. Επιπλέον ο καρπός της περιβάλλεται από ένα πικρό και τραχύ φλούδι το οποίο στον κατάλληλο καιρό σπάει, όταν πλέον το φρούτο είναι έτοιμο να προσφέρει ευχαρίστηση στα γευστικά αισθητήρια του ανθρώπου. Μέσα από τις περιγραφές αυτές ο επίσκοπος Νύσσης κάνει μια αναγωγή στον πνευματικό βίο: *«διὰ τοῦτό μοι δοκεῖ ροῶν παραδείσους ἐν ταῖς τῶν ἀκουόντων ψυχαῖς ὁ ἀποστελλόμενος ἐκ τοῦ*

³⁵⁶ Ἄσμα 4, 13-15.

³⁵⁷ *«Τί οὖν ἐστὶν ὁ ἀποστέλλει τὸ στόμα τῆς νύμφης; δῆλον ὅτι τὸν λόγον τῆς πίστεως, ὃς ἐν τοῖς ὑποδεχομένοις γενόμενος παράδεισος γίνεται διὰ τῆς ἀκοῆς ταῖς καρδίαις ἐμφυτευόμενος».* ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξηγήσεις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ἐνθ. ανωτ., τόμ. VI, Λόγος θ', σ. 282, 3-7.

στόματος τῆς νύμφης λόγος ἐργάζεσθαι, ἵνα διδαχθῶμεν διὰ τῶν λεγομένων μὴ διὰ τινος ἐκλύσεως καὶ τρυφῆς κατὰ τὴν παροῦσαν ζωὴν μαλακίζεσθαι, ἀλλὰ τὸν κατεσκληκότα διὰ τῆς ἐγκρατείας αἰρεῖσθαι βίον· οὕτω γὰρ ἂν ἀπρόσιτος γένοιτο τοῖς κλέπταις ὁ τῆς ἀρετῆς καρπὸς τῆ στυφῆ τῆς ἐγκρατείας περιβολῆ πεφραγμένος καὶ διὰ τῆς σεμνῆς τε καὶ ἀμειδοῦς καταστάσεως οἷόν τισιν ἀκανθῶν ἀκμαῖς ἀμύσσων τοὺς ἐπὶ κακῶ προσεγγίζοντας»³⁵⁸. Εἶναι φανερό ἀπὸ τα λεγόμενα ὅτι τὸ ἀσκητικὸ πνεῦμα τῆς ἐγκρατείας ἐκπαιδεύει τὴν ψυχὴ τοῦ πιστοῦ νὰ μὴν παραλύει ἀπὸ τις ἀπολαύσεις τῆς παρούσας ζωῆς, παράλληλα ὅμως τὴν προστατεύει καὶ ἀπὸ τις ἐπιβουλές ὅσων θέλουν νὰ τὴν βλάψουν. Σχετικὰ μὲ τὸν ἀναφερόμενο κρόκο ποὺ συμπεριλαμβάνεται στα ἀρώματα τῶν καρπῶν ποὺ ἀποστέλλονται ἀπὸ τὸ στόμα τῆς νύμφης μπορεῖ ἀπὸ τὴν φύση τοῦ νὰ γίνουν κάποιες χρήσιμες διαπιστώσεις. Τὸ ἀνθὸς αὐτὸ εἶναι ἐνδιάμεσα στὴν ψύξη καὶ στὴν θερμότητα καὶ μὲ τὸ νὰ ξεφεύγει τὴν ὑπερβολὴ στὶς δυο αὐτές καταστάσεις, ἔχει τὴν ιδιότητα νὰ καταπραΰνει τοὺς πόνους. Στα μάτια τοῦ ἱεροῦ πατρός πιθανότατα μὲ αὐτὸ ἐκτίθεται συμβολικὰ ὁ λόγος γιὰ τὴν ἀρετὴ, τὴν ὁποία ὀρίζει ὡς ἐξῆς: «...πᾶσα ἀρετὴ δύο κακιῶν ἐστὶ μέση, τῆς τε ἐλλείψεως τοῦ καλοῦ καὶ τῆς ὑπερπτώσεως. Οἷον τὴν ἀνδρείαν ἢ τὴν ἐλευθερίαν φασί, τὴν μὲν δειλίας τε καὶ θρασύτητος, τὴν δὲ μικρολογίας τε καὶ ἀσωτίας ἐν μέσῳ θεωρεῖσθαι· καὶ τὴν μὲν δειλίαν τε καὶ μικρολογίαν κατ' ἔλλειψιν τοῦ καθήκοντος ἐν κακία λέγουσι γίνεσθαι, τὴν δὲ ἀσωτίαν καὶ τὴν θρασύτητα κατὰ πλεονασμὸν καὶ ὑπέρπτωσιν, τῆς δὲ καθ' ἑκάτερον ἀμετρίας τὸ μέσον ἀρετὴν ὀνομάζουσιν»³⁵⁹.

Ἀξιοσημείωτος εἶναι ὁ παραλληλισμὸς τοῦ «φάγετε....καὶ πίετε καὶ μεθύσθητε» τοῦ Ἄσματος πρὸς τὸ «φάγετε» καὶ «πίετε» τοῦ Εὐαγγελίου. Τὸ «μεθύσθητε» δὲν ὑπάρχει μὲν στὸ Εὐαγγέλιο σαν διατύπωση καὶ προτροπὴ, ὑπάρχει ὅμως στὴ πράξη ἐφόσον μὲσω τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας Κοινωνίας ἐπιτυγχάνεται μεταβολὴ καὶ ἐκσταση ἀπὸ τα χειρότερα στα καλύτερα. Μὲ ἀνάλογο τρόπο ἄλλωστε μεθοῦν,

³⁵⁸ Αυτόθι, σσ. 239, 12-14.

³⁵⁹ Αυτόθι, σ. 284, 5-13.

σύμφωνα και με την προφητεία, όσοι πίνουν την αφθονία του οίκου του Θεού και ποτίζονται από το χείμαρρο της τρυφής³⁶⁰. Ακόμη, ο βασιλιάς Δαβίδ όταν κάποτε μέθυσε και περιήλθε σε έκσταση είδε το αθέατο κάλλος και ανεφώνησε ότι «πᾶς ἄνθρωπος ψεύστης»³⁶¹. Την γνωστή ευαγγελική διήγηση από τις Πράξεις των Αποστόλων μας παρουσιάζει στη συνέχεια ο ιεράρχης των Νυσσαέων για να μας κάνει λόγο για την νηφάλια μέθη, κατά την οποία ο Απόστολος Πέτρος ήταν συγχρόνως και νηστικός και μεθυσμένος. Αυτή η παράδοξη μέθη τον κατέλαβε πριν τη λήψη της υλικής τροφής³⁶². Το γεγονός ότι η φωνή που τον προστάζει να θυσιάσει και να φάει επαναλαμβάνεται τρεις φορές δείχνει ότι πηγή της φωνής είναι ο Τριαδικός Θεός. *«Τοιαύτης τοίνυν γινομένης τῆς ἐκ τοῦ οἴνου μέθης, ὃν προτίθησι τοῖς συμπόταις ὁ Κύριος, δι' ἧς πρὸς τὰ θειότερα τῆ ψυχῆ ἢ ἔκστασις γίνεται, καλῶς παρακελεύεται τοῖς πλησίον διὰ τῶν ἀρετῶν γεγονόσιν, οὐ τοῖς πόρρωθεν ἀφεστηκόσιν [ὁ Κύριος] ὅτι φάγετε, οἱ πλησίον μου, καὶ πίετε καὶ μεθύσθητε· Ὁ γὰρ ἀναξίως ἐσθίων καὶ πίνων κρίμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει, καλῶς δὲ τοὺς ἀξίους τῆς βρώσεως ἀδελφοὺς προσηγόρευσεν· ὁ γὰρ ποιῶν τὰ θελήματα αὐτοῦ καὶ ἀδελφὸς καὶ ἀδελφὴ καὶ μήτηρ ὑπὸ τοῦ λόγου κατονομάζεται»*³⁶³. Είναι φανερό ότι προϋπόθεση αυτής της μακάριας μέθης είναι η εφαρμογή των ευαγγελικῶν ἀρετῶν καθὼς και η συμμετοχή στα εκκλησιαστικά μυστήρια και κατ' ἐξοχήν στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, κάτι που ἄλλωστε μας καθιστᾶ οικείους και συγγενεῖς του Θεού.

Μετά την ασυνήθιστη και παράδοξη αυτή μέθη την σκυτάλη παραλαμβάνουν ο ὕπνος και η ξεκούραση. Ωστόσο και πάλι παρατηρεῖται και σε αυτά κάποια ιδιομορφία και απόκλιση ἀπὸ την φυσική συνήθεια. Οι σωματικές αισθήσεις κατὰ τη διάρκεια του συνηθισμένου ὕπνου, σύμφωνα με την καθημερινή εμπειρία, παύουν

³⁶⁰ Ψαλμ. 35,9.

³⁶¹ Ψαλμ. 115,2.

³⁶² Πράξ. 10, 9-16.

³⁶³ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξηγήσεις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ἐνθ. ανωτ., τόμ. VI, Λόγος ι', σσ. 310,18 - 311,7.

να λειτουργούν. Συνεπώς η σχετική φράση του Άσματος, «ἐγὼ καθεύδω καὶ ἡ καρδία μου ἀγρυπνεῖ»³⁶⁴, κάτι άλλο υπαινίσσεται. «Ὑπνος θανάτου ἐστὶν ὁμοίωμα· λύεται γὰρ ἐν αὐτῷ πᾶσα αἰσθητικὴ τῶν σωμάτων ἐνέργεια, οὐκ ὄψεως, οὐκ ἀκοῆς, οὐκ ὀσφρήσεως, οὐ γεύσεως, οὐχ ἀφῆς παρὰ τὸν τοῦ ὕπνου καιρὸν ἐνεργούσης τὸ ἴδιον· ἀλλὰ καὶ λύει τὸν τόνον τοῦ σώματος, ποιεῖ δὲ καὶ λήθην τῶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ φροντίδων καὶ κατευνάζει τὸν φόβον καὶ ἡμεροῖ τὸν θυμὸν καὶ ὑποχαλᾷ τῶν πικραινομένων τὸ σύντονον καὶ πάντων τῶν κακῶν ἀναισθησίαν ποιεῖ, ἕως ἂν κατακρατῶν τύχη τοῦ σώματος. Οὐκοῦν τοῦτο διὰ τῶν εἰρημένων μανθάνομεν ὅτι ὑψηλοτέρα γέγονεν ἑαυτῆς ἢ ταῦτα μεγαλαυχουμένη καὶ λέγουσα ὅτι ἐγὼ καθεύδω καὶ ἡ καρδία μου ἀγρυπνεῖ»³⁶⁵. Το συμπέρασμα που πρέπει να εξαγάγουμε από τα παραπάνω σύμφωνα με τον ιερό πατέρα καθώς και η διδασκαλία που πρέπει να αποκομίσουμε είναι ότι η ψυχή που λέει αυτά τα λόγια έχει ξεπεράσει τον εαυτό της και ζει υπερφυσικές καταστάσεις. Τα εξαιρετικά αυτά βιώματα χαρίζονται στην ψυχή που έχει τρωθεί από τον θείο έρωτα και μέσω της θείας χάριτος εξέρχεται των ορίων αυτής.

Την ψυχή που έχει επιτύχει αυτό τον βαθμό τελειότητας δεν την συγκινούν οι υλικές απολαύσεις, οι οποίες τέρπουν τις αισθήσεις, αλλά την απασχολούν τα υπέρ λόγον αγαθά. Αυτή η παράδοξη νέκρωση των αισθήσεων έχει σαν αποτέλεσμα τον καθαρισμό της καρδιάς και τον φωτισμό του νου. Ο επίσκοπος Νύσσης κάνει μία καθοριστικής σημασίας διάκριση ως προς τις ηδονές που μπορεί να αισθανθεί η ανθρώπινη φύση: «διπλῆς γὰρ οὔσης ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τῆς ἡδονῆς, τῆς μὲν ἐν ψυχῇ δι' ἀπαθείας ἐνεργουμένης, τῆς δὲ διὰ πάθους ἐν σώματι, ἥνπερ ἂν ἐξ ἀμφοτέρων ἢ προαίρεσις ἔληται, αὕτη κατὰ τῆς ἐτέρας τὸ κράτος ἔχει. Ὡς εἴ τις πρὸς τὴν αἴσθησιν βλέποι τὴν δι' αὐτῆς ἐμφομένην τῷ σώματι ἡδονὴν ἐφελκόμενος, ἄγευστος τῆς θείας εὐφροσύνης διαβιώσεται, διότι πέφυκε πῶς ἐπισκοτεῖσθαι τὸ κρεῖττον ὑπὸ τοῦ χειρόνος. Οἷς δ' ἂν ἡ ἐπιθυμία τὴν

³⁶⁴ Ἄσμα 5,2.

³⁶⁵ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξηγήσεις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ἐνθ. ανωτ., τόμ. VI, Λόγος ι', σσ. 311,19 - 312,9.

πρὸς τὸ θεῖον ἔχη ῥοπὴν, τούτοις ἀνεπισκόπητον μένει τὸ ἀγαθὸν καὶ φευκτὸν ἅπαν εἶναι νομίζεται τὸ καταγοητεῦον τὴν αἴσθησιν»³⁶⁶. Με τα παραπάνω θέλει να μας πει ο σοφός ιεράρχης ότι όταν η θεωρία του όντος είναι η μόνη χαρά της ψυχής, αυτή δεν συγκινείται από καμία ηδονή που προκαλούν οι αισθήσεις και έτσι με γυμνό και καθαρό νου μέσω της θείας πνευματικής εγρήγορσης δέχεται τη φανέρωση του Θεού. Ασφαλώς αυτός ο ωφέλιμος ύπνος και η αντίστοιχη εγρήγορση της ψυχής κατορθώνονται μόνο με την χάρη του Θεού.

«Στο θέμα των σταδίων της πνευματικής προκοπής της ψυχής του ανθρώπου συνέβαλε ο Γρηγόριος με τρόπο καίριο και μοναδικό, αφού ο δυναμισμός της προκοπής, καταργεί την οποιαδήποτε προσκόλληση της νηπτικής σκέψης σε συγκεκριμένο αριθμό σταδίων». Κι αν ακόμη μεταγενέστεροι νηπτικοί συγγραφείς επρόκειτο να ακολουθήσουν την στάση του Ευαγρίου και να αναφερθούν σε συγκεκριμένο αριθμό βαθμίδων, με χαρακτηριστική περίπτωση αυτή του φημισμένου νηπτικού οσίου Ιωάννου της Κλίμακος σύμφωνα με τον οποίο τριάντα είναι οι βαθμίδες της πνευματικής τελειώσεως, «η θεολογία του Γρηγορίου θα συνιστά παντοτινή υπόμνηση της σχετικής μόνο σημασίας αυτού του αριθμού, ο οποίος δεν μπορεί να προσλάβει καθολικό κύρος και απόλυτη ισχύ στην εν γένει νηπτική γραμματεία. Άλλωστε και ο Γρηγόριος μίλησε για τρεις, όπως ο Ευάγριος, βαθμίδες, ενώ άλλοτε με άνεση μιλάει για περισσότερες. Δεν πρόκειται για κάποια αντίφαση στις θέσεις του Γρηγορίου, αλλά για συνειδητή σχετικοποίηση της σημασίας που έχει η περιγραφή συγκεκριμένων σταδίων στην νηπτική θεολογία. Έτσι σε τρία στάδια παρουσιάζεται η ανοδική πορεία του Μωϋσή στο Σινά. Στην αρχή ο Θεός αποκαλύπτεται στον Μωϋσή μέσα σε φώς, ενώ στη συνέχεια ο Θεός φανερώνεται μέσα στη νεφέλη και τέλος στον γνόφο. Λέει ο Γρηγόριος στον ενδέκατο λόγο του στην εξήγηση *Εἰς τὸ Ἄσμα τῶν Ἀσμάτων*»: «*τῷ μεγάλῳ Μωϋσῇ διὰ φωτὸς ἤρξατο ἡ τοῦ Θεοῦ ἐπιφάνεια, μετὰ ταῦτα διὰ νεφέλης αὐτῷ ὁ Θεὸς διαλέγεται,*

³⁶⁶ Αυτόθι, Λόγος ι', σσ. 313,17 - 314,3.

εἶτα ὑψηλότερος καὶ τελειότερος ἤδη γενόμενος ἐν γνόφῳ τὸν Θεὸν βλέπει»³⁶⁷. «Στη συνέχεια εκθέτει ο Γρηγόριος το νόημα των τριῶν σταδίων. Το πρώτο, «ἢ [...] ἀπὸ τῶν ψευδῶν καὶ πεπλανημένων περὶ Θεοῦ ὑπολήψεων ἀναχώρησις ἢ ἀπὸ τοῦ σκοτίου εἰς φῶς ἐστὶ μετὰστασις»³⁶⁸, καθὼς αναφέρεται στην απομάκρυνση του Μωυσῆ ἀπὸ την ειδωλολατρικὴ Αἴγυπτο και την αποκάλυψη του Θεοῦ στο φως της ἀφλεκτῆς βάρου. Για το δεύτερο στάδιο γράφει ο Γρηγόριος: «ἢ δὲ προσεχεστέρα τῶν κρυπτῶν κατανόησις ἢ διὰ τῶν φαινομένων χειραγωγοῦσα τὴν ψυχὴν πρὸς τὴν ἀόρατον φύσιν οἷόν τις νεφέλη γίνεται τὸ φαινόμενον μὲν ἅπαν ἐπισκιάζουσα πρὸς δὲ τὸ κρύφιον βλέπειν τὴν ψυχὴν χειραγωγοῦσα καὶ συνεθίζουσα»³⁶⁹. Ὅπως ἤδη αναφέρθηκε η νεφέλη αναφέρεται στην χάρη του Αγίου Πνεύματος. Το τρίτο στάδιο εἶναι ἐκεῖνο κατὰ το οποίο η ψυχὴ «ἐντὸς τῶν ἀδύτων τῆς θεογνωσίας γίνεται τῷ θείῳ γνόφῳ πανταχόθεν διαληφθεῖσα, ἐν ᾧ τοῦ φαινομένου τε καὶ καταλαμβανομένου παντὸς ἔξω καταλειφθέντος μόνον ὑπολείπεται τῇ θεωρίᾳ τῆς ψυχῆς τὸ ἀόρατόν τε καὶ ἀκατάληπτον, ἐν ᾧ ἐστὶν ὁ Θεός, καθὼς φησὶ περὶ τοῦ νομοθέτου ὁ λόγος ὅτι εἰσηλθε δὲ Μωϋσῆς εἰς τὸν γνόφον οὗ ἦν ὁ Θεός»³⁷⁰. Ο γνόφος στην θεολογικὴ σκέψη του Γρηγορίου σημαίνει το «ἀκατάληπτον» της θείας ουσίας, το οποίο εἶχε ἀμφισβητήσει ο νεοαρειανισμὸς του Εὐνομίου με την ἐπιμονή του ὅτι ο νους ἔχει αὐτοματικὴ πρόσβαση στη οὐσία του Θεοῦ, ἐφόσον γνωρίζει το θεόσδοτο ὄνομα «ἀγέννητος»³⁷¹.

Για να εξάρει λοιπὸν την συνεχὴ πορεία του ἀνθρώπου για την τελείωση ο Γρηγόριος χρησιμοποιεῖ τον ὄρο «προκοπή». Χαρακτηριστικὸ της πορείας της ψυχῆς πρὸς τον Θεὸ εἶναι ὅτι ἔχει ἀρχὴ ἀλλὰ ὄχι τέλος. Η συνεχὴς αὐτὴ πορεία ἐκφράζεται διὰ του ὄρου «ἐπέκτασις»³⁷². «Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ὀρῶσα ψυχὴ καὶ τὸν ἀγαθὸν

³⁶⁷ Αυτόθι, Λόγος ια', σ. 322, 9-12.

³⁶⁸ Αυτόθι, Λόγος ια', σ. 322, 13-15.

³⁶⁹ Αυτόθι, Λόγος ια', σσ. 322,15 - 323,1.

³⁷⁰ Αυτόθι, Λόγος ια', σ. 323, 3-9.

³⁷¹ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΓΕΩΡΓ., Νηπτικὴ Θεματικὴ του Δ' αἰῶνα, ἐνθ. ἀνωτ., σσ. 118-119.

³⁷² ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Εἰσαγωγικά», στο ΒΕΠΕΣ 65, σσ. 466-467.

ἐκεῖνον πόθον τοῦ ἀφάρτου κάλλους ἀναλαμβάνουσα ἀεὶ νέαν τὴν πρὸς τὸ ὑπερκείμενον ἐπιθυμίαν ἔχει οὐδέποτε κόρω τὸν πόθον ἀμβλύνουσα. Διὰ τοῦτο πάντοτε τοῖς ἔμπροσθεν ἐπεκτεινομένη οὐ παύεται καὶ ἀπὸ τοῦ ἐν ᾧ ἐστὶν ἐξιοῦσα καὶ πρὸς τὸ ἐνδότερον εἰσδυομένη ἐν ᾧ οὐπω ἐγένετο καὶ τὸ πάντοτε θαυμαστὸν αὐτῇ καὶ μέγα φαινόμενον κατώτερον ποιουμένη τοῦ ἐφεξῆς διὰ τὸ περικαλλέστερον πάντως εἶναι τοῦ προκατειλημμένου τὸ ἀεὶ εὐρισκόμενον, καθὼς καὶ ὁ Παῦλος καθ' ἡμέραν ἀπέθνησκεν, ἐπειδὴ πάντοτε πρὸς καινὴν τινα μετῆει ζωὴν νεκρὸς ἀεὶ τῷ παρωχηκότι γινόμενος καὶ λήθην τῶν προδιηνησμένων ποιούμενος»³⁷³. Χαρακτηριστικό αὐτῆς τῆς πορείας εἶναι ὅτι καθὼς προχωρεῖ θεωρεῖ κατώτερο ἀπὸ το ἐπόμενο ὅτι κάθε φορά φαίνεται σε αὐτὴ αξιοθαύμαστο καὶ μεγάλο. Ἡ ψυχὴ ἀν καὶ βρίσκεται δηλαδὴ ἤδη μέσα στη θεία πραγματικότητα, ἀκατάπαυστα ἔλκεται ἀπὸ τὸν Θεὸ με μεγαλύτερη συνεχῶς ἀποκάλυψη τοῦ κάλλους Του. «Ὅπως ἀναγράφει ὁ J. Daniélou, μέσω τοῦ ὀρου «ἐπέκτασις» υποδηλώνεται ὄχι μόνο ἡ ἐξοδος (ἐκτασις) τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ ἡ κατοχὴ (ἐπί), ἡ παρουσία τοῦ Θεοῦ. Καὶ τούτο, διότι ὁ Θεός, καίτοι υπερβατικός, εἶναι παρών μέσω τῆς χάριτός Του»³⁷⁴. Ἡ «ἐπέκτασις» εἶναι μία σύνθεσις τῆς κατοχῆς καὶ τῆς ἐπιθυμίας (ἐπί-ἐκ), τῆς σταθερότητας καὶ τῆς κινήσεως. Ἡ ψυχὴ δὲν ἔχει τὴν αἴσθησι τῆς στέρησεως, πράγμα που θα τὴν ἔκανε νὰ υποφέρει. Ἀντιθέτως αὐτὸ που συμβαίνει σε αὐτὴν εἶναι ὅτι: «οὐδέποτε γὰρ ἐπὶ τῶν ἐγνωσμένων ἢ τοῦ ἀνιόντος ἐπιθυμία μένει, ἀλλὰ διὰ μείζονος πάλιν ἐτέρας ἐπιθυμίας πρὸς ἐτέραν ὑπερκειμένην κατὰ τὸ ἐφεξῆς ἢ ψυχὴ ἀνιοῦσα πάντοτε διὰ τῶν ἀνωτέρων ὀδεύει πρὸς τὸ ἀόριστον»³⁷⁵.

Τὸ σημεῖο στο ὁποῖο κυρίως ἐστιάζει ὁ Γρηγόριος, ὅπως ἀναφέρθηκε, δὲν εἶναι ἡ ὑπαρξὴ συγκεκριμένου ἀριθμοῦ σταδίων τῆς

³⁷³ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξηγήσεις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. VI, Λόγος ιβ', σ. 366, 11-23.

³⁷⁴ ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Εἰσαγωγικά», στο ΒΕΠΕΣ 65, σ. 467. J. DANIELOU, Platonisme et Théologie mystique, Paris 1954, σ. 305.

³⁷⁵ ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Εἰσαγωγικά», στο ΒΕΠΕΣ 65, σ. 474. Ἐξηγήσεις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. VI, Λόγος η', σ. 247, 14-18.

πνευματικής ζωής. Αυτό που τον απασχολεί είναι αυτή καθεαυτή η πνευματική άνοδος και προκοπή. «*Ὁσὴν ὀρῶμεν τῆς εἰς τὸ ὕψος ἀνόδου τὴν προκοπὴν ἐπὶ τῆς ψυχῆς γινομένην*»³⁷⁶. Μετά την πτώση ο άνθρωπος απώλεσε την αρχαία χάρη και η ψυχή του «*διὰ τῆς παρακοῆς τῶν πρωτοπλάστων “ἀπέβη πτερορρυήσασα”*»³⁷⁷: «*ἔξω γὰρ τῆς σκέπης τῶν τοῦ Θεοῦ πτερύγων γενόμενοι καὶ τῶν ἰδίων πτερύγων ἐγυμνώθημεν*»³⁷⁸. Η έμφυτη τάση και δύναμη της ανθρώπινης ψυχής να ανυψωθεί προς τον Θεό συμβολίζεται με τα φτερά, τα οποία παρόλο που καταστράφηκαν δεν στέρησαν στον άνθρωπο τον αρχικό του προορισμό. Η επάνοδος και η αναπτέρωση της ψυχής θα ήταν αδύνατο να συντελεστεί χωρίς το έργο της θείας Οικονομίας³⁷⁹. Από την άλλη βέβαια δεν θα μπορούσε ο ανθρώπινος παράγοντας να απουσιάζει παντελώς. Η ψυχή αναλαμβάνει και πάλι τα χαμένα φτερά μέσω των αρετών. «*Διὰ τοῦτο γίνεται μοι ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν σου τὸ πάλιν πτερωθῆναι καὶ ἀναλαβεῖν διὰ τῶν ἀρετῶν τὰς πτέρυγας τῆς ὡσπερὶ περιστερᾶς, δι’ ἧς γίνεται μοι ἡ τῆς πτήσεως δύναμις, ὥστε πετασθῆναι καὶ καταπαῦσαι, ἐκείνην δηλαδὴ τὴν κατάπαυσιν ἣν κατέπαυσεν ὁ Θεὸς ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ*»³⁸⁰. «Η εικόνα των φτερών της ψυχής θυμίζει Πλάτωνα. Εκεί η ψυχή παρουσιάζεται να εκπίπτει από τον κόσμο των ιδεών στον υλικό κόσμο, επειδή απώλεσε τις φτερούγες της. Η επάνοδος όμως της ψυχής στον κόσμο των πλατωνικών ιδεών δεν προϋποθέτει την απόλυτη αναγκαιότητα επέμβασης του Θεού, ώστε η ψυχή να επαναποκτήσει τα φτερά της, την ανατατική της δυναμική. Η άνοδος της πλατωνικής ψυχής είναι αναγωγή με τη λειτουργία της ανάμνησης στον κόσμο των ιδεών. Η άνοδος όμως, για την οποία μιλάει ο Γρηγόριος, είναι αρπαγή με τη

³⁷⁶ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Έξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ένθ. ανωτ., τόμ. VI, Λόγος στ', σ. 115, 3-4.

³⁷⁷ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Έξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ένθ. ανωτ., τόμ. VI, Λόγος ιε', σ. 449, 14-15.

³⁷⁸ Αυτόθι, Λόγος ιε', σ. 448, 12-13.

³⁷⁹ «...ἐπειδὴν ἡμᾶς τοῖς τῆς φιλανθρωπίας ὀφθαλμοῖς ὁ Θεὸς καὶ ἡμεῖς κατὰ τὴν ἀρχαίαν χάριν ἀνεπτέρωθημεν». Αυτόθι, Λόγος ιε', σ. 449, 1-3.

³⁸⁰ Αυτόθι, Λόγος ιε', σσ. 449,18 - 450,3.

δύναμη του Πνεύματος σε παύλειους ουρανούς, είναι μεταρσίωση με το πύρινο άρμα της θείας χάρης προς τα ουράνια κάλλη»³⁸¹.

Στον δέκατο πέμπτο Λόγο στην ερμηνεία του Άσματος των Ασμάτων ο ιεράρχης της Νύσσας μέσα από τα λόγια της νύμφης βρίσκει τον κανόνα και την προϋπόθεση της τελειότητας στην αρετή. Λέγοντας η νύμφη ότι «*ἐγὼ τῶ ἀδελφιδῶ μου, καὶ ἀδελφιδός μου ἐμοί*»³⁸² μας διδάσκει ότι η ψυχή που θέλει να μην έχει μέσα της τίποτα άλλο εκτός από τον Θεό οφείλει να είναι καθαρή και συνεχώς να απαλλάσσεται από την προσκόλληση σε καθετί το υλικό. Μόνο με αυτό τον τρόπο θα καταστήσει τον εαυτό της καθαρή εικόνα του αρχέτυπου κάλους. Η ομοιότητα με τον Θεό έρχεται μέσα από τον αγώνα για την απόρριψη κάθε ηθικής κηλίδας. Αυτά τα βιώματα μεταφέρει και ο Απόστολος Παύλος λέγοντας ότι ζει μέσα του μόνο ο Χριστός³⁸³, ότι για εκείνον η ζωή είναι ο Χριστός³⁸⁴. «*...οὐδὲν τῶν ἀνθρωπίνων τε καὶ ὑλικῶν παθημάτων ἐν αὐτῷ ζῆ, οὔτε ἡδονὴ οὔτε λύπη οὔτε θυμὸς οὔτε φόβος οὔτε δειλία οὔτε πτόησις οὔτε τῦφος οὔτε θράσος, οὐ μνησικακία οὐ φθόνος οὐκ ἀμυντικὴ τις διάθεσις οὐ φιλοχρηματία οὐ φιλοδοξία οὐ φιλοτιμία, οὐκ ἄλλο τι τῶν τὴν ψυχὴν διὰ τινος σχέσεως κηλιδούντων, ἀλλ' ἐκεῖνός μοι μόνος ἐστὶν ὃς οὐδὲν τούτων ἐστίν*»³⁸⁵. Εφόσον όλα τα παραπάνω δεν υπάρχουν στον Χριστό είναι επόμενο ότι δεν θα τα έχει ούτε η αγαπώσα αυτόν ψυχή, καθότι η προτροπή προς την τελειότητα έχει σαν βασική προϋπόθεση την κατά δύναμη μίμηση³⁸⁶.

³⁸¹ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΓΕΩΡΓ., Νηπτική Θεματική του Δ' αιώνα, ένθ. ανωτ., σσ. 124-125. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Έξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ένθ. ανωτ., τόμ. VI, Λόγος ι', σ. 295, 9-15. ΣΚΟΥΤΕΡΗ Β. ΚΩΝ., «Μετεωροπορεῖν καὶ συμμετεωροπορεῖν» παρὰ τῷ Ἁγίῳ Γρηγορίῳ Νύσσης, Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Θεολογίας, Ἀθῆναι 1969, σ. 19.

³⁸² Ἄσμα 6,3.

³⁸³ Γαλ. 2,20.

³⁸⁴ Φιλ. 1,21.

³⁸⁵ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Έξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ένθ. ανωτ., τόμ. VI, Λόγος ιε', σ. 440, 14-20.

³⁸⁶ «Ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ πατήρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστιν». Ματθ. 5,48.

β4) Η εγκράτεια και το κατά Θεόν πένθος

Το «Περὶ Παρθενίας» ἔργο του Γρηγορίου αποτελεί το αρχαιότερο ἀπὸ τα ἔργα του, συγγραφέν κατόπιν παρακινήσεως του Μεγάλου Βασιλείου και λίγο μετὰ την εκλογή του στον επισκοπικό θρόνο της Καισάρειας το ἔτος 370 (αναθεωρημένο αργότερα) και προ της αναλήψεως ἀπὸ τον Γρηγόριο της επισκοπῆς της Νύσσης το ἐπόμενο ἔτος. Είναι το σπουδαιότερο του εἶδους αὐτοῦ της ασκητικονηπτικῆς γραμματείας και περιγράφει πὼς και γιατί η ψυχὴ του (ἢ της) παρθένου γίνεται νύμφη Χριστοῦ. Κατὰ τον Γρηγόριο η παρθενία δίνει στον ἀνθρώπινο πόθο φτερά, για να ἀνυψωθεῖ εἰς τα ουράνια και να ἐνωθεῖ με τον Θεό. Είναι οδὸς μέσω της οποιᾶς η θεότητα κατέρχεται ἐκ νέου στη γη και ο ἀνθρώπος ἀνέρχεται στα ουράνια. Ὅπως ο Θεὸς κατήλθε ἀρχικῶς διὰ της Παρθένου Μαρίας, ἔτσι κατέρχεται πνευματικῶς και στην παρθένο ψυχὴ, η οποία καθίσταται νύμφη του Χριστοῦ. Πρότυπα παρθενίας προβάλλονται ἀφενὸς μεν ο ἀρχιπάρθενος Χριστὸς, ἀφετέρου δε η Παρθένος Μαρία. Ὅπως στην Μαρία, ἔτσι και σε ἐκάστη παρθένο ψυχὴ γεννᾶται ο Χριστὸς, ἀν και ὄχι σωματικῶς ἀλλὰ πνευματικῶς. Στο τέλος ο Γρηγόριος προβάλλει σαν ὑπόδειγμα παρθενικοῦ ἀνδρὸς τον ἀδελφὸ του Βασίλειο· ἀλλὰ ως προς τον εαυτὸν του εκφράζει την λύπη του, διότι νυμφευθεῖς δεν ἔμεινε στο παρθενικό στάδιο³⁸⁷, ἀφού, ως γνωστόν, εἶχε νυμφευθεῖ την Θεοσεβία.

Προλαμβάνοντας κάθε ἐπίδοξο επικριτὴ του ο Ἅγιος Γρηγόριος τονίζει και ξεκαθαρίζει ἀπὸ την ἀρχὴ ὅτι με το ἔργο αὐτό δεν ἔχει κανένα σκοπὸ να μειώσῃ ἢ να αθετήσῃ τον θεσμό του γάμου. Ἀπὸ την στιγμή που ἔχει θεσμοθετηθεῖ ἀπὸ τον Θεό, προφανῶς δεν στερεῖται και της εὐλογίας Του. Η ἀνθρώπινη φύση ρέπει αὐτόματα προς τον γάμο, ἐνὼ η παρθενία εἶναι κατὰ κάποιο τρόπο ἀντίθετη σε αὐτήν. Αὐτὸς εἶναι ἕνας ἀπὸ τους λόγους για τους οποίους ο ἱερός

³⁸⁷ ΧΡΗΣΤΟΥ Π., Ἑλληνικὴ Πατρολογία, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. Δ', σ. 175.

πατέρας δεν θεωρεί απαραίτητο να συγγράψει κάποια προτροπή για τον γάμο. Κάτι τέτοιο θα ήταν ταιριαστό μονάχα προς εκείνους που αντιτάσσονται στα δόγματα της Εκκλησίας. «...πλὴν εἰ μὴ τάχα διὰ τοὺς τὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας παραχαράσσοντας τῶν τοιούτων χρεῖα λόγων ἂν εἶη, οὗς κεκαυτηριασμένους τὴν ἰδίαν συνείδησιν ὁ ἀπόστολος ὀνομάζει· ὅτι καταλιπόντες τὴν ὁδηγίαν τοῦ Πνεύματος διὰ τῆς τῶν δαιμόνων διδασκαλίας οὐλὰς τινὰς καὶ ἐγκαύματα ταῖς καρδίαις ἐαυτῶν ἐγκαράσσουσι, τὰ τοῦ Θεοῦ κτίσματα βδελυσσόμενοι ὡς μιάσματα καὶ εἰς κακὸν φέροντα καὶ κακῶν αἷτια καὶ τὰ τοιαῦτα προσαγορεύοντες»³⁸⁸. Είναι φανερό, ότι όταν κάποιος φτάσει στο σημείο να διαβάλλει τον θεσμό του γάμου, βρίσκεται τελείως έξω από την διδασκαλία της Εκκλησίας. Το μόνο που κατορθώνει είναι να ζημιώνει τον εαυτό του και όσους τον ακολουθούν.

Η παράδοση στα υλικά πάθη έχει σαν αποτέλεσμα την κάλυψη της διορατικής δύναμης της ψυχής από την εμπαθή διάθεση. Σε αναλογία με ότι συμβαίνει στην αισθητή πραγματικότητα με το ηλιακό φως, έτσι και το νοητό και αληθινό φως δεν είναι δυνατόν να το δει κάποιος χωρίς τους κατάλληλους πνευματικούς οφθαλμούς. Ο προφήτης και βασιλιάς Δαβίδ έχοντας προσωπική εμπειρία δυσκολεύεται να την περιγράψει, μιας και καμία απόπειρα περιγραφής δεν ανταποκρίνεται στο μεγαλείο της³⁸⁹. «Τοῦτο δέ ἐστίν, ὡς γε ὁ ἐμὸς λόγος, ὅτι πᾶς ἄνθρωπος φωνῇ ἐπιτρέπων τὴν τοῦ ἀφράστου φωτὸς ἐρμηνείαν ὄντως ψεύστης ἐστίν, οὐχὶ τῷ μίσει τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ τῇ ἀσθενείᾳ τῆς διηγήσεως. Τὸ μὲν γὰρ αἰσθητὸν κάλλος, ὅσον κάτω περὶ τὸν ἡμέτερον ἀναστρέφεται βίον, εἴτε ἐν ἀψύχοις ὕλαις εἴτε καὶ ἐν σώμασιν ἐμψύχοις διὰ τινος εὐχροίας ἐμφανταζόμενον, αὐτάρκης ἡμῶν ἢ κατὰ τὴν αἴσθησιν δύναμις καὶ θαυμάσαι καὶ ἀποδέξασθαι καὶ γνώριμον ἐτέρω ποιῆσαι, διὰ τῆς τῶν λόγων γραφῆς ὡσπερ ἐν εἰκόνι τινὶ τῷ λόγῳ τοῦ τοιούτου κάλλους ἐγγραφομένου· οὗ δὲ τὸ ἀρχέτυπον διαφεύγει τὴν κατανόησιν, πῶς ἂν ὁ

³⁸⁸ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ Παρθενίας, εκδ. J. P. CAVARNOS, τόμ. VIII,I, σ. 282, 12-20.

³⁸⁹ Ψαλμ. 115,2. «Ἐγὼ δὲ εἶπα ἐν τῇ ἐκστάσει μου· πᾶς ἄνθρωπος ψεύστης».

λόγος ὑπ' ὄψιν ἀγάγοι, οὐδεμίαν μηχανὴν ὑπογραφῆς ἐξευρίσκων, οὐ χροιάν ἔχων εἶπεῖν, οὐ σχῆμα, οὐ μέγεθος, οὐ μορφῆς εὐμοιρίαν, οὐδέ τινα ὄλως φλυαρίαν τοιαύτην; Τὸ γὰρ ἀειδὲς πάντη καὶ ἀσχημάτιστον καὶ πηλικότητος πάσης ἀλλότριον καὶ πάντων, ὅσα περὶ σῶμα καὶ αἴσθησιν θεωρεῖται, πόρρωθεν ἰδρυμένον, πῶς ἂν τις διὰ τῶν μόνῃ τῆ αἰσθήσει καταλαμβανομένων γνωρίσειεν»³⁹⁰; Παρόλο ὅμως που οἱ ἀνθρώπινες περιγραφές δεν βοηθοῦν στὴν κατανόησιν³⁹¹, ο νους δεν πρέπει νὰ παύσει ἀπὸ τὸ νὰ υψώνεται με σκοπὸ νὰ ἐπιτύχει τὴ μετουσία τοῦ ἀγαθοῦ, διαφορετικὰ ἐλλοχεύει ὁ κίνδυνος νὰ ξεφύγουμε τελείως ἀπὸ τὴν ἐννοιά του. Βλέπουμε ἐδῶ ὅτι ὁ Γρηγόριος ἀναφορικὰ με τὸ τι γνωρίζουμε σχετικὰ με τὸν Θεὸ ἀποφεύγει τὰ δύο ἄκρα, αὐτὸ τοῦ παντελοῦς ἀγνωστικισμοῦ καὶ αὐτὸ τῆς γνώσεως τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ.

Ὁ δρόμος που ὀδηγεῖ τὸν Χριστιανὸ στὴν εὕρεση τοῦ πραγματικὰ καλοῦ εἶναι σαφῆς καὶ συγκεκριμένους. Ὅταν ἀπὸ τὴν καρδιά του καθαριστοῦν οἱ ρύποι καὶ οἱ ἀκαθαρσίες τῶν παθῶν φωτίζεται ἀπὸ τὴν διαλάμπουσα χάρη τοῦ θεϊκοῦ φωτός. «*Τῷ τοίνυν πάσας ἑαυτοῦ τὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἐκ παντὸς εἶδους κακίας ἀποκαθάραντι τολμῶ καὶ λέγω ὅτι ἐμφανὲς γίνεται τὸ μόνον τῆ φύσει καλόν, ὅπερ ἐστὶ τὸ παντὸς καλοῦ τε καὶ ἀγαθοῦ αἶτιον. Καθάπερ γὰρ ὀφθαλμῷ τὴν λήμην ἀπορρυσαμένῳ τὰ ἐν τῷ ἀέρι τηλαυγῶς καθορᾶται, οὕτω καὶ τῆ ψυχῆ διὰ τῆς ἀφθαρσίας παραγίνεται ἡ δύναμις τῆς τοῦ φωτός ἐκείνου κατανοήσεως, καὶ ἡ ἀληθινὴ παρθενία καὶ ἡ περὶ τὴν ἀφθαρσίαν σπουδὴ εἰς τοῦτον τὸν σκοπὸν καταλήγει, τὸ δι' αὐτῆς δυνηθῆναι τὸν Θεὸν ἰδεῖν· ὅτι γὰρ τὸ κυρίως καὶ πρώτως καὶ μόνως καλὸν καὶ ἀγαθὸν καὶ καθαρὸν ὁ τῶν ὄλων ἐστὶ Θεός, οὐδεὶς οὕτω τυφλὸς τὴν διάνοιαν, ὡς μὴ καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ συνιδεῖν»³⁹². Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι μέσα ἀπὸ τὴν αυθεντικὴ βίωση τῆς παρθενικῆς ζωῆς, τὴν ἐγκατάλειψη ὄλων τῶν περιττῶν ἀνθρώπινων καὶ βιοτικῶν*

³⁹⁰ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ Παρθενίας, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. VIII, I, σσ. 290,11 - 291,4.

³⁹¹ «Ὁὐ μὴν διὰ τοῦτό γε ἀπογνωστέον ἡμῖν τῆς ἐπιθυμίας ταύτης, ὅτι ὑψηλοτέρα φαίνεται τῆς καταλήψεως...». ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ Παρθενίας, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. VIII, I, σ. 291, 4-5.

³⁹² Αὐτόθι, σσ. 296,21 - 297,8.

πραγμάτων, ακόμα και αυτών που μέσω της αισθήσεως θεωρούνται καλά και επίζηλα, ο άνθρωπος μπορεί να σχετιστεί ερωτικά και επιθυμητικά με τον Θεό, ο Οποίος είναι ανεπηρέαστος από κάθε μεταβολή και αλλοίωση.

Σε μία προσπάθειά του να συγκρίνει την παρθενία με τον γάμο ο επίσκοπος Νύσσης μας παρουσιάζει πολύ δυνατές εικόνες και περιγραφές. Έτσι, το παράδειγμα του ξίφους είναι πολύ χαρακτηριστικό. Ενώ η λαβή του είναι λεία, απαλή και γυαλισμένη και εφαρμόζει στην παλάμη, το υπόλοιπο σιδερένιο τμήμα του είναι φονικό όργανο. Κατά αντιστοιχία και ο γάμος ενώ παρουσιάζει την επιφανειακή λειότητα της ηδονής, στην πραγματικότητα περιέχει δεινά τα οποία δημιουργούν στους ανθρώπους πένθος και συμφορά. Ο γάμος μπορεί να χαρακτηριστεί και ως ο δημιουργός της χηρείας καθώς και της ορφάνιας των μικρών παιδιών. Καμία από αυτές τις δυσάρεστες συνέπειες δεν θα υπήρχε αν δεν προηγούταν αυτός. Στον αντίποδα των κατά σάρκα συλλήψεων και γεννήσεων τα οποία είναι αποτελέσματα του γάμου υπάρχει η πνευματική θεώρηση των πραγμάτων που είναι δυνατή για κάθε άνθρωπο. *«Τοῦτο δὲ γίνεται, ὅταν συλλαμβάνῃ μὲν τις ἐν τῷ ζωτικῷ τῆς καρδίας τὴν ἀφθαρσίαν τοῦ Πνεύματος, τίκτη δὲ σοφίαν τε καὶ δικαιοσύνην, ἀγιασμόν τε καὶ ἀπολύτρωσιν. Παντὶ γὰρ ἕξεστι μητέρα γενέσθαι τοῦ ταῦτα ὄντος, καθὼς φησί που ὁ Κύριος, ὅτι ὁ τὸ θέλημά μου ποιῶν καὶ ἀδελφὸς καὶ ἀδελφὴ καὶ μήτηρ μου ἔστιν»³⁹³*. Σε αυτές του είδους τις κυοφορίες ο θάνατος δεν έχει καμία ισχύ καθώς έχει εξαλειφθεί το θνητό στοιχείο από τη ζωή. Εναπόκειται πλέον στον κάθε Χριστιανό το να επιλέξει την εφαρμογή του θελήματος του Θεού στη ζωή του, κάτι που θα τον κάνει από τώρα να προγεύεται την μακάρια κατάσταση που θα επικρατεί στη μέλλουσα ζωή, καθότι αυτός ο τρόπος του βίου εμπεριέχει πολλά γνωρίσματα των αγαθών τα οποία ελπίζουμε να απολαύσουμε.

³⁹³ Αυτόθι, σ. 308, 14-19. Ματθ. 12,50.

Η αληθινή παρθενία πρέπει να διακρίνεται σε κάθε εκδήλωση της ζωής και όχι να περιορίζεται στη σωματική κατάσταση διότι είναι πολλές οι αφορμές που μπορούν να χωρίσουν τον άνθρωπο από την αγάπη του Νυμφίου Χριστού. Μέσα από το παράδειγμα της ήρεμης λίμνης όταν μέσα σε αυτό πέσει μία πέτρα ο σοφός ιεράρχης επιχειρεί να καταδείξει την αλληλένδετη σχέση που διακρίνει τις αρετές. Με άλλα λόγια αρκεί η παρουσία και ενός μόνου πάθους για να συγκλονίσει και να ταράξει την ηρεμία της ψυχής. Αναφέρει σχετικά ότι: «*φασὶ δὲ καὶ οἱ τὰ τοιαῦτα ἐξητακότες μὴ ἀπεσχίσθαι τὰς ἀρετὰς ἀπ' ἀλλήλων μηδὲ δυνατὸν εἶναι μιᾶς τινος ἀρετῆς κατὰ τὸν ἀκριβῆ περιδράζασθαι λόγον τὸν μὴ καὶ τῶν λοιπῶν ἐφαψάμενον, ἀλλ' ὧ ἂν παραγένηται μία τῶν ἀρετῶν ἀναγκαίως ἐπακολουθεῖν καὶ τὰς ἄλλας. Οὐκοῦν ἐξ ἀντιστρόφου καὶ ἡ περί τι βλάβη τῶν ἐν ἡμῖν εἰς ὅλον τὸν κατ' ἀρετὴν διατείνει βίον καὶ ὄντως, καθὼς φησιν ὁ ἀπόστολος, τοῖς μέλεσι τὸ ὅλον συνδιατίθεται, ἂν τε πάσχη μέλος ἓν, συναλοῦντος τοῦ παντός, ἂν τε καὶ δοξάζηται, τοῦ ὅλου συγχαίροντος*»³⁹⁴. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα θα μπορούσαμε να αναφέρουμε την προς τον Θεό αγάπη και την προς τον πλησίον αντίστοιχη, όπως τις αναφέρει ο Άγιος Ιωάννης ο ευαγγελιστής στις καθολικές επιστολές του³⁹⁵. Άλλωστε και ο Άγιος Ιάκωβος ο αδελφόθεος συμβουλεύει τους Χριστιανούς να μην υστερούν σε καμία εντολή του νόμου του Θεού, γιατί η παράλειψη ἑστω και μίας μόνο εντολής, καθιστά τον άνθρωπο ἔνοχο για ὅλες³⁹⁶.

Προς αποφυγή του να δεχθούμε την αμαρτία στην καρδιά πρέπει να ἔχουμε σαν κανόνα στη ζωή μας το να μην δώσουμε σε τίποτα την ψυχή μας που να υποκρύπτει το δόλωμα της ηδονής, προειδοποιεί ο ιερός πατέρας: «...καὶ πρό γε πάντων τὴν ἐπὶ τῆς γεύσεως ἡδονὴν διαφερόντως φυλάττεσθαι, διότι προσεχεστέρα πως

³⁹⁴ Αυτόθι, σ. 311, 3-13.

³⁹⁵ Α Ιω. 4, 20-21. «*Εάν τις εἶπῃ ὅτι ἀγαπῶ τὸν Θεόν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῶ, ψεύστης ἐστίν· ὁ γὰρ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν ὃν ἐώρακε, τὸν Θεόν ὃν οὐχ ἐώρακε πῶς δύναται ἀγαπᾶν; καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔχομεν ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεὸν ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ*».

³⁹⁶ Ἰακ. β', 10. «*Ὅστις γὰρ ὅλον τὸν νόμον τηρήσῃ, πταισῆ δὲ ἐν ἐνί, γέγονε πάντων ἔνοχος*».

αὕτη δοκεῖ εἶναι καὶ οἶονεὶ μήτηρ τῆς ἀπηγορευμένης. Αἰ γὰρ κατὰ βρωσιν καὶ πόσιν ἡδοναὶ πλεονάζουσαι τῶν ἐδωδύμων τῇ ἀμετρῖα ἀνάγκην ἐμποιοῦσι τῷ σώματι τῶν ἀβουλήτων κακῶν πλησμονῆς, ὡς τὰ πολλὰ τοῖς ἀνθρώποις ἐντικτούσης τὰ τοιαῦτα πάθη. Ὡς ἂν οὖν μάλιστα γαληναῖον ἡμῖν διαμένοι τὸ σῶμα, μηδενὶ τῶν ἐκ τοῦ κόρου παθημάτων ἐπιθολούμενον, προνοητέον τῆς ἐγκρατεστέρας διαγωγῆς μέτρον καὶ ὄρον τῆς ἀπολαύσεως οὐ τὴν ἡδονήν, ἀλλὰ τὴν ἐφ' ἐκάστου χρείαν ὀρίζειν»³⁹⁷. Ἡ ἀρετὴ τῆς ἐγκράτειας, καὶ ἰδιαίτερα στὶς τροφές, βοηθᾷ κατεξοχὴν στὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν παθῶν, καθὼς ἀποτελεῖ τὴν βάση πάνω στὴν ὁποία οἰκοδομεῖται ἡ νηπτικὴ ζωὴ. Περικόποντας ὁ ἀγωνιστὴς Χριστιανὸς τὴν ἀμετρία τῶν ἀπολαύσεων καταφέρνει νὰ υποτάξει τὴν σάρκα στὸ πνεῦμα καὶ ταυτόχρονα ἀπαλλάσσεται ὄχι μόνον ἀπὸ τὰ ψυχικὰ, ἀλλὰ καὶ τὰ σωματικὰ πάθη.

Ὡστόσο ἐλλοχεύει ἓνας σοβαρὸς κίνδυνος. Ὅπως με κάθε ἀρετὴ ἔτσι καὶ με τὴν ἐγκράτεια δὲν πρέπει νὰ υπερβαίνονται τὰ μέτρα καὶ τὰ πλαίσια μέσα στα ὁποῖα ἐπιτυγχάνεται ἡ τελείωση τῆς ψυχῆς. Ὁ φρόνιμος καὶ συνετὸς ἄνθρωπος δὲν πρέπει καταφεύγει σὲ ἀκραίες πρακτικὲς. «...μήτε δι' ὑπερβαλλούσης εὐπαθείας ἄτακτον καὶ δυσήνιον τὴν σάρκα ἑαυτοῦ ἐπασκήσας, μήτε διὰ τῆς ἀμέτρον κακοπαθείας νοσώδη καὶ λελυμένην καὶ ἄτονον πρὸς τὴν ἀναγκαίαν ὑπηρεσίαν παρασκευάσας. Οὗτος ὁ τελεώτατος τῆς ἐγκρατείας σκοπός, οὐχὶ πρὸς τὴν τοῦ σώματος βλέπειν κακοπάθειαν, ἀλλὰ πρὸς τὴν τῶν ψυχικῶν διακονημάτων εὐκολίαν»³⁹⁸. Πέραν τῶν ὀρίων τούτων εἶναι ἐξίσου ἐπιζήμιες καὶ ἡ πολυσαρκία καὶ ἡ δίχως μέτρο σωματικὴ ταλαιπωρία. Ἄλλωστε δὲν εἶναι λίγα καὶ τὰ ἀνάλογα παραγγέλματα ἀπὸ τὴν Ἁγία Γραφή τὰ ὁποῖα ἀπαγορεύουν ἐξίσου τὴν παρεκτροπὴ καὶ πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ πρὸς τὰ ἀριστερά³⁹⁹.

Σύμφωνα με τὸν Ἅγιο Γρηγόριο ὁποῖος θέλει νὰ ἀσκήσει τὸν αὐστηρὸ τρόπο τῆς ζωῆς, πρέπει νὰ τὸν διδαχθεῖ ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ τὸν κατόρθωσε. Ὁ ἐντοπισμὸς ἐνὸς τέτοιου ἀνθρώπου δὲν εἶναι δύσκολο

³⁹⁷ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ Παρθενίας, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. VIII, I, σ. 329, 11-22.

³⁹⁸ Αὐτόθι, σ. 333, 4-10.

³⁹⁹ Ἀρ. 20,17. «...ὁδῶ βασιλικῇ πορευσόμεθα, οὐκ ἐκκλινοῦμεν δεξιὰ οὐδὲ εὐώνυμα...».

έργο καθότι διαθέτει κάποια εξαιρετικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα. «Ἐὰν ἴδῃς βίον ἀνδρὸς ἐν μέσῳ θανάτου καὶ ζωῆς ἐστῶτα καὶ τὸ ἐκατέρωθεν χρήσιμον εἰς φιλοσοφίαν αἰρούμενον, οὔτε τὸ ἄπρακτον τοῦ θανάτου καταδεχόμενον ἐν τῇ περὶ τὰς θείας ἐντολὰς προθυμία οὔτε ὄλω τῷ ποδὶ ἐπὶ τῆς ζωῆς βεβηκότα διὰ τὴν τῶν κοσμικῶν ἐπιθυμιῶν ἀλλοτριώσιν, ἀλλ' ἐν οἷς μὲν σαρκὸς ζωὴ δοκιμάζεται, τῶν νεκρῶν ἀπρακτότερον μένοντα, πρὸς δὲ τὰ τῆς ἀρετῆς ἔργα, δι' ὧν οἱ τῷ Πνεύματι ζῶντες ἐπιγινώσκονται, ἀληθῶς ἔμψυχον καὶ ἐνεργὸν καὶ ἰσχύοντα, πρὸς τοῦτον βλέπε τὸν κανόνα τοῦ βίου· τοῦτον τέθεικε σκοπὸν ὁ Θεὸς τῇ ἡμετέρᾳ ζωῇ»⁴⁰⁰. Η ασφαλής πορεία στην ενάρετη ζωή έχει ως απαραίτητη προϋπόθεση την εξεύρεση πεπειραμένου πνευματικού οδηγού. Απαραίτητη προϋπόθεση ασφαλώς είναι η καρδιά του να μιλά με τον Θεό, όπως του Μωυσή για τον οποίο δίνεται η μαρτυρία ότι βοούσε προς τον Θεό. Σύμφωνα με τον Γρηγόριο αυτή η βοή δεν είναι η έντονη κραυγή κάποιου, αλλά εκείνη η φωνή που σαν σκέψη αναπέμπεται από την καθαρή συνείδηση⁴⁰¹. Ασφαλώς αυτόν τον τρόπο του βίου δεν τον κατορθώνουν όλοι όσοι τον επιχειρούν, γεγονός το οποίο όμως δεν πρέπει να επιφέρει απόγνωση σε όσους ποθούν την αυθεντική Χριστιανική βιοτή. Οι αποτυχίες όσων δεν τα κατάφεραν δεν πρέπει να γίνονται τροχοπέδη για τους υπόλοιπους. Άλλωστε στη νοητή αυτή βάρκα που διαπλέει τα ύδατα της παρούσας ζωής κυβερνήτης είναι ο ίδιος ο Χριστός και ο άνεμος που πνέει στα πανιά της είναι η χάρη του Αγίου Πνεύματος⁴⁰².

Στον τρίτο Λόγο του «Εἰς τοὺς μακαρισμοὺς» ο Γρηγόριος σχολιάζει και αναλύει τον μακαρισμό που αναφέρεται σε όσους πενθούν και στην παράκληση που τους επιφυλάσσεται, σημειώνοντας ότι δεν αναφέρεται προφανώς στις ποικίλες του βίου ταλαιπωρίες και

⁴⁰⁰ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ Παρθενίας, ἐνθ. ανωτ., τόμ. VIII, I, σ. 339, 1-11.

⁴⁰¹ Θεωρία εἰς τὸν τοῦ Μωϋσέως βίον, εκδ. Η. MUSURILLO, τόμ VII, I, σσ. 69,22 - 70,3.

⁴⁰² «Πρὸς τὸν κατωρθωκότα βλέπε, καὶ θαρρῶν κατατόλμησον τῆς ἀγαθῆς ναυτιλίας τῇ ἐπινοίᾳ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὑπὸ κυβερνήτῃ τῷ Χριστῷ εὐθυνόμενος». ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ Παρθενίας, ἐνθ. ανωτ., τόμ. VIII, I, σ. 341, 2-5.

συμφορές, αλλά στο πένθος που επισυμβαίνει εξαιτίας των πλημμελημάτων και των αμαρτιών. Ωστόσο αυτή δεν είναι η μοναδική ερμηνεία που δίνει. Αυτή την θέση του την αιτιολογεί αναφέροντας: «πολλοὺς γὰρ εὐρήσομεν ἀκατηγόρητον ἐσχηκότας τὸν βίον καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς θείας φωνῆς μεμαρτυρημένον ἐπὶ παντὶ τῷ βελτίονι. Ποία γὰρ πλεονεξία τοῦ Ἰωάννου; Ποία εἰδωλολατρεία τοῦ Ἥλιου; Τί μικρὸν ἢ μεῖζον κατὰ τὸν βίον ἐκείνων οἶδεν ἢ ἱστορία πλημμέλημα; Τί οὖν; Ἄρα ἔξω τῆς μακαριότητος εἶναι ὁ λόγος αὐτοὺς ὑποθήσεται, τοὺς μῆτε τὴν ἀρχὴν νενοσηκότας, μῆτε τοῦ φαρμάκου τούτου, λέγω δὲ τοῦ ἐκ μετανοίας πένθους, εἰς χρεῖαν ἐλθόντας; Ἡ ἄτοπον εἶη τοὺς τοιοῦτους τῆς θείας μακαριότητος ἀποβλήτους οἶεσθαι, ὅτι μῆτε ἤμαρτον, μῆτε πένθει τὴν ἀμαρτίαν ἰάσαντο; Ἡ οὕτω γ' ἂν εἶη τὸ ἀμαρτάνειν τοῦ ἀναμαρτήτως ζῆν προτιμότερον, εἰ μόνοις τοῖς μετανοοῦσιν ἢ τοῦ Παρακλήτου χάρις ἀποκεκλήρωται;»⁴⁰³. Αυτοί οι σπουδαίοι ἄνδρες δεν είχαν ανάγκη τα δάκρυα της μετανοίας διότι δεν είχαν και μεγάλα αμαρτήματα, συνεπώς δεν είχαν ανάγκη αυτό το πένθος στο οποίο αναφέρεται ο μακαρισμός. Ωστόσο δεν είναι δυνατόν να μείνουν εκτός του μακαρισμού τούτου. Διαφορετικά θα ήταν προτιμότερο να αμαρτάνει κανείς διότι μόνο τότε θα είχε την ευκαιρία να μετανοήσει και έτσι να λάβει πλούσια την χάρη του Παρακλήτου. Το κυρίως πένθος έχει ως αιτία του την αμαύρωση του κατ' εικόνα και την διακοπή της κοινωνίας με τον Θεό όπως αυτή βιώνονταν κατά την προπτωτική κατάσταση. Είναι τέτοιο το ὕψος και το μέγεθος των αγαθών που απωλέσθησαν που και μόνο η γνώση τους ξεπερνάει την ανθρώπινη αντιληπτική δύναμη. Η αφθαρσία, η μακαριότητα, η ελευθερία, η ἔλλειψη κόπου στη ζωή και όλα τα παρόμοια θεοειδή προσόντα που είχε ο ἄνθρωπος προ της πτώσεως χάθηκαν μετά τη διακοπή της κοινωνίας του με τον Θεό. Ασφαλώς η σύγκριση αυτών των δύο καταστάσεων, της προπτωτικής με την μεταπτωτική, είναι ικανή να επιφέρει στους ανθρώπους του Θεού το

⁴⁰³ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Εἰς τοὺς Μακαρισμοὺς*, Λόγος γ', εκδ. J. F. CALLAHAN, εν W. Jaeger, τόμ. VII, Pars II, σσ. 101,24 - 102,9.

πένθος στο οποίο αναφέρεται ο μακαρισμός⁴⁰⁴. Η ζωή της νήψεως, των δακρύων και της κατά Θεόν ασκήσεως, όπως αυτά βιώνονται μέσα στην Εκκλησία, γίνονται τα μέσα με τα οποία συντηρείται πάντοτε ενεργό στην καρδιά του ανθρώπου αυτό το πένθος.

Ο σοφός ιεράρχης εξαίρει την ιδιαιτερότητα του μακαρισμού των ειρηνοποιών, δεδομένου ότι το να γίνει κανείς υιός Θεού υπερβαίνει όλους τους άλλους μακαρισμούς. Όσοι στη ζωή τους τηρούν τον παραπάνω μακαρισμό μιμούνται τη θεία φιλανθρωπία η οποία παύει το μίσος, αφανίζει τον φθόνο, καταλύει τους πολέμους και κυρίως απομακρύνει την μνησικακία που με ύπουλο τρόπο καλλιεργείται στην καρδιά. Αντιθέτως στους ειρηνοποιούς ανθρώπους εντοπίζονται οι καρποί του Αγίου Πνεύματος τους οποίους αναφέρει και ο Απόστολος, η αγάπη, η χαρά, η ειρήνη, η χρηστότητα και όλα τα παρόμοια. Το πνευματικό ύψος των ειρηνοποιών ανθρώπων είναι πολύ μεγάλο: *«Μακάριοι τοίνυν οί ειρηνοποιοί, ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται. Τίνες οὗτοι; Οἱ μιμηταὶ τῆς θείας φιλανθρωπίας, οἱ τὸ ἴδιον τῆς θείας ἐνεργείας ἐπὶ τοῦ ἰδίου δεικνύντες βίου. Ἀναιρεῖ καθόλου καὶ εἰς τὸ μὴ ὄν περιίστησιν, ὁ τῶν ἀγαθῶν εὐεργέτης καὶ Κύριος, πᾶν ὅσον ἐστὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἔκφυλόν τε καὶ ἀλλότριον. Ταύτην νομοθετεῖ καὶ σοὶ τὴν ἐνέργειαν, ἐκβάλλειν τὸ μῖσος, καταλύειν τὸν πόλεμον, ἀφανίζειν τὸν φθόνον, ἐξορίζειν τὴν μάχην, ἀναιρεῖν τὴν ὑπόκρισιν, κατασβεννύειν ἔνδοθεν τὴν*

⁴⁰⁴ «Ὅσῳ δὲ τῆς γνώσεως ἡμῶν ὑψηλότερον εἶναι τὸ ἀγαθὸν τῇ φύσει πιστεύομεν, τοσοῦτῳ μᾶλλον τὸ πένθος ἐν αὐτοῖς ἐπιτείνωμεν, ὅτι τοιοῦτόν ἐστὶ καὶ τοσοῦτον τὸ ἀγαθόν, οὗ διεξευγμένοι τυγχάνομεν, ὡς μηδὲ τὴν γνῶσιν αὐτοῦ χωρεῖν δύνασθαι. Τούτου μέντοι τοῦ υπεραίροντος πᾶσαν δύναμιν καταληπτικὴν, ἐν μετουσίᾳ ποτὲ ἤμεν οἱ ἄνθρωποι· καὶ τοσοῦτον ἦν ἐν τῇ φύσει ἡμῶν ἐκεῖνο τὸ ἀγαθὸν τὸ ὑπὲρ πᾶν νόημα, ὡς ἄλλο ἐκεῖνο τὸ ἀνθρώπινον εἶναι δοκεῖν, τῇ ἀκριβεστάτῃ ὁμοιώσει κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ πρωτοτύπου μεμορφωμένον. Ἄ γὰρ νῦν περὶ ἐκείνου στοχαστικῶς θεωροῦμεν, ταῦτα πάντα καὶ περὶ τὸν ἄνθρωπον ἦν, ἀφθαρσία τε καὶ μακαριότητα· καὶ τὸ αὐτοκρατὲς καὶ τὸ ἀδέσποτον, τό τε ἄλυπον καὶ ἀπραγμάτευτον τῆς ζωῆς, καὶ ἡ ἐν θειοτέροις διαγωγῇ· καὶ τὸ γυμνῆ τε καὶ καθαρᾷ παντὸς προκαλύμματος τῇ διανοίᾳ πρὸς τὸ ἀγαθὸν βλέπειν. Ταῦτα γὰρ πάντα δι' ὀλίγων ῥημάτων ὁ τῆς κοσμογενείας ἡμῶν ὑπαινίττεται λόγος, κατ' εἰκόνα Θεοῦ λέγων πεπλάσθαι τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἐν τῷ παραδείσῳ ζῆν, καὶ τῶν ἐκεῖ πεφυτευμένων κατατροφᾶν. Τῶν δὲ φυτῶν ἐκείνων καρπὸς, ζωὴ καὶ γνῶσις καὶ τὰ τοιαῦτά ἐστιν. Εἰ δὲ ταῦτα ἐν ἡμῶν ἦν, πῶς οὖν ἔστι διὰ συγκρίσεως ἀντιπαραθεωροῦντα τῇ τότε μακαριότητι τὴν παροῦσαν νῦν ἀθλιότητα, μὴ ἐπιστενάξειν τῇ συμφορᾷ;». Αυτοῦθι, Λόγος γ', σ. 105, 5-27.

ὑποσμύχουσαν ἐν τῇ καρδίᾳ μνησικακίαν· ἀντεισάγειν δὲ ἀντὶ τούτων, ὅσα τῇ ὑπεξαίρεσει τῶν ἐναντίων ἀντικάθηται. Ὡς γὰρ τῇ τοῦ σκότους ὑποχωρήσει τὸ φῶς ἐπιγίνεται, οὕτω καὶ ἀνθ' ἐκάστου τούτων, ὁ τοῦ Πνεύματος καρπὸς ἀντεισέρχεται, ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, χρηστότης, μακροθυμία, ἅπας ὁ τῷ Ἀποστόλῳ κατειλεγμένος τῶν ἀγαθῶν ἀριθμὸς. Πῶς οὖν οὐ μακάριος ὁ τῶν θείων δωρεῶν διανομεύς; Ὁ μιμητὴς τῶν τοῦ Θεοῦ χαρισμάτων; Ὁ τῇ θείᾳ μεγαλοδωρεᾷ τὰς ἰδίας ἐξομοιῶν εὐποιίας;»⁴⁰⁵. Τέλος εἶναι αξιοσημείωτο το ὅτι αναφερόμενος στην ατομική εἰρήνη, στην εἰρηνική συμβίωση που πρέπει να ὑπάρχει μεταξύ «σαρκὸς καὶ πνεύματος», τονίζει ὅτι πιθανότατα ὁ μακαρισμὸς αὐτὸς κυρίως να ἀφορᾷ στον ἀγῶνα για την κατάπαυση αὐτοῦ τοῦ παράδοξου «εμφυλίου πολέμου»⁴⁰⁶ ὁ ὁποῖος διεξάγεται μέσα στην ἀνθρώπινη φύση. Ἀν αὐτὸ κατορθωθεῖ, τότε ὁ ἀνθρώπος βιώνει μια ἀπλότητα καὶ μια ἐνότητα καθιστάμενος ἔτσι παιδί τοῦ Θεοῦ.

⁴⁰⁵ Αὐτόθι, Λόγος ζ', σσ. 159,16 - 160,10.

⁴⁰⁶ «τάχα δὲ οὐ πρὸς τὸ ἀλλότριον ἀγαθὸν μόνον ὁ μακαρισμὸς βλέπει· ἀλλ' οἶμαι κυρίως εἰρηνοποιὸν χρηματίζειν, τὸν τὴν ἐν ἑαυτῷ στάσιν τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ πνεύματος, καὶ τὸν ἐμφύλιον τῆς φύσεως πόλεμον εἰς εἰρηνικὴν συμφωνίαν ἄγοντα, ὅταν μηκέτι ἐνεργὸς ᾖ ὁ τοῦ σώματος νόμος, ὁ ἀντιστρατευόμενος τῷ νόμῳ τοῦ νοῦς, ἀλλ' ὑποζευχθεὶς τῇ κρείττονι βασιλείᾳ ὑπηρετῆς γίνεται τῶν θείων ἐπιταγμάτων». Αὐτόθι, Λόγος ζ', σ. 160, 10-16.

Μυστήρια της Εκκλησίας, θεία χάρη και κάθαρση

γ1) Τα ιερά Μυστήρια

Στον τομέα της Εκκλησιολογίας ο Άγιος Γρηγόριος Νύσσης ακολουθεί τον Απόστολο Παύλο και τους προ αυτού Πατέρες. Εξαίρει την αλήθεια ότι η Εκκλησία είναι «σώμα Χριστού». Παρότι οι τριαδολογικές και χριστολογικές αιρέσεις ανάγκασαν αυτόν να επιμένει στην αναίρεση των σχετικών διδασκαλιών, όχι μόνο βάση και υπόβαθρο της καθόλου διδασκαλίας του υπήρξε η περί Εκκλησίας ορθόδοξος διδασκαλία, αλλά και σε επιμέρους έργα του και μάλιστα στις 15 Ομιλίες του στο Άσμα των Ασμάτων μέσω ωραιότατων εικόνων υπογραμμίζει τον άρρηκτο σύνδεσμο Νυμφίου και νύμφης. Ήδη πριν τον Γρηγόριο και ο Ωριγένης παράλληλα προς την ταύτιση της νύμφης προς κάθε ανθρώπινη ψυχή εξαίρει και την ταύτιση της νύμφης προς την Εκκλησία καθόλου⁴⁰⁷.

Σχετικά με το θέμα της προϋπάρξεως της Εκκλησίας ο μεγάλος πατέρας έχει κάποια ενδιαφέροντα χωρία, τα οποία αναφέρονται στην προ της πτώσεως κατάσταση του ανθρώπου. Περιγράφοντας, λοιπόν, την παραδεισιακή ζωή λέει ότι πριν την πτώση, πριν δηλαδή να εμφιλοχωρήσει η αμαρτία, οι άνθρωποι ήταν μαζί με τους αγγέλους σκεύη χρυσά και αργυρά, «*ἐν τῇ μεγάλῃ τοῦ Θεοῦ οἰκίᾳ*». Η «*παρακοή*» όμως μας έκανε «*όστρακίνους*», και η αμαρτία «*ξύλινα ἡμᾶς σκεύη ἀντὶ χρυσῶν ἀπειργάσατο*». Τοιουτοτρόπως λοιπόν, αναγράφει ο Άγιος Γρηγόριος: «*ἐν γὰρ τῇ μεγάλῃ τοῦ Θεοῦ οἰκίᾳ φησὶν ὁ ἀπόστολος τὰ μὲν εἶναι σκεύη χρυσᾶ τῇ φύσει καὶ ἀργυρᾶ, τὴν ἀσώματον ὡς οἶμαι καὶ νοερὰν κτίσιν διὰ τούτων ὑπαινισσόμενος, τὰ δὲ ξύλινά τε καὶ ὀστράκινα, ἡμᾶς τάχα διὰ τούτων ἀποσημαίνων, οὗς ἀπεγέωσε μὲν ἡ παρακοὴ καὶ ὀστρακίνους ἐποίησεν, ἡ δὲ διὰ τοῦ ξύλου*

⁴⁰⁷ ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛΙΑ, «Εἰσαγωγικὰ», στο ΒΕΠΕΣ 65, σ. 441.

ἀμαρτία ξύλινα ἡμᾶς σκεύη ἀντὶ χρυσῶν ἀπειργάσατο. Μεμέρισται δὲ πρὸς τὴν ἀξίαν τῆς ὕλης καὶ ἡ τῶν σκευῶν χρήσις· τὰ μὲν γὰρ τῆς τιμιωτέρας ὕλης εἰς τιμὴν ἀποτέτακται, τὰ δὲ εἰς τὴν ἀτιμον ὑπηρεσίαν ἀπέρριπται»⁴⁰⁸. Από τα παραπάνω διαπιστώνουμε ότι η παρακοή που έφερε την πτώση είχε σαν ολέθρια συνέπεια τον διαχωρισμό των σκευῶν ανάμεσα σε σκευή τιμῆς και σε σκευή ατιμίας. Ο άυλος πνευματικός κόσμος, πλην των πεπτωκότων αγγέλων, παραμένοντας πιστός στα προστάγματα του Θεού διατήρησε την αγγελική δόξα και τιμή που είχε λάβει από τον δημιουργό του, σε αντίθεση με τους ανθρώπους, οι οποίοι εξαιτίας της αμαρτίας έχασαν την ομοίωση με τον Θεό ενώ παράλληλα αμαυρώθηκε και το κατ' εικόνα τους. Ωστόσο και οι άνθρωποι μπορούν να επανέλθουν στην προτέρα κατάσταση κάνοντας σωστή χρήση της ελευθερίας τους. «Ὅτι ἐξουσίαν ἔχει τὸ σκεῦος ἐκ τῆς ἰδίας προαιρέσεως ἢ χρύσειον ἀπὸ ξυλίνου ἢ ἀργύρειον ἐξ ὀστρακίνου γενέσθαι· ἐὰν γὰρ τις, φησὶν, ἐκκαθάρῃ ἑαυτόν, ἔσται σκεῦος εἰς τιμὴν τῷ δεσπότη πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἠτοιμασμένον»⁴⁰⁹.

Ασφαλώς και για τον Γρηγόριο ο σαρκωθείς Λόγος είναι η «ἀπαρχή» ολόκληρου του «ἀνθρωπίνου φυράματος» και ο αληθινός «Ἐκκλησιαστής». Διότι, διά της ενανθρωπήσεως του Λόγου του Θεού, «παραγίνεται ἡμῖν ἡ τελεία τῆς φύσεως ἡμῶν τροφή, τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ἐν ᾧ ἔστιν ἡ ζωή»⁴¹⁰. Με άλλες λέξεις, δια του μοναδικού θεανθρωπίνου γεγονότος της θείας συγκαταβάσεως, ο Λόγος «τῶν προφητῶν τὴν πρόρρησιν ἐκύρωσε, τῶν ἀποστόλων τὸν σύνδεσμον συνήθροισε, τῆς Ἐκκλησίας τὴν κλῆσιν, τοῦ Πνεύματος τὴν χάριν ἀφήπλωσε»⁴¹¹. Τοιουτοτρόπως διά της κενώσεως του Μονογενοῦς

⁴⁰⁸ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, εκδ. H. LANGERBECK, τόμ. VI, Λόγος ζ', σ. 208, 6-16. ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης (Διατριβή), Ἀθῆναι 1969, σσ. 46-47.

⁴⁰⁹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, εκδ. H. LANGERBECK, τόμ. VI, Λόγος ζ', σσ. 208,17- 209,1.

⁴¹⁰ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος εἰς τὴν εἰς τὴν Ἁγίαν Πεντηκοστήν, εκδ. DÖRTE TESKE, εν W. Jaeger, τόμ. X, Tomus 2, Pars III, σ. 288, 20-21.

⁴¹¹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὴν φωτοφόρον καὶ ἁγίαν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου, εκδ. E. GEBHARDT, τόμ. IX, σ. 315, 12-14.

Θεού «...ἐγένετο ἡ ἀνεκδιήγητος χάρις. Κατεμίχθη γὰρ πάλιν τοῖς ἀνθρώποις τὸ Πνεῦμα, ὅπερ πρότερον διὰ τὸ γενέσθαι σάρκα τὸν ἄνθρωπον τῆς φύσεως ἡμῶν ἀπεφοίτησε»⁴¹². Ἡ συγκρότηση δηλαδή της Εκκλησίας, αὐτή που κατόρθωσε ὁ ἀληθινὸς ἐκκλησιαστής, ολοκληρώθηκε οὕτως εἰπεῖν, κατὰ τὴν ἡμέρα της Πεντηκοστής. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἡμέρα αὐτή κατὰ τὴν ὁποία ἐμφανίστηκε ἡ Εκκλησία δημοσίως, ἀρχίζοντας κυρίως ἀπὸ τὴν ἡμέρα αὐτή τὸ σωτηριώδες ἔργο της, θεωρεῖται ὡς ἡ γενέθλιος ἡμέρα της Εκκλησίας⁴¹³. Ἀπὸ τὴν ἡμέρα αὐτή λοιπόν, κατὰ τὴν ὁποία οἱ στο ὑπερῶο βρισκόμενοι Ἀπόστολοι με τὴν Θεοτόκο ἐγίναν «ἐν τῇ καθόδῳ τοῦ Πνεύματος πλήρεις τῆς θείας δυνάμεως»⁴¹⁴, ἐμφανίζεται ἡ Εκκλησία ἐπισήμως, κυρήττουσα σε ὅλα τὰ ἔθνη τὸ Ευαγγέλιο τῆς «καινῆς κτίσεως» καὶ παρέχουσα στους πιστεύοντες τὶς διὰ τῶν ἁγίων μυστηρίων ποικίλες δωρεές. «Οὕτω γὰρ φησὶν ἡ ἱστορία τῶν Πράξεων, ὅτι συνηγμένων αὐτῶν ἐν τῷ ὑπερῶο, τὸ καθαρὸν ἐκεῖνο καὶ ἄῤυλον πῦρ εἰς εἶδη γλωσσῶν, κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν μαθητῶν, διασχίζεται. Ἐκεῖνοι μὲν οὖν Πάρθοις καὶ Μήδοις καὶ Ἑλαμίταις καὶ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι διελέγοντο, κατ' ἐξουσίαν πρὸς πᾶσαν ἐθνικὴν γλῶσσαν τὰς ἑαυτῶν φωνὰς μεθαρμόζοντες»⁴¹⁵.

Με αὐτὸ τὸν τρόπο λοιπόν καταφαίνεται ἡ σημασία τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στὴν Εκκλησία κατὰ τὴν ἡμέρα της Πεντηκοστής, ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἄλλο τι παρά ἡ σφραγίδα τοῦ ὅλου λυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ. Ἡ Πεντηκοστή δηλαδή δὲν εἶναι ἀνεξάρτητη τοῦ γεγονότος τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ἀποτελεῖ συνέχεια καὶ ἀποτέλεσμα καὶ ἐπισφράγιση του. Οἱ λόγοι ἄλλωστε τοῦ Κυρίου πρὸς τοὺς μαθητῆς, «συμφέρει ὑμῖν ἵνα ἐγὼ ἀπέλθω. Ἐὰν γὰρ ἐγὼ μὴ ἀπέλθω, ὁ Παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται

⁴¹² ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος εἰς τὴν εἰς τὴν Ἁγίαν Πεντηκοστήν, ἐνθ. ἀνωτ., σσ. 288,29 - 289,3.

⁴¹³ Πρβλ. ΚΑΡΜΙΡΗ ΙΩ., Ἡ Ἐκκλησιολογία τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν, Ἀθῆναι 1962, σ. 33 κ.ε.

⁴¹⁴ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος εἰς τὴν εἰς τὴν Ἁγίαν Πεντηκοστήν, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 289, 6-7.

⁴¹⁵ Αὐτόθι, σ. 289, 13-19. Πρβλ καὶ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα, P.G. 46, 652AB. Βλ. καὶ Πράξ. β', 1-12.

πρὸς ὑμᾶς· ἐὰν δὲ πορευθῶ, πέμψω αὐτὸν πρὸς ὑμᾶς»⁴¹⁶, φανερώνουν ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Κύριος ἐπέμψε τὸ Ἅγιο Πνεῦμα πρὸς τὴν Ἐκκλησία. Για αὐτὸ καὶ ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ἐπισημαίνει ὅτι δια τῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου ἐμφανείας γνωρίζει «τὸ ἐντελὲς πλήρωμα αὐτῆς τὸ τριαδικὸν ἢ ἀνθρωπίνῃ τοῦ κόσμου φύσιν, ὡσπερ νοῦν τινα δεξαμένη τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, οὐκ ἐκ τῶν ἐκτὸς μεταβατικῶς ἐν αὐτῇ ἐνδημῆσαν, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐντὸς ἐαυτῆς, τουτέστι τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ λόγου, ἤγουν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτῇ φανερωθὲν»⁴¹⁷. Ἐνανθρώπηση, λοιπόν, Σταύρωση, Ανάσταση, Ανάληψη καὶ Πεντηκοστή, ἀποτελοῦν τὸ ἓνα καὶ μοναδικὸ γεγονός τῆς θείας οικονομίας, διὰ τοῦ οὐοίου συγκροτήθηκε ἡ Ἐκκλησία τῆς Καινῆς Διαθήκης⁴¹⁸.

Μέσω πολλῶν παραστάσεων καὶ ιδιαίτερα δια τῆς εἰκόνας τοῦ σώματος, ἡ οὐοία ἀποτελεῖ τὴν ἐπιτυχέστερη ἐξεικόνιση τῆς Ἐκκλησίας, δείχνει καὶ τονίζει ὁ Ἅγιος Γρηγόριος τὸν θεανθρώπινον χαρακτήρα τῆς Ἐκκλησίας, τὸν ἀρρηκτο δηλαδὴ ἐσωτερικὸ καὶ πνευματικὸ δεσμό τοῦ Θεοῦ με τοὺς ἀνθρώπους, τῆς θείας Κεφαλῆς με τοὺς πιστοὺς - μέλη τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας. Το θεῖο λοιπόν στοιχεῖο στο σῶμα τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἡ κεφαλὴ, ὁ Χριστός, ὡς πρὸς τὴν θεία φύση Του. Λέγοντες δε Χριστό ἐννοοῦμε «τὸν θεοδόχον ἄνθρωπον, τὸν ἐπὶ γῆς ὄφθέντα καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναναστραφέντα, τὸν τῆς παρθενίας βλαστόν, ἐν ᾧ κατώκησε πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς»⁴¹⁹. Το ἀνθρώπινον στοιχεῖο ἀπὸ τὴν ἄλλη εἶναι ὅλοι οἱ κεκλημένοι πιστοί, οἱ συντελούντες στο σῶμα τῆς Ἐκκλησίας, οἱ οὐοιοί, ἐνωμένοι μέσω τῆς δύνανμης καὶ ἐνέργειας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος με τὴν θεία Κεφαλὴ, ἀποτελοῦν με αὐτῇ τὸν ιδεώδη θεανθρώπινον οργανισμό τῆς Ἐκκλησίας. Κατὰ ταῦτα δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ Ἐκκλησία χωρὶς τὸ θεῖο ἢ χωρὶς τὸ ἀνθρώπινον στοιχεῖο, ὅπως ἀκριβῶς δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ ἀνθρώπινον σῶμα χωρὶς κεφαλὴ ἢ

⁴¹⁶ Ἰωαν. ιστ', 7. Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα, ἐνθ. ἀνωτ. P.G. 46, 652AB.

⁴¹⁷ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ τοῦ τί ἐστὶ τὸ κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ κατ' ὁμοίωσιν, P.G. 44, 1337D-1340A.

⁴¹⁸ Πρβλ. ΜΟΥΡΑΤΙΔΟΥ Κ. Ἡ οὐοσία καὶ τὸ πολίτευμα τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν διδασκαλίαν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Ἀθῆναι 1958, σ. 92.

⁴¹⁹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἄσμάτων, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. VI, Λόγος ιγ', σσ. 390,21 - 391,5.

κεφαλή χωρίς σώμα. Το θείο και το ανθρώπινο δηλαδή στοιχείο στην Εκκλησία είναι τόσο αδιάσπαστα συνδεδεμένα και κατά τέτοιο τρόπο συνυφασμένα και συνηγμένα, ώστε αποτελούν ένα πλήρες και άρτιο σύνολο, το θεανθρώπινο τουτέστι σύνολο της Εκκλησίας⁴²⁰.

Θεωρεί ο ιερός πατέρας την Εκκλησία όλη ως «ἐν σῶμα τοῦ Νυμφίου»⁴²¹, «μίαν ποιμνην»⁴²², «ἓνα σύλλογον»⁴²³, «ἐν πλήρωμα»⁴²⁴ ή, όπως αλλού αναγράφει, ως «μάνδραν» και «φυτείαν» και «θείαν τράπεζαν»⁴²⁵. Χρησιμοποιεί δε ο ιερός συγγραφέας τις εικόνες αυτές, για να καταδείξει, ότι πάντες οι πιστοί, ανεξαρτήτως χρόνου ή τόπου ή φυλής, αποτελούν ένα σύνολο αμέριστο, ενωμένοι αδιασπάρτως μετά του Χριστού εν Αγίω Πνεύματι. Η βάση επομένως και το κέντρο της εσωτερικής αυτής ενότητας της Εκκλησίας είναι ο ενανθρωπήσας Λόγος του Θεού, ο ένας Χριστός, «ὁ πᾶσαν ἐκκλησιάζων τὴν κτίσιν καὶ τὰ ἀπολωλότα ζητῶν καὶ τὰ πεπλανημένα συναθροίζων εἰς ἓν»⁴²⁶ και το ενοποιούν Άγιο Πνεύμα. Για την ενότητα που χαρίζει το Άγιο Πνεύμα στην Εκκλησία αναφέρει χαρακτηριστικά ο Γρηγόριος: «τὴν δόξαν ἣν δέδωκάς μοι δέδωκα αὐτοῖς· δόξαν γὰρ ἐνταῦθα λέγειν αὐτὸν οἶμαι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ὃ ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς διὰ τοῦ προσφυσήματος....διὰ τοῦτο καὶ ἐνταῦθά φησιν, ὅτι τὴν δόξαν ἣν δέδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς, ἵνα δι' αὐτῆς ἐμοὶ ἐνωθῶσιν καὶ δι' ἐμοῦ σοί»⁴²⁷. Η προαναφερθείσα παύλειος εικόνα του σώματος και η απόλυτη ενότητα των μελών με την κεφαλή, από την οποία λαμβάνουν δύναμη και ζωή, καθιστά προφανές, ότι η ενότητα της Εκκλησίας προέρχεται και απορρέει από

⁴²⁰ ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, ἐνθ. ανωτ., σ.75.

⁴²¹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξήγησις τοῦ Ἰσματος τῶν Ἰσμάτων, ἐνθ. ανωτ., τόμ. VI, Λόγος γ', σ. 386, 14.

⁴²² ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν, εκδ. P. ALEXANDER, ἐν W. Jaeger, τόμ. V, Leiden 1962, Λόγος β', σ. 298, 7-8.

⁴²³ Αὐτόθι, Λόγος α', σ.280,10.

⁴²⁴ Αὐτόθι, Λόγος α', σ.280, 9.

⁴²⁵ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Πρὸς τὰ Ἀπολιναρίου ἀντιρρητικός, εκδ. F. MUELLER, τόμ. III,I, σ. 132, 5-10.

⁴²⁶ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν, ἐνθ. ανωτ., Λόγος γ', σ. 314, 14-15.

⁴²⁷ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὸ ὅταν ὑποταγῆ..., εκδ. J. K. DOWNING, τόμ. III,II, σσ. 21,23 - 22,2 και 22, 14-16.

τη μία θεία Κεφαλή, συντηρείται δε και ολοκληρώνεται με την ενέργεια του ενός Αγίου Πνεύματος: «*πῶς γάρ τις προσκολληθήσεται τῷ Κυρίῳ μὴ τοῦ Πνεύματος τὴν συνάφειαν ἡμῶν πρὸς αὐτὸν ἐνεργοῦντος;*»⁴²⁸. Πράγματι λοιπόν η Εκκλησία είναι μία, διότι έχει μία και μόνη κεφαλή, τον Χριστό, ο οποίος, τους «*πάντας εἰς ἓν σῶμα συνήρμοσε τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀγάπης*»⁴²⁹, ὅπως επίσης και ένα ζωοποιούν και συνέχον αυτήν Ἅγιο Πνεύμα: «*...διαιρεῖ μὲν ἰδίᾳ ἐκάστῳ τὰ ἀγαθὰ, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα*»⁴³⁰. Εντεύθεν «*εἷς ἐστὶν ὁ γάμος καὶ μία ἡ νύμφη*»⁴³¹, τουτέστι ομολογούμε μία Εκκλησία και ένα βασίλειο, διότι «*εἷς βασιλεὺς κυρίως τε καὶ ἀληθῶς καὶ πρώτως ἐστὶν ὁ βασιλεὺς πάσης τῆς κτίσεως*»⁴³². Ἐτσι φαίνεται καθαρά, ὅτι την οργανική αυτή ενότητα στο σώμα της Εκκλησίας επιτυγχάνει και επιβάλλει αφενός μεν ο ένας Χριστός, η μία κεφαλή της Εκκλησίας, αφετέρου δε η ενοποιός δύναμη του ενός Αγίου Πνεύματος⁴³³.

Η μετά του Χριστού, της αγίας Κεφαλῆς, ἀρρηκτη και οντολογική ενότητα του σώματος της Εκκλησίας έχει ως αποτέλεσμα την αγιότητα αυτού. Ὅπως δε «*πᾶσα κεφαλή τῷ ὑποκειμένῳ σώματι ὁμοφυῆς ἐστὶ καὶ ὁμοούσιος*»⁴³⁴, κατά τον ἴδιο τρόπο και στο σώμα της Εκκλησίας, αγία είναι η Κεφαλή, αγία επίσης και τα μέλη, αφενός μεν διότι είναι αδιασπᾶστος συνηνωμένα με την αγία Κεφαλή, αφετέρου δε διότι κοινωνούν της θείας χάριτος και των αγίων μυστηρίων, των δωρεῶν δηλαδή του Αγίου Πνεύματος. Ο των Νυσσαέων ἐπίσκοπος χαρακτηρίζει το Ἅγιο Πνεύμα ως «*ἀγαθόν τε*

⁴²⁸ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ Μακεδονιανῶν τῶν Πνευματομάχων, εκδ. F. MUELLER, τόμ. III, I, σ. 109, 21-23.

⁴²⁹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ἐνθ. ανωτ., τόμ. VI, Λόγος ζ', σ.236, 5-6.

⁴³⁰ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ τοῦ μὴ οἶεσθαι λέγειν τρεῖς θεοὺς πρὸς Ἀβλάβιον, εκδ. F. MUELLER, τόμ III, I, σ. 51, 9-11.

⁴³¹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ἐνθ. ανωτ., τόμ. VI, Λόγος ζ', σ.213, 14.

⁴³² Αὐτόθι, Λόγος ιδ', σ.421, 5-6.

⁴³³ ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, ἐνθ. ανωτ., σ.79.

⁴³⁴ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Πρὸς Ὀλύμπιον περὶ τελειότητος, εκδ. W. JAEGGER, τόμ. VIII, I, σ. 197, 20-21.

καὶ ἅγιον», «ἡγεμονικόν», ως «ζωοποιόν», ως «τὸ πάσης τῆς κτίσεως περικρατητικόν», ἀκόμη δε και ως «ἀγιαστικόν»⁴³⁵. Συνεπῶς, ἡ αγιότητα τῆς Ἐκκλησίας ἀνήκει σε αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν οὐσία και τὴν φύση τῆς. Εἶναι αγία ἡ Ἐκκλησία, γιατί ἀκριβῶς εἶναι ἀχώριστα συνδεδεμένη μετὰ τῆς πλήρους και ἀπολύτου και μοναδικῆς αγιότητος, του εν Τριάδι τουτέστι Θεοῦ⁴³⁶.

Ἄξιο ἰδιαίτερης προσοχῆς τυγχάνει το γεγονός, ὅτι ἡ καθολικότητα τῆς Ἐκκλησίας δεν εἶναι κάποια στατική κατάσταση, ἀλλὰ δυναμική ἐνέργεια· ἐτσι ἡ παγκόσμια αὐτὴ κοινωνία τῆς Ἐκκλησίας τείνει να συμπεριλάβει μέσα τῆς, δια του ευαγγελισμοῦ και γενικά με τὴν δύναμη και ἐνέργεια του Ἁγίου Πνεύματος, ὅλη τὴν οἰκουμένη, ὥστε με αὐτὸ τον τρόπο να δούν «πάντες οἱ λαοὶ τὴν δόξαν» του Θεοῦ⁴³⁷ και με τὴν προσθήκη των σωζόμενων να πληθαίνει και να μεγαλώνει ἡ Ἐκκλησία⁴³⁸. Εἶναι αξιοσημεῖωτο το γεγονός ὅτι τα Ευαγγέλια χαρακτηρίζονται ἀπὸ τον Ἅγιο Γρηγόριο ως «χειρόγραφον δημόσιον τῆς οἰκουμένης», μέσα ἀπὸ τα οποία «βοᾷ» αὐτὸς οὗτος ο Θεός⁴³⁹.

Ο Γρηγόριος ἐπισημαίνει ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι και ἀποστολική, ἀφενὸς μεν διότι ἔχει τὴν ἀρχή και τις ρίζες τῆς στους μαθητὲς και Ἀποστόλους, οἱ οποίοι εἶναι «οἱ κατάρξαντες τοῦ λόγου τῆς πίστεως, οἱ κήρυκες τῆς ἀληθείας, οἱ θεμελιωταὶ τῆς Ἐκκλησίας»⁴⁴⁰, ἀφετέρου δε διότι διατήρησε ἀπαραχάρακτη τὴν ἀποστολικὴ διδασκαλία και ἀδιάσπαστη τὴν ἀποστολικὴ διαδοχή⁴⁴¹. Λέγεται λοιπὸν και εἶναι ἀποστολικὴ ἡ Ἐκκλησία, διότι διατηρεῖ ἀνόθευτη και ἀκέραιη τὴν ἀποστολικὴ πίστη και διδασκαλία, ἀδιάκοπη δε τὴν λεγομένη

⁴³⁵ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος ἀντιρρητικὸς πρὸς τὴν Εὐνομίου ἔκθεσιν, ἐκδ. W. JAEGGER, τόμ. II, σ. 317, 5-7.

⁴³⁶ ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 83-84.

⁴³⁷ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῶν Ψαλμῶν, ἐκδ. J. DONOUGH, τόμ. V, σ. 105, 10.

⁴³⁸ «...ὡς ἂν πληθύνοιτο τῇ προσθήκῃ τῶν σωζόμενων ἢ Ἐκκλησία...». ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος Κατηχητικὸς, ἐκδ. J. H. SRAWLEY, σ. 1, 2-3.

⁴³⁹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Κατὰ τοκίζόντων, ἐκδ. E. GEBHARDT, τόμ. IX, σ. 198, 22-23.

⁴⁴⁰ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῶν Ψαλμῶν, ἐνθ. ἀνωτ. τόμ. V, σ. 147, 21-23.

⁴⁴¹ ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 86.

αποστολική διαδοχή, μέσω της οποίας η χάρη του Αγίου Πνεύματος μετοχετεύεται σε αυτήν. *«Οί γάρ πρώτοι μαθητευθέντες τῇ χάριτι», αναγράφει χαρακτηριστικά ο Άγιος επίσκοπος Νύσσης, «καὶ αὐτόπται τοῦ Λόγου γενόμενοι οὐκ ἐν ἑαυτοῖς τὸ ἀγαθὸν περιώρισαν, ἀλλὰ καὶ τοῖς μετ' ἐκείνους ἐκ διαδόσεως τὴν αὐτὴν ἐνεποίησαν χάριν»⁴⁴².*

Εἶναι γεγονός ὅτι οἱ πολυώνυμες αιρέσεις τῆς εποχῆς τοῦ Γρηγορίου κατὰ τοῦ Αγίου Πνεύματος τοῦ ἔδωσαν τὴν ευκαιρία πολλές φορές νὰ ασχοληθεῖ με τὴν θεότητα τοῦ Αγίου Πνεύματος καὶ τὴν θέση Του στὴν Αγία Τριάδα καὶ στὴν Εκκλησία. Δὲν νοεῖται πνευματικὴ ζωὴ καὶ αγιασμός τῶν μελῶν τῆς Εκκλησίας χωρὶς τὴν ἐνέργεια καὶ τὴν χάρη τοῦ Αγίου Πνεύματος. Δι' Αὐτοῦ μετέχουν οἱ πιστοὶ στὴν υπερφυσικὴ ζωὴ τῆς Εκκλησίας καὶ ἰδιοποιοῦνται τὸ γεγονός τῆς σωτηρίας, τοσοῦτω μᾶλλον καθόσον *«εἴτε λόγος σοφίας εἴτε λόγος γνώσεως εἴτε πίστις εἴτε ἀντίληψις εἴτε κυβέρνησις εἴτε τι ἕτερον ἐν τοῖς σφῶζουσιν ἡμᾶς ἀναγράφεται, ταῦτα πάντα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται»⁴⁴³. Βεβαίως, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ τονιστεῖ ἐν παρενθέσει ὅτι γιὰ τὴν τελείωση καὶ τὸν καθαγιασμό τοῦ πιστοῦ ἀπαιτεῖται παράλληλα με τὴν χάρη τοῦ Αγίου Πνεύματος καὶ ὁ προσωπικὸς ἀγώνας αὐτοῦ. Ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία δηλαδὴ παραμένει ἀκέραιη⁴⁴⁴. Ὑπὸ αὐτὴ τὴν ἐννοία τὸ Ἅγιο Πνεῦμα εἶναι ὁ συνεργός γιὰ τὸν αγιασμό τῶν μελῶν τοῦ σώματος τῆς Εκκλησίας. *«...συνεργεῖν τὸ Πνεῦμα τοῖς πιστοῖς»⁴⁴⁵. Αἰξιοσημεῖωτοι καὶ ὅλως χαρακτηριστικοὶ τυγχάνουν καὶ οἱ ὅροι, τοὺς οἰοῦντες ὁ Ἅγιος Γρηγόριος χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ καταδείξει τὴν**

⁴⁴² ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξήγησις τοῦ Ἰσμοῦ τῶν Ἰσμάτων, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. VI, Λόγος α', σ. 40, 14-17.

⁴⁴³ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος ἀντιρρητικὸς πρὸς τὴν Εὐνομίῳ ἐκθεσιν, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. II, σ. 405, 3-7.

⁴⁴⁴ *«...ἀλλ' ἐκ προαιρέσεως ὁ τοιοῦτος γίνεται τόκος. Καὶ ἔσμεν ἑαυτῶν τρόπον τινὰ πατέρες, ἑαυτοὺς οἴους ἂν ἐθέλωμεν τίκτοντες καὶ ἀπὸ τῆς ἰδίας προαιρέσεως εἰς ὅπερ ἂν ἐθέλωμεν εἶδος, ἢ ἄρρεν ἢ θῆλυ, τῷ τῆς ἀρετῆς ἢ κακίας λόγῳ διαπλασσόμενοι».* ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Θεωρία εἰς τὸν τοῦ Μωϋσέως βίον, ἐκδ. H. MUSURILLO, τόμ. VII, I, σ. 34, 10-14.

⁴⁴⁵ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος ἀντιρρητικὸς πρὸς τὴν Εὐνομίῳ ἐκθεσιν, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. II, σ. 405, 8-9.

αγιαστική χάρη και ενέργεια του Αγίου Πνεύματος στην Εκκλησία⁴⁴⁶. Έτσι το Άγιο Πνεύμα είναι το «ζωοποιοῦν»⁴⁴⁷, το «ἀγιαστικόν»⁴⁴⁸, το «φῶς ἐμποιοῦν»⁴⁴⁹, το «ὀδηγοῦν»⁴⁵⁰ και το «τελειοῦν»⁴⁵¹.

Βέβαια ο αγιασμός των μελών του σώματος της Εκκλησίας και η καθοδήγηση του όλου εκκλησιαστικού οργανισμού και γενικώς ειπεῖν κάθε ενέργεια και χάρη, «ἢ θεόθεν ἐπὶ τὴν κτίσιν διήκουσα»⁴⁵², δεν προέρχεται από μόνο τον Υἱό ἢ το Άγιο Πνεύμα «κεχωρισμένως»⁴⁵³, ἀλλὰ από τον ἕνα Τριαδικό Θεό. «Ἡ χάρις ἀδιασπᾶστος ἀπὸ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος ἐπὶ τοὺς ἀξίους ῥέουσα φέρεται»⁴⁵⁴, αναγράφει ἐν προκειμένῳ ο Άγιος ἐπίσκοπος Νύσσης. Οὕτως ἐχόντων των πραγμάτων καθίσταται φανερό ὅτι μαζί ο Πατέρας και ο Υἱός και το Άγιο Πνεύμα εἶναι ἡ πηγὴ πάσης χάριτος και παντός αγιασμοῦ στην Εκκλησία. «Ζωοποιεῖ ὁ Πατήρ, καθὼς ἔφη τὸ Εὐαγγέλιον· ζωοποιεῖ καὶ ὁ Υἱός· ζωοποιεῖ δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου μαρτυρίαν τοῦ εἰπόντος ὅτι τὸ Πνεῦμά ἐστι τὸ ζωοποιοῦν. Προσῆκει οὖν δύναμιν ἐκ Πατρὸς ἀρχομένην, καὶ δι' Υἱοῦ προϊοῦσαν καὶ ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ τελειουμένην νοεῖν»⁴⁵⁵. Τὴν ἴδια διδασκαλία συναντάμε και στον Μ. Βασίλειο, ο οποίος σημειώνει ὅτι: «Ἀγιάζει καὶ ζωοποιεῖ, καὶ φωτίζει, καὶ παρακαλεῖ, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα, ὁμοίως ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός και τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον. Καὶ μηδεὶς κατ' ἐξαιρέτον ἀπονεμέτω τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Πνεύματος τὴν ἀγιαστικὴν ἐξουσίαν, ἀκούσας τοῦ Σωτῆρος ἐν τῷ

⁴⁴⁶ ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Αγίου Γρηγορίου Νύσσης, ἐνθ. ανωτ., σ. 93.

⁴⁴⁷ «Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον τὸ ζωοποιοῦν τὰ πάντα». ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος ἀντιρρητικός πρὸς τὴν Εὐνομίου ἔκθεσιν, ἐνθ. ανωτ., τόμ. II, σ. 397, 12.

⁴⁴⁸ Αὐτόθι, τόμ. II, σ. 317, 7.

⁴⁴⁹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξήγησις τοῦ Ἰσματος τῶν Ἰσμάτων, ἐνθ. ανωτ., τόμ. VI, Λόγος ζ', σ. 239, 13.

⁴⁵⁰ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Θεωρία εἰς τὸν τοῦ Μωϋσέως βίον, ἐνθ. ανωτ., τόμ. VII, I, σ. 70,18.

⁴⁵¹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ τοῦ μὴ οἶεσθαι λέγειν τρεῖς θεοὺς πρὸς Ἀβλάβιον, ἐνθ. ανωτ., τόμ. III, I, σ. 50, 4-5.

⁴⁵² Αὐτόθι, σ. 47,25.

⁴⁵³ Αὐτόθι, σ. 51,9.

⁴⁵⁴ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ τοῦ Αγίου Πνεύματος κατὰ Μακεδονιανῶν τῶν Πνευματομάχων, ἐνθ. ανωτ., τόμ. III, I, σ. 106, 30-32.

⁴⁵⁵ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐπιστολὴ ΚΔ', ἐκδ. G. PASQUALI, τόμ. VIII, 2, σσ. 78,27-79,3.

Εὐαγγελίῳ περὶ τῶν μαθητῶν πρὸς τὸν Πατέρα λέγοντος· Πάτερ ἁγίασον αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου. Ὡσαύτως δὲ καὶ τὰ ἄλλα πάντα κατὰ τὸ ἴσον ἐνεργεῖται τοῖς ἁγίοις παρὰ τοῦ Πατρὸς τε καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος»⁴⁵⁶. Τα παραπάνω οδηγούν στο συμπέρασμα ὅτι ἡ ζωοποιὸς καὶ αγιαστικὴ δύναμη στο σῶμα τῆς Εκκλησίας ἐνεργεῖται ἀδιασπᾶστος ἀπὸ τὰ τρία πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος. Διαχωρισμὸς ἢ διάκριση τῶν θείων ἐνεργειῶν σε ἐνέργειες τοῦ Πατρὸς καὶ σε ἐνέργειες τοῦ Υἱοῦ καὶ σε ἐνέργειες τοῦ Ἁγίου Πνεύματος εἶναι ἀδιανόητα κατὰ τὸν Ἅγιο Γρηγόριο. Ἐτσι, ὡσάκις ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ομιλεῖ γιὰ τὴν χάρη καὶ ἐνέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὴν αγιάζουσα τοὺς πιστοὺς καὶ καθοδηγούσα τὴν Εκκλησία, δὲν ἐννοεῖ κάτι ἄλλο παρὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος τελειομένη μία ἐνέργεια τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ⁴⁵⁷. «Εἰς τὸ πλῆθος τῶν ἐνεργούντων τὸ ὄνομα τῆς ἐνεργείας οὐ διασχίζεται»⁴⁵⁸.

Ἰδιαίτερη σημασία ὁ Ἅγιος Γρηγόριος στὴν καθόλου αὐτοῦ διδασκαλία δίνει στὸν δια τῶν μυστηρίων ἐπιτελούμενο καθαγιασμὸ τῶν μελῶν τῆς Εκκλησίας. Αὐτὰ εἶναι καρπὸς τῆς ἐνεργείας καὶ ζωοποιῦ δυνάμεως καὶ χάριτος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἡ ὁποία μεταδίδει με αὐτὸ τὸν τρόπο ἀπὸ γενεὰ σε γενεὰ καὶ σε ὅλους τοὺς πιστοὺς τὸ γεγονός τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας⁴⁵⁹. Τα μυστήρια γενικῶς καὶ μάλιστα τὸ ἱερό Βάπτισμα καὶ ἡ θεία Εὐχαριστία ἀποτελοῦν τὴν ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι προέκταση τοῦ ἀπαξ καὶ τελείως ἀπὸ τὸν ἐνανθρωπήσαντα Υἱὸ τοῦ Θεοῦ ἐπιτελεσθέντος λυτρωτικοῦ ἔργου⁴⁶⁰. Δι' αὐτῶν ἀπαλλάσσεται καὶ ἐλευθερώνεται ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ «τὴν δυσέκνιπτον ἁμαρτίαν», ἐπανερχόμενος ἔτσι στὸ «ἐξ ἀρχῆς κάλλος,

⁴⁵⁶ Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Ἐπιστολὴ ΡΘ', Εὐσταθίῳ ἀρχιάτρῳ, P.G. 32, 693AB.

⁴⁵⁷ ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, ἐνθ. ἀνωτ., σσ. 101-102.

⁴⁵⁸ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ τοῦ μὴ οἶεσθαι λέγειν τρεῖς θεοὺς πρὸς Ἀβλάβιον, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ III, I, σ. 48, 3-4.

⁴⁵⁹ ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 95.

⁴⁶⁰ SRAWLEY J. H., *The Catechetical Oration of Gregory of Nyssa*, Cambridge 1956 (1st ed. 1903), Intr. p. XXXIV. J.F. BETHUNE-BAKER, *An Introduction to the Early history of Christian doctrine*, London 1903, p. 414. ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, ἐνθ. ἀνωτ., σσ. 104-105.

ὄπερ ὁ ἀριστοτέχνης Θεὸς ἐφ' ἡμῖν διεπλάσατο»⁴⁶¹. Δια των ιερών μυστηρίων ο πιστός γίνεται πλέον μέτοχος της «καινῆς δημιουργίας», εγκεντρίζεται δηλαδή στο μυστικό σώμα της Εκκλησίας, ενούμενος με τη θεία Κεφαλή της, τον Χριστό, επιπλέον δε και ανδρώνεται στη νέα αυτή κατά Χριστόν ζωή, καθιστάμενος έτσι σκεύος ἅγιο και τίμιο στην οικία της Εκκλησίας. Τέλος, δια των μυστηρίων, λέγει ο Ἅγιος Γρηγόριος, οδηγείται ο πιστός κατά τρόπο ασφαλή και βέβαιο από τη στρατευόμενη επίγεια προς την επουράνια θριαμβεύουσα Εκκλησία⁴⁶².

γ2) Το ἅγιο Βάπτισμα

Το πρωταρχικό μυστήριο του Βαπτίσματος χαρακτηρίζεται ως «ἀθανασίας ἐνέχυρον»⁴⁶³. Συναφώς δε και περί της θείας Ευχαριστίας αναγράφεται: «...μὴ εἶναι δυνατὸν ἐν ἀθανασίᾳ γενέσθαι τὸ ἡμέτερον σῶμα, μὴ διὰ τῆς πρὸς τὸ ἀθάνατον κοινωνίας»⁴⁶⁴. Για την τέλεση των μυστηρίων απαιτούνται, κατά τον Ἅγιο Γρηγόριο, εκτός των εξωτερικῶν στοιχείων, η ελεύθερη συγκατάθεση και εκλογή του ἀνθρώπου⁴⁶⁵ καθώς και η συνεργία του Ἁγίου Πνεύματος. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια και ο J. H. Srawley, ερμηνεύων τον Ἅγιο Γρηγόριο αναφέρει ότι: «The validity of the sacramental rite accordingly depends upon the cooperation of our wills with the promise of God to act through these means»⁴⁶⁶. Εντούτοις η ερμηνεία του Srawley δεν ανταποκρίνεται στην ορθόδοξη παράδοση και απομακρύνεται από

⁴⁶¹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων, εκδ. E. GEBHARDT, τόμ. IX, σ. 222, 14-17.

⁴⁶² ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, ἐνθ. ανωτ., σ.105.

⁴⁶³ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ τοῦ κατὰ Θεὸν σκοποῦ καὶ τῆς κατὰ ἀλήθειαν ἀσκήσεως, εκδ. W. JAEGER, τόμ. VIII, I, σ. 44, 12-13.

⁴⁶⁴ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος Κατηχητικὸς, εκδ. J. H. SRAWLEY, σ. 144, 5-7.

⁴⁶⁵ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος Κατηχητικὸς, αὐτόθι, σσ. 128,3 - 129,8.

⁴⁶⁶ Μν. ε., Intr., p. XXXIV. ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, ἐνθ. ανωτ., σ. 105.

αυτό που δηλώνει ο Άγιος Γρηγόριος καθώς ο συγγραφέας προϋποθέτει για την εγκυρότητα των μυστηρίων την δική μας βούληση.

Επιπρόσθετα θα πρέπει να επισημανθεί ότι δια των όρων «συγκατάθεση» και «εκλογή» του ανθρώπου, νοείται και η πίστη, δια της οποίας λαμβάνεται η δωρεά του Αγίου Πνεύματος. «...*χρη̄ τὴν εἰς τὸν Κύριον προϋποκεῑσθαι πίστιν, δι' ἧς ἡ ζωτικὴ χάρις τοῖς πιστεύουσι παραγίνεται*»⁴⁶⁷. Κατ' επανάληψη τονίζει ο ιερός πατέρας «τὸ ἐκούσιον»⁴⁶⁸, «τὸ τῆς ἰδίας προαιρέσεως»⁴⁶⁹, «τὸ αὐτοκρατὲς» και «τὸ ἀδέσποτον»⁴⁷⁰ του ανθρώπου, για να καταδείξει ότι η προς απόκτηση της αρετῆς σωτήρια ενέργεια της θείας χάριτος δεν ἔρχεται στον ἄνθρωπο με κάποιο μαγικό τρόπο, ἀλλ' ὅτι εἶναι ἀποτέλεσμα της ἐλεύθερης ἐκλογῆς και ἀποδοχῆς, ἐκ μέρους αὐτοῦ του ἰδίου του ἀνθρώπου. Ο ἄνθρωπος καλεῖται, λέγει ο Ἅγιος Γρηγόριος, ὅπως «*παλινδρομήση διὰ τῆς ἐπιθυμίας ἐκουσίως πρὸς τὴν πρώτην μακαριότητα*»⁴⁷¹. Παράλληλα ὁμως πρὸς τονισμό της ἀνθρώπινης ἐλευθερίας, ἐξαίρεται ἀπὸ τον Γρηγόριο δεόντως και «*ἡ τοῦ Πνεύματος ἐπιφοίτησις*»⁴⁷², «*ὁ ἁγιασμός ὁ παρὰ τοῦ Πνεύματος*»⁴⁷³, «*ἡ ζωποιοὺς δύνამις*» του Ἁγίου Πνεύματος⁴⁷⁴, ἡ καθαγιαζούσα δια των μυστηρίων τα μέλη της Ἐκκλησίας. Ο συνδυασμός της ἐλεύθερης συγκατάθεσης του ἀνθρώπου και της συνεργίας του Ἁγίου Πνεύματος στα μυστήρια καταφαίνεται σε ἓνα χωρίο της «*εἰς τὴν ἡμέραν τῶν*

⁴⁶⁷ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ Μακεδονιανῶν τῶν Πνευματομάχων, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. III,I, σ. 105, 32-33.

⁴⁶⁸ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. VI, Λόγος ιβ', σ. 343, 7-10.

⁴⁶⁹ «*Καὶ ἔσμεν ἐαυτῶν τρόπον τινὰ πατέρες, ἐαυτοὺς οἴους ἂν ἐθέλωμεν τίκτοντες και ἀπὸ τῆς ἰδίας προαιρέσεως εἰς ὅπερ ἂν ἐθέλωμεν εἶδος, ἢ ἄρρεν ἢ θῆλυ, τῶ τῆς ἀρετῆς ἢ κακίας λόγῳ διαπλασσομένοι*». ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Θεωρία εἰς τὸν τοῦ Μωϋσέως βίον, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. VII, I, σ. 34, 11-14.

⁴⁷⁰ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος εἰς τοὺς κοιμηθέντας, ἐκδ. Gunderus Heil, τόμ. IX, σ. 54,3.

⁴⁷¹ Αὐτόθι, σ. 54, 15-16.

⁴⁷² ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. IX, σ. 224,19.

⁴⁷³ Αὐτόθι, σ. 225, 24-25.

⁴⁷⁴ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ Μακεδονιανῶν τῶν Πνευματομάχων, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. III,I, σ. 105, 23.

Φώτων» ομιλίας του Αγίου Γρηγορίου, όπου μιλώντας για το Βάπτισμα λέει χαρακτηριστικά: «...ταύτην τὴν εὐεργεσίαν οὐ τὸ ὕδωρ χαρίζεται, ἀλλὰ Θεοῦ πρόσταγμα καὶ ἡ τοῦ Πνεύματος ἐπιφοίτησις μυστικῶς ἐρχομένη πρὸς τὴν ἡμετέραν ἐλευθερίαν»⁴⁷⁵. Στην περί μυστηρίων διδασκαλία του μεγάλου πατρός και θεολόγου αυτός ο συνδυασμός της ανθρώπινης ελευθερίας και της ενέργειας του Αγίου Πνεύματος έχει καθολικό χαρακτήρα⁴⁷⁶.

Το μυστήριο του Βαπτίσματος μελετάται εκτενώς από τον Άγιο Γρηγόριο. Η βαθειά και διεξοδική έρευνα καταδεικνύει την όντως μέγιστη σημασία, την οποία αποδίδει ο ιερός πατήρ στο μυστήριο αυτό. Το ιερό Βάπτισμα παρέχει στους προσερχομένους σε αυτό, όπως ο ίδιος λέγει, «τὸ τῆς ἀθανασίας ἐνέχυρον»⁴⁷⁷. Δι' αυτού λαμβάνει ο πιστός το Άγιο Πνεύμα. Εξέρχεται από τη δουλεία της αμαρτίας και εισέρχεται στη νέα ζωή της χάριτος και της ελευθερίας, γίνεται μέλος δηλαδή του μυστικού σώματος της Εκκλησίας⁴⁷⁸. Αποδύεται «τῷ μυστικῷ λουτρῷ τὸν τῆς ἀγνοίας καὶ ἀπάτης ρύπον»⁴⁷⁹ και ενδύεται «τὸ τῆς ἀφθαρσίας ἔνδυμα»⁴⁸⁰. Απαλλάσσεται τέλος από τον θάνατο και ανίσταται «διὰ τοῦ συνταφῆναι αὐτῷ (τῷ Χριστῷ) διὰ τοῦ Βαπτίσματος εἰς τὸν θάνατον»⁴⁸¹. Σ' αυτό το μυστήριο η ζωοποιός δύναμη και χάρη του Αγίου Πνεύματος «ἀναγεννᾷ» τον άνθρωπο⁴⁸². Η επιτελούμενη στο Βάπτισμα αναγέννηση⁴⁸³ των ανθρώπων είναι,

⁴⁷⁵ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων, ἐνθ. ανωτ., τόμ. ΙΧ, σ. 224, 17-20.

⁴⁷⁶ Πρβλ. ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, ἐνθ. ανωτ., σ.106.

⁴⁷⁷ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ τοῦ κατὰ Θεὸν σκοποῦ καὶ τῆς κατ' ἀλήθειαν ἀσκήσεως, ἐνθ. ανωτ., τόμ. VIII, I, σ. 44, 12-13.

⁴⁷⁸ ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, ἐνθ. ανωτ., σ.107.

⁴⁷⁹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐγκώμιον εἰς τὸν μέγαν Βασίλειον τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐκδ. Ο. LENDLE, pars II, ἐν W. Jaeger, τόμ. X, 1, Leiden, σ. 113, 25-26.

⁴⁸⁰ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Πρὸς τοὺς βραδύνοντας εἰς τὸ Βάπτισμα, ἐκδ. Η. POLACK, ἐν W. Jaeger, τόμ. X, pars III, σ. 360, 20-21.

⁴⁸¹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξήγησις τοῦ Ἰσματος τῶν Ἰσμάτων, ἐνθ. ανωτ., τόμ. VI, Λόγος ιβ', σ. 343, 8-9.

⁴⁸² ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος ἀντιρρητικὸς πρὸς τὴν Εὐνομίου ἕκθεσιν, ἐνθ. ανωτ., τόμ. II, σ. 345, 14-17.

⁴⁸³ «Βάπτισμα τοίνυν ἐστὶν ἀμαρτιῶν κάθαρσις, ἄφεισις πλημμελημάτων, ἀνακαινισμοῦ καὶ ἀναγεννήσεως αἰτία, ἀναγέννησιν δὲ νόησον ἐννοία θεωρουμένην, ὀφθαλμοῖς οὐ βλέπομένην». ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων, ἐνθ. ανωτ., τόμ. ΙΧ, σ. 224, 4-7.

κατά την διδασκαλία του Αγίου Γρηγορίου, αρρήκτως συνδεδεμένη με το Βάπτισμα του Χριστού, ο οποίος «*διὰ τῆς ἄνωθεν γεννήσεως τῆς δι' ὕδατος καὶ Πνεύματος αὐτὸς τοῦ τοιούτου τόκου καθηγῆσατο*»⁴⁸⁴, γενόμενος ἔτσι η ἀπαρχή «*τῆς καινῆς ἐν Χριστῷ κτίσεως τῶν ἀνθρώπων*»⁴⁸⁵, ο «*πρωτότοκος τῶν πνευματικῶς ἀναγεννωμένων*»⁴⁸⁶, ονομάζοντας πλέον «*ἀδελφοὺς τοὺς τῆς ὁμοίας αὐτῷ διὰ τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ Πνεύματος μετεσχηκότας γεννήσεως*»⁴⁸⁷. Ονομάζεται δε ο Χριστός πρωτότοκος αὐτοῦ του πνευματικῆς τόκου, διότι το πρῶτον «*διὰ τοῦ ἰδίου βαπτίσματος τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ἐπὶ τὸ ὕδωρ*» κατήλθε⁴⁸⁸. Το Ἅγιο Πνεῦμα, επομένως, που για πρώτη φορά ἐνώθηκε με το νερό στο Βάπτισμα του Χριστού, εἶναι «*ἡ ζωοποιὸς δύναμις*»⁴⁸⁹, ἡ οποία ἀπαλλάσσει τον πιστό ἀπὸ την ἀμαρτία, και τον καθιστᾷ «*κλήσεως ἐπουρανίου μέτοχον*»⁴⁹⁰. Δι' Αὐτοῦ γινόμεστε μέλη της καινῆς ἐν Χριστῷ δημιουργίας, δηλαδή της Ἐκκλησίας, το νερό ἀπλᾶ «*ὑπηρετεῖ πρὸς ἔνδειξιν τῆς καθάρσεως*»⁴⁹¹. Ἡ δύναμη του Ἁγίου Πνεύματος που ἐνεργεῖ στο Βάπτισμα καλεῖται ἐπίσης και «*χάρις βασιλική*», «*θλιβομένοις χαριζομένη τὴν ἄνεσιν· τοῖς δεσμώταις λύσιν, τοῖς ὀφειλέταις συγχώρησιν*»⁴⁹². Τον χαρακτηρισμό αὐτόν δίνει ο Ἅγιος ἐπίσκοπος Νύσσης, για να καταδείξει ὅτι το ἅγιο Βάπτισμα εἶναι το μυστήριο της ἐπιστροφῆς ἀπὸ την ἐξορία του Ἀδάμ στην βασιλεία των τέκνων του Θεοῦ⁴⁹³. «*Προμήνυμα*» και «*τύπος*», «*τῶν νῦν φαινομένων πραγμάτων*», τυγχάνει ο Ἰορδάνης⁴⁹⁴. Αναφέρεται

⁴⁸⁴ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος ἀντιρρητικὸς πρὸς τὴν Εὐνομίου ἔκθεσιν, ἐνθ. ανωτ., τόμ. II, σ. 345, 11-13.

⁴⁸⁵ Αὐτόθι, σσ. 345,28 - 346,1.

⁴⁸⁶ Αὐτόθι, σ. 345, 14-15.

⁴⁸⁷ Αὐτόθι, σ. 345, 16-17.

⁴⁸⁸ Αὐτόθι, σ. 345, 13-14.

⁴⁸⁹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ Μακεδονιανῶν τῶν Πνευματομάχων, ἐνθ. ανωτ., τόμ. III, I, σ. 105, 29-30.

⁴⁹⁰ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Πρὸς τοὺς βραδύνοντας εἰς τὸ Βάπτισμα, ἐκδ. Η. POLACK, ἐνθ. ανωτ., σ. 369, 1-2. Πρβλ. Ἑβρ. γ', 1.

⁴⁹¹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων, ἐνθ. ανωτ., τόμ. IX, σ. 224, 20-21.

⁴⁹² ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Πρὸς τοὺς βραδύνοντας εἰς τὸ Βάπτισμα, ἐκδ. Η. POLACK, ἐνθ. ανωτ., σσ. 357,25 - 358,2.

⁴⁹³ Αὐτόθι, σ. 359, 6-7.

⁴⁹⁴ Αὐτόθι, σ. 361, 26-27.

χαρακτηριστικά: «σπεῦσον ἄνθρωπε, ἐπὶ τὸν ἐμὸν Ἰορδάνην, οὐκ Ἰωάννου καλοῦντος, ἀλλὰ Χριστοῦ προτρέποντος. Ὁ γὰρ τῆς χάριτος ποταμὸς ῥεῖ πανταχοῦ, οὐκ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ τὰς πηγὰς ἔχων, καὶ εἰς τὴν γείτονα καλυπτόμενος θάλασσαν, ἀλλὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην κυκλῶν, καὶ εἰσβάλλων εἰς τὸν παράδεισον· ἀντιπρόσωπος ῥέων τῶν τεσσάρων τῶν ἐκεῖθεν ἀπορρέοντων, καὶ πολὺ τιμιώτερα εἰσάγων εἰς τὸν παράδεισον τῶν ἐκεῖθεν ἐκφερομένων. Οἱ μὲν γὰρ φέρουσιν ἀρώματα, γεωργίαν, καὶ βλάστημα γῆς. Ὁ δὲ ἄνθρώπους εἰσφέρει γεννήματα Πνεύματος. Ὅπου δ' ἂν ἐλκύσης, ἐκεῖ μεταρρέει, πρὸς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐξοχετεύεται, καὶ οὐ δαπανᾷ ἐν τοῖς μεριζομένοις τὸ ῥεῖθρον. Πηγὴν γὰρ ἔχει πλουσίαν τὸν Χριστὸν, καὶ ἀπ' ἐκείνου ῥέων, σύμπαντα πελαγίζει τὸν κόσμον. Γλυκὺς οὗτος καὶ πότιμος, οὐδὲν τῆς ἀηδοῦς ἄλμης ἐπισυρόμενος. Ἡδύνεται γὰρ τῇ ἐπιφοιτήσει τοῦ Πνεύματος ὡς ἡ Μερρὰ πηγὴ τῇ θήξει τοῦ ξύλου, διαβατὸς τοῖς εὐσεβέσι, τοῖς δὲ βεβήλοις ἀγκιβαθῆς καὶ ἀπρόσιτος»⁴⁹⁵. Με ὅλα τα παραπάνω επιχειρεῖ ὁ Ἅγιος Γρηγόριος νὰ τονίσει τὴν ἀνάγκη τῆς ενσωμάτωσης τοῦ ἀνθρώπου στο μυστικὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας, καθότι εἶναι γνωστὸ ὅτι τὴν εποχὴ τοῦ πολλοὶ κατηχούμενοι ἀνέβαλλαν τὴν ἐγκαιρὴ προσέλευση τοὺς στο λουτρό τῆς παλιγγενεσίας.

Ἀξιοσημεῖωτοι τυγχάνουν οἱ χαρακτηρισμοὶ τοὺς οἰοῦντες προσδίδει ὁ Ἅγιος Γρηγόριος στο ἐν λόγῳ μυστήριον, «κάθαρσις»⁴⁹⁶ καὶ «φώτισμα»⁴⁹⁷. Ὁ βαπτισμένος ἄνθρωπος θεωρεῖται ὡς φωτισθεὶς, σὲ ἀντίθεση με τὸν μὴ μετασχόντα στο μυστήριον, ὁ οἰοῦντες καλεῖται «ἀφώτιστος»⁴⁹⁸. Χρησιμοποιεῖ τοὺς ὅρους αὐτοὺς γιὰ νὰ καταδείξει ὅτι δια τοῦ ἱεροῦ Βαπτίσματος καθαίρεται ὁ πιστὸς ἀπὸ τὴν ἀμαρτία καὶ φωτίζεται ἀπὸ τὸ φωτίζον καὶ ζωοποιὸν τοὺς πιστοὺς Ἅγιο

⁴⁹⁵ Αὐτόθι, σσ. 360,23 - 361,12.

⁴⁹⁶ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος Κατηχητικὸς, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 138,9.

⁴⁹⁷ Αὐτόθι, σ. 122,12.

⁴⁹⁸ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Πρὸς τοὺς βραδύνοντας εἰς τὸ Βάπτισμα, ἐκδ. Η. POLACK, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 364,1.

Πνεύμα⁴⁹⁹. Αποδύεται τον παλαιό άνθρωπο «ὡς ἱμάτιον ῥυπαρὸν»⁵⁰⁰ και ενδύεται «τὴν καθαρὰν καὶ λάμπουσαν στολήν»⁵⁰¹, «τὸ τῆς ἀφθαρσίας ἔνδυμα»⁵⁰², «τὸν φωτοειδῆ καὶ ἄῤυλον» χιτῶνα⁵⁰³. Προτύπωση της κεκαθαρμένης ἀπὸ το Βάπτισμα ψυχῆς εἶναι ἡ νύμφη τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων⁵⁰⁴. Μαζί δε με τὴ θεία χάρη, ἡ ὁποία δια τοῦ ἱεροῦ Βαπτίσματος ἀπαλλάσσει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴ σαρκώδη περιβολή και ενδύει αὐτὸν τὸν «καινὸν χιτῶνα τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα»⁵⁰⁵, τονίζει ὁ ἱερός πατέρας και τὸν προσωπικό αγώνα πρὸς διατήρηση τῶν δωρεῶν αὐτῆς. Για τὴν τέλεια μετὰ τὸν θάνατο συμμετοχή στην βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἀπαιτεῖται και ἡ μετὰ το Βάπτισμα προσωπική εργασία ἐνός ἐκάστου Χριστιανοῦ. Τους βραδύνοντας στο Βάπτισμα προτρέπει και για τα δύο λέγοντας: «ἐπιθυμήσατε βαπτίσματος ἀδόλως· λάβετε τὸ τάλαντον, καὶ πρόσθετε τὴν ἐργασίαν· οὕτως γὰρ κατὰ τὴν παραβολὴν ἡγεμόνες δέκα γενήσεσθε πόλεων... Ὁ λαβὼν τὸ τῆς παλιγγενεσίας λουτρόν, ὅμοιος στρατιώτῃ νέῳ ὑπόγυρον ἐναριθμηθέντι τοῖς ὀπλιτικοῖς καταλόγοις, μηδέπω δὲ μηδὲν ἐπιδεδειγμένῳ στρατιωτικὸν ἢ γενναῖον. Ὡσπερ οὖν ἐκεῖνος ἀνελόμενος τὴν ζώνην, καὶ τὴν χλανίδα ἐμπορησάμενος, οὐκ εὐθύς ἐαυτὸν ἀριστεὰ νομίζει, οὐδὲ προσιών μετὰ παρρησίας τῷ βασιλεῖ ὡς γνώριμος διαλέγεται, οὐδὲ χάριτας αἰτεῖ τὰς τῶν καμόντων καὶ πονεσάντων· οὕτως μηδὲ σὺ τυχὼν τῆς χάριτος, οἴου τοῖς δικαίοις συζήσεσθαι, καὶ πρὸς τὸν ἐκείνων ἀχθήσεσθαι κληρὸν, ἂν μὴ, πολλοὺς

⁴⁹⁹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ Μακεδονιανῶν τῶν

Πνευματομάχων, ἐνθ. ανωτ., τόμ. III, I, σ. 105, 27-28.

⁵⁰⁰ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Πρὸς τοὺς βραδύνοντας εἰς τὸ Βάπτισμα, ἐκδ. Η. POLACK, ἐνθ. ανωτ., σ. 360, 17-18. Εἶναι σαφές ὅτι ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ἀκολουθεῖ ἐν προκειμένῳ τὴν Παύλειο διδασκαλία. Πρβλ. Ρωμ. ιγ', 12-14.

⁵⁰¹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων, ἐνθ. ανωτ., τόμ. IX, σ. 236, 6-7.

⁵⁰² ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Πρὸς τοὺς βραδύνοντας εἰς τὸ Βάπτισμα, ἐκδ. Η. POLACK, ἐνθ. ανωτ., σ. 360, 20-21.

⁵⁰³ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ἐνθ. ανωτ., τόμ. VI, Λόγος ια', σσ. 328, 20 - 329, 1.

⁵⁰⁴ Αὐτόθι, σ. 327, 8 κ.ε.

⁵⁰⁵ Αὐτόθι, σ. 328, 10.

ὕπομεινῆς ὑπὲρ εὐσεβείας κινδύνους, καὶ πολεμήσης τῆ σαρκί, καὶ μετ' ἐκείνης τῷ διαβόλῳ, καὶ γενναίως ἀντισχῆς πρὸς πάντα τὰ τῶν πονηρῶν πνευμάτων τοξεύματα»⁵⁰⁶.

γ3) Ἡ θεία Ευχαριστία

Μεγάλη βαρύτητα δίνει ο θεοφόρος πατέρας και στην περί της θείας Ευχαριστίας διδασκαλία, στην οποία αναφέρεται ειδικά στον Κατηχητικό του Λόγο. Δια του μυστηρίου αυτού της «*μυστικῆς τραπέζης*»⁵⁰⁷, όπως ο ίδιος το αποκαλεί, ανδρούται το μέλος της Εκκλησίας, ενισχύεται δηλαδή ο Χριστιανός στη πνευματική ζωή και οδηγείται στη τελειώσή του. Η θεία Ευχαριστία είναι η απαρχή και το μέσο της θεώσεώς του, διότι «*τὸ ἀθανατισθὲν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ σῶμα ἐν τῷ ἡμετέρῳ γενόμενον ὄλον πρὸς ἑαυτὸ μεταποιεῖ καὶ μετατίθησιν*»⁵⁰⁸. Ὅπως το μυστήριο του Βαπτίσματος απαλλάσσει την ψυχή από τον ρύπο της αμαρτίας, έτσι το μυστήριο της θείας Ευχαριστίας θεραπεύει το σώμα του ανθρώπου⁵⁰⁹, το οποίο, «*διὰ τῆς πρὸς τὸ ἀθάνατον κοινωνίας ἐν μετουσίᾳ τῆς ἀφθαρσίας γινόμενον*»⁵¹⁰, καθίσταται αθάνατο.

⁵⁰⁶ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Πρὸς τοὺς βραδύνοντας εἰς τὸ Βάπτισμα, ἐκδ. Η. POLACK, ἐνθ. ανωτ., σ. 369, 6-8 καὶ 369,22 - 370,7.

⁵⁰⁷ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ Ἀνάληψιν, ἐκδ. Ε. GEBHARDT, τόμ. ΙΧ, σ. 324, 12-13.

⁵⁰⁸ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος Κατηχητικὸς, ἐνθ. ανωτ., σ. 143, 3-5.

⁵⁰⁹ «*Ἄλλ' ἐπειδὴ διπλοῦν τὸ ἀνθρώπινον, ψυχῇ τε καὶ σώματι συγκεκριμένον, δι' ἀμφοτέρων ἀνάγκη τοῦ πρὸς τὴν ζωὴν καθηγουμένου τοὺς σωζομένους ἐφάπτεσθαι. Οὐκοῦν ἡ ψυχὴ μὲν διὰ πίστεως πρὸς αὐτὸν ἀνακραθεῖσα τὰς ἀφορμὰς ἐντεῦθεν τῆς σωτηρίας ἔχει· ἡ γὰρ πρὸς τὴν ζωὴν ἔνωσις τὴν τῆς ζωῆς κοινωνίαν ἔχει· τὸ δὲ σῶμα ἕτερον τρόπον ἐν μετουσίᾳ τε καὶ ἀνακράσει τοῦ σώζοντος γίνεται...Καθάπερ γὰρ μικρὰ ζύμη, καθὼς φησὶν ὁ ἀπόστολος, ὄλον τὸ φύραμα πρὸς ἑαυτὴν ἐξομοιοῖ, οὕτως τὸ ἀθανατισθὲν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ σῶμα ἐν τῷ ἡμετέρῳ γενόμενον ὄλον πρὸς ἑαυτὸ μεταποιεῖ καὶ μετατίθησιν. Ὡς γὰρ τῷ φθοροποιῷ πρὸς τὸ ὑγιαῖνον ἀναμιχθέντι ἅπαν τὸ ἀνακραθὲν συνηχρεῖται, οὕτως καὶ τὸ ἀθάνατον σῶμα ἐν τῷ ἀναλαβόντι αὐτὸ γενόμενον πρὸς τὴν ἑαυτοῦ φύσιν καὶ τὸ πᾶν μετεποίησεν*». Αυτόθι, σσ. 141,1 - 143,9.

⁵¹⁰ Αυτόθι, σ. 144, 6-7.

Είναι γεγονός ότι «παντός σώματος ή ύποστασις ἐκ τροφῆς γίνεται»⁵¹¹. Ἐτσι και η υπό του ενανθρωπήσαντος Υιού του Θεού προσληφθείσα ανθρώπινη φύση, ούσα όμοια με τη δική μας, συνείχετο και συνεκρατείτο δια των τροφών. «Τὸ γὰρ πάντων ἴδιον καὶ ἐπ' ἐκείνης τῆς σαρκὸς ὠμολογήθη, ὅτι ἄρτω κάκεινο τὸ σῶμα διεκρατεῖτο, τὸ δὲ σῶμα τῆ ἐνοικήσει τοῦ Θεοῦ Λόγου πρὸς τὴν θεϊκὴν ἀξίαν μετεποιήθη»⁵¹². Ὅπως επομένως το σῶμα του Χριστοῦ, το οποίο ἦταν «δυνάμει» ἄρτος, «ἠγιάσθη τῆ επισκηνώσει τοῦ Λόγου τοῦ σκηνώσαντος ἐν τῆ σαρκί»⁵¹³, οὕτω πως και στο μυστήριο της θείας Ευχαριστίας ο ἄρτος και ο οἶνος μεταβάλλονται σε σῶμα και αἷμα Χριστοῦ, ὄχι πλέον δια της φυσιολογικῆς οδοῦ της βρώσεως και της πόσεως, ἀλλὰ «διὰ λόγου Θεοῦ καὶ καὶ ἐντεύξεως»⁵¹⁴, με την ἐπίκληση δηλαδή και την ἐνέργεια του Αγίου Πνεύματος. Από τα παραπάνω καθίσταται προφανῆς η υφιστάμενη στενὴ σχέση του μυστηρίου της θείας Ευχαριστίας, ἀφ' ἐνός μεν προς την Χριστολογία, ἀφ' ἐτέρου δε προς την Πνευματολογία⁵¹⁵.

Στην θεία Ευχαριστία και δι' αὐτῆς αγιάζεται, αφθαρτοποιείται και θεώνεται ο ἄνθρωπος. «Ὁ δὲ φανερωθεὶς Θεὸς διὰ τοῦτο κατέμιξεν ἑαυτὸν τῆ ἐπικήρῳ φύσει, ἵνα τῆ τῆς θεότητος κοινωνία συναποθεωθῆ τὸ ἀνθρώπινον, τούτου χάριν πᾶσι τοῖς πεπιστευκόσι τῆ οἰκονομία τῆς χάριτος ἑαυτὸν ἐνσπείρει διὰ τῆς σαρκὸς, ἧς ἡ σύστασις ἐξ οἴνου τε καὶ ἄρτου ἐστὶ, τοῖς σώμασι τῶν πεπιστευκότων κατακιρνάμενος, ὡς ἂν τῆ πρὸς τὸ ἀθάνατον ἐνώσει καὶ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀφθαρσίας μέτοχος γένοιτο»⁵¹⁶. Ο αγιασμός δηλαδή και η θέωση της ἀνθρώπινης φύσης του Χριστοῦ, η οποία ἐπιτεύχθηκε δια της ἐνώσεως με τον Λόγο, καθίσταται πλέον κτῆμα των μελών της Εκκλησίας δια της θείας Κοινωνίας⁵¹⁷. Μαζί όμως με τη στενὴ αὐτή

⁵¹¹ Αυτόθι, σ. 147, 6-7.

⁵¹² Αυτόθι, σσ. 148,15 - 149,2.

⁵¹³ Αυτόθι, σ. 149, 5-6.

⁵¹⁴ Αυτόθι, σ. 150,1. Ἄ Τιμ. 4,5.

⁵¹⁵ ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Αγίου Γρηγορίου Νύσσης, ἐνθ. ανωτ., σ.115.

⁵¹⁶ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος Κατηχητικὸς, ἐνθ. ανωτ., σσ. 151,11 - 152,6.

⁵¹⁷ ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Η., Ἡ σάρκωσις τοῦ Λόγου καὶ ἡ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν διδασκαλίαν Γρηγορίου τοῦ Νύσσης (Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορία), Ἀθήναι 1965, σ. 178.

σχέση της θείας Ευχαριστίας και της Χριστολογίας, τονίζεται και ο Πνευματολογικός χαρακτήρας του μυστηρίου. Ο «Παράκλητος» δηλαδή κατά τον Άγιο Γρηγόριο, το Άγιο Πνεύμα, είναι εκείνο το Οποίο «τὴν μυστικὴν προτίθησι τράπεζαν τὴν ἐξ ἐναντίου τῆς τῶν δαιμόνων τραπέζης ἐτοιμασθεῖσαν»⁵¹⁸. Η τράπεζα αυτή του μυστηρίου της θείας Ευχαριστίας χαρακτηρίζεται επίσης ως «ἡ τοῦ Πνεύματος τράπεζα»⁵¹⁹, για να δηλωθεῖ με αυτό τον τρόπο ότι ο ἄρτος και ο οἶνος, «ὀλίγου τινὸς ἄξια ὄντα πρὸ τῆς εὐλογίας μετὰ τὸν ἁγιασμὸν τὸν παρὰ τοῦ Πνεύματος»⁵²⁰, μεταβάλλονται σε σῶμα και αἷμα Χριστοῦ⁵²¹. Η οντολογική αυτή μεταβολή⁵²² των τιμίων δώρων δεν επιτυγχάνεται με ἄλλο τρόπο παρά μόνο με την ἐπίκληση και ἐνέργεια του Ἁγίου Πνεύματος. Ο Ἅγιος Γρηγόριος, ακολουθώντας την ορθόδοξη διδασκαλία, τονίζει δεόντως αφενός μεν την ἐπίκληση, αφετέρου δε την ἐνέργεια του Ἁγίου Πνεύματος στο μυστήριον της θείας Ευχαριστίας. Ο ἄρτος και ο οἶνος αγιαζονται «τῇ τῆς εὐλογίας δυνάμει»⁵²³, τουτέστι της ἐπικλήσεως του Ἁγίου Πνεύματος, και του «ἁγιασμοῦ»⁵²⁴, τουτέστι της ἐνέργειας του Ἁγίου Πνεύματος, και καθίστανται ἔτσι ἀληθινὴ βρώση και πόση⁵²⁵.

⁵¹⁸ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ Ἀνάληψιν, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. ΙΧ, σ. 324, 12-14.

⁵¹⁹ Αὐτόθι, σ. 324, 16.

⁵²⁰ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. ΙΧ, σ. 225, 23-25.

⁵²¹ «Καλῶς οὖν και νῦν τὸν τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ ἁγιαζόμενον ἄρτον εἰς σῶμα τοῦ Θεοῦ Λόγου μεταποιεῖσθαι πιστεύομεν». ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος Κατηχητικὸς, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 149, 2-4.

⁵²² SRAWLEY J. H., *The Catechetical Oration of Gregory of Nyssa*, Cambridge 1956 (1st ed. 1903), Intr. p. XXXVIII, XXXIX: «*In the Eucharist the bread and wine, which are consecrated by the Word become the Body of the Word, no longer by eating, as in his earthly life, but immediately. The purpose of Gregory's illustration is to compare the relation in which bread and wine stand to the person of Christ in the Eucharist with that which the bread eaten by Him while on earth had to his earthly body. The change in both cases is a change of relation. His language suggests a r e a l c h a n g e, but does not indicate the exact manner of the change.*».

⁵²³ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος Κατηχητικὸς, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 152, 7.

⁵²⁴ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. ΙΧ, σ. 225, 24.

⁵²⁵ ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, ἐνθ. ἀνωτ., σ.116.

γ4) *Η ιερωσύνη*

Φορέας της θείας χάριτος που φωτίζει και καθαγιάζει τα μέλη του σώματος του Χριστού είναι αυτή η ίδια η Εκκλησία, η οποία συνεχίζει αδιάπαυστα δια μέσου των αιώνων το σωτήριο και απολυτρωτικό έργο του ενανθρωπήσαντος Υιού του Θεού. Η Εκκλησία δεν επιτελεί κάποιο διαφορετικό έργο, αλλά απλώς συνεχίζει το άπαξ και τελείως επιτελεσθέν από τον Χριστό έργο της σωτηρίας και αναγεννήσεως των ανθρώπων. «*Ἡμεῖς*», αναγράφει χαρακτηριστικά ο Άγιος Γρηγόριος, «*τὴν τοῦ Κυρίου διδασκαλίαν, ἣν πρὸς τοὺς μαθητὰς ἐποιήσατο παραδιδὸς αὐτοῖς τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον, θεμέλιον εἶναι καὶ ρίζαν τῆς ὀρθῆς καὶ ὑγιαινούσης πίστεως ὁμολογοῦμεν, καὶ οὔτε ὑψηλότερον τῆς παραδόσεως ἐκείνης οὔτε ἀσφαλέστερον ἄλλο τι εἶναι πιστεύομεν*»⁵²⁶. Αναφέρει χαρακτηριστικά, σχετικά με τον Άγιο Γρηγόριο τον θαυματουργό, ότι όταν ο τελευταίος είχε αμφιβολίες σχετικά με την αλήθεια της ευσεβούς πίστεως, αξιώθηκε μιας ουράνιας οπτασίας. Από τον διάλογο τον οποίο παρακολούθησε δεν έμαθε μόνο την αληθινή πίστη, αλλά γνώρισε με τα ονόματά τους και τα πρόσωπα που του είχαν φανερωθεί. Αμέσως κατέγραψε την θεία εκείνη διδασκαλία και σύμφωνα με αυτή κήρυττε έπειτα στην Εκκλησία τον λόγο. Αυτήν την διδασκαλία την άφησε στους μεταγενέστερους σαν κάποιο είδος κληρονομίας, με τη βοήθεια της οποίας καθοδηγείται μέχρι σήμερα ο λαός εκείνης της Εκκλησίας και μένει ανεπηρέαστος από κάθε πλάνη⁵²⁷.

Η συνέχεια του έργου του Κυρίου επιτυγχάνεται και πραγματοποιείται δια της μυστηριακής ιερωσύνης, την οποία ο ίδιος ο Κύριος παρέδωσε στην Εκκλησία και η οποία μεταδίδεται από τους Αποστόλους διαδοχικά και αδιάκοπα στους επισκόπους και στους

⁵²⁶ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, 'Επιστολή Ε', εκδ. G. PASQUALI, τόμ. VIII,2, σ. 32, 10-14.

⁵²⁷ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὸν βίον τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ θαυματουργοῦ, εκδ. Gunderus Heil, εν W. Jaeger, τόμ. X, Tomus I, PARS II, σσ. 16,15 - 17,23.

υπόλοιπους κληρικούς. Τοιουτοτρόπως, δια της ούτω καλουμένης αποστολικής διαδοχής συνεχίζεται δια μέσου των αιώνων το σωτήριο και απολυτρωτικό έργο του ενανθρωπήσαντος Υιού του Θεού και χορηγείται στους πιστούς όλων των εποχών η ζωοποιούσα και αγιάζουσα θεία χάρη. Κατέχουσα, λοιπόν, δια της αποστολικής διαδοχής η Εκκλησία την εκ του σταυρού του Κυρίου εκρεύσασα θεία χάρη, συνεχίζει το απολυτρωτικό Εκείνου έργο, καθαγιάζουσα, διδάσκουσα και ποιμαίνουσα τους πιστούς⁵²⁸. Ο επίσκοπος Νύσσης σημειώνει χαρακτηριστικά: «*διδάσκει γὰρ ἐν τοῖς ἐφεξῆς ὁ νόμος ὅτι θεῖόν τι χρῆμά ἐστιν ἢ ἱερωσύνη καὶ οὐκ ἀνθρώπινον*»⁵²⁹. Έτσι λοιπόν έργο της Εκκλησίας είναι κατά πρώτο λόγο ο καθαγιασμός των πιστών. Ο καθαγιασμός αυτός επιτυγχάνεται με τη δύναμη και ενέργεια και χάρη του Αγίου Πνεύματος, το Οποίο αυτός ο Σωτήρας και Κύριος εξέχεε στην Εκκλησία κατά την ημέρα της Πεντηκοστής⁵³⁰ και το Οποίο παραμένει έκτοτε σε αυτήν καθοδηγώντας και αγιάζοντας τα μέλη της. «*Πᾶν γάρ, ὅτιπέρ ἐστιν ἀγαθόν, τῶν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος δωρεῶν μερίς ἐστι. Συνεργῶν, φησί, τοῖς πιστοῖς εἰς κατανόησιν καὶ θεωρίαν τῶν διατεταγμένων...εἴτε λόγος σοφίας εἴτε λόγος γνώσεως εἴτε πίστις εἴτε ἀντίληψις εἴτε κυβέρνησις εἴτε τι ἕτερον ἐν τοῖς σῶζουσιν ἡμᾶς ἀναγέγραπται, ταῦτα πάντα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται*»⁵³¹. Κατέχουσα, συνεπώς, η Εκκλησία την θεία και ζωοποιό χάρη του Αγίου Πνεύματος, μπορεί να συνεχίζει το απολυτρωτικό έργο του Σωτήρος, αναγεννώσα τους ανθρώπους και οδηγούσα αυτούς στην μετά του Θεού κοινωνία. Ο άνθρωπος δηλαδή δια του αγιαστικού και λυτρωτικού έργου της Εκκλησίας επανέρχεται εκεί

⁵²⁸ ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, ἐνθ. ανωτ., σσ. 139-140.

⁵²⁹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Θεωρία εἰς τὸν τοῦ Μωϋσέως βίον, ἐνθ. ανωτ., τόμ VII, I, σ.130, 14-16.

⁵³⁰ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος εἰς τὴν εἰς τὴν Ἁγίαν Πεντηκοστήν, εκδ. DÖRTE TESKE, ἐν W. Jaeger, τόμ. X, Tomus 2, Pars III, σσ. 288,27 - 289,2.

⁵³¹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος ἀντιρρητικός πρὸς τὴν Εὐνομίου ἔκθεσιν, ἐνθ. ανωτ., τόμ. II, σσ. 404,21 - 405,7.

απ' όπου εξέπεσε, αποκαθίσταται και πάλι στη θεία αγάπη και σώζεται⁵³². Αυτού του είδους την επιστροφή ο Άγιος Γρηγόριος την ονομάζει κατ' επανάληψη και «παλινδρόμησιν»⁵³³. Ο πιστός δια του αγιαστικού έργου της Εκκλησίας επιστρέφει στον Θεό και αποκαθίσταται στη μακαρία ζωή και στην μετά της Αγίας Τριάδος κοινωνία. Το Άγιο Πνεύμα, το ενεργούν στην Εκκλησία, σημειώνει ο Γρηγόριος, «μετὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ θεωρεῖται, μετὰ Πατέρα καὶ Υἱὸν ἀριθμεῖται, καὶ δι' Ἐαυτοῦ τὴν προσαγωγὴν πρὸς τὸ ἐπινοούμενον φῶς τὸ ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ πᾶσι τοῖς μετασχεῖν δυναμένοις χαρίζεται»⁵³⁴.

Η Εκκλησία παράλληλα προς το αγιαστικό έργο, συνεχίζει και το διδακτικό και ποιμαντικό έργο του Σωτήρος. Η διδασκαλία της Εκκλησίας, η οποία δεν είναι κάτι άλλο από την κλήση των ανθρώπων προς σωτηρία και θέωση, είναι αυτή αυτή η διδασκαλία του Θεανθρώπου⁵³⁵, η οποία συνεχίζεται δια μέσου των αιώνων με την ενέργεια και δύναμη του Αγίου Πνεύματος. «Διδάσκαλον γάρ, οἶμαι, ὀνομάζειν δεῖ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, καθὼς φησιν ὁ Κύριος· ὅτι Ἐκεῖνος διδάξει ὑμᾶς πάντα. Τούτω τοίνυν τῷ καθηγητῇ τῶν ψυχῶν ἡμῶν καὶ διδασκάλῳ πάρεργα τὰ ἄλλα πάντα δοκεῖ, σπουδὴ δὲ τὸ περισώσασθαι τοὺς ἐν τῇ ματαιότητι τῆς ζωῆς πλανωμένους καὶ πρὸς τὴν ἀληθῆ ζωὴν ἐφελκύσασθαι»⁵³⁶. Επίσης στον λόγο του «Εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν τοῦ Κυρίου» αναφέρει χαρακτηριστικά: «Ἄλλὰ δεῦρο, ὦ μακάριε Πάτερ, τῇ ἐν σοὶ ὑπηγήσει τοῦ Πνεύματος δίδαξον ὡς τέκνα τῆς Ἐκκλησίας τὰ θρέμματα τὸν ἀποκεκρυμμένον θησαυρόν, καθάπερ ἐν ὄστρακίνοις σκεύεσι τοῖς ὀλίγοις σου ῥήμασιν· ἐπεὶ περ πρὸς ὑμᾶς τε

⁵³² ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Πρὸς τοὺς βραδύνοντας εἰς τὸ Βάπτισμα, ἐκδ. Η. POLACK, ἐνθ. ανωτ.: «ἔξω τοῦ παραδείσου τυγχάνεις, ὁ κατηχούμενος, κοινωνῶν τῆς ἐξορίας τῷ Ἀδὰμ τῷ προπάτορι, νῦν δέ σοι τῆς θύρας ὑπανοιγομένης εἰσελθε ὅθεν ἐξῆλθες καὶ μὴ βραδύνης, μήπου θάνατος παρεμπεσὼν ἀποφράξῃ τὴν εἴσοδον», σ. 359, 4-8.

⁵³³ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος εἰς τοὺς κοιμηθέντας, ἐκδ. Gunderus Heil, τόμ. ΙΧ, σ. 54,15.

⁵³⁴ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Κατὰ Εὐνομίου, Λόγος α', ἐκδ. W. JAEGER, τόμ. Ι, σ. 181, 8-11.

⁵³⁵ «Ἐπεὶ οὖν κηρία μέλιτος οἱ καλοὶ εἰσι λόγοι, λόγου δὲ ὄργανόν ἐστιν ἡ φωνή, ἧς ἡ γένεσις ἐστιν ἐκ φάρυγγος, τάχα τοὺς ὑπηρέτας τε καὶ ὑποφήτας τοῦ λόγου ἐν οἷς λαλεῖ ὁ Χριστὸς τῷ ὀνόματι τούτω σημαίνεσθαι νοῶν τις οὐχ ἁμαρτήσεται». ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ἐνθ. ανωτ., τόμ. VI, Λόγος ιδ', σ. 425, 2-6.

⁵³⁶ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῶν Ψαλμῶν, ἐνθ. ανωτ. τόμ. V, σ. 115, 17-22.

καὶ τοὺς καθ' ὑμᾶς τῇ πολιᾷ τῆς ἄνω φρονήσεως κεκοσμημένους καὶ πρεσβυτέρους ὄντως ὑπάρχοντας, καὶ τῆς Ἐκκλησίας Πατέρας χρηματίζοντας, ὁ θεῖος ἡμᾶς ὀδηγεῖ λόγος μαθητευσομένους τὰ σωτηριώδη διδάγματα»⁵³⁷. Ἡ σημασία καὶ ἡ αναγκαιότητα τοῦ λόγου καὶ τῆς διδασκαλίας γιὰ τὴν πνευματικὴ «προκοπή» ὅλων τῶν μελῶν τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας καταφαίνεται καὶ ἀπὸ τα ὅσα, στὴν ἐρμηνεία τῶν Μακαρισμῶν, λέγει ὁ Ἅγιος τῶν Νυσσαέων ἐπίσκοπος. «Ἐπειδὴν ὁ ζῶν λόγος, καθὼς φησὶν ὁ Ἀπόστολος, ὁ ἐνεργὸς καὶ τμητικὸς ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον, ἐντὸς γένηται τοῦ ἀληθῶς παραδεξαμένου τὴν πίστιν, καὶ διατέμῃ τὰ κακῶς συμπεφυκότα, καὶ τὰ τῆς συνηθείας δεσμὰ διακόψῃ· τότε, καθάπερ τι ἄχθος τῇ ψυχῇ συνδεδεμένον τὰς κοσμικὰς ἡδονὰς, οἷόν τις δρομεὺς τῶν ὄμων ἀποσεισάμενος, κοῦφος καὶ εὐσταλῆς τὸ τῶν ἀγώνων στάδιον διεξέρχεται, χειραγωγῶ πρὸς τὸν δρόμον αὐτῷ τῷ ἀγωνοθέτῃ χρώμενος»⁵³⁸.

Ὡς εἰδοποιὸς διαφορὰ ποιμένων καὶ ποιμαινομένων θεωρεῖται ἡ χειροτονία, τὸ μυστήριον δηλαδὴ διὰ τοῦ οὐοίου μεταδίδεται «εἰς τὸν μέλλοντα τῷ Θεῷ ἱεραῖσθαι», ἡ θεῖα χάρις, ἡ οὐοία μεταβάλλει αὐτὸν ἀπὸ λαϊκό, ἀπὸ ἓνα «τῶν πολλῶν καὶ τοῦ δήμου», σε ἱερέα, σε «μυστηρίων μυσταγωγόν». Ἡ ἱερὴ ἐκκλησιαστικὴ πράξις τῆς χειροτονίας ἔχει σαν συνέπεια μῖα ἀθέατη στους κοινούς οφθαλμούς ἐσωτερικὴ μεταμόρφωση τοῦ χειροτονούμενου προσώπου. «Ἡ αὐτὴ δὲ τοῦ λόγου δύναμις καὶ τὸν ἱερέα ποιεῖ σεμνὸν καὶ τίμιον τῇ καινότητι τῆς εὐλογίας τῆς πρὸς τοὺς πολλοὺς κοινότητος χωριζόμενον· χθὲς γὰρ καὶ πρόην εἶς ὑπάρχων τῶν πολλῶν καὶ τοῦ δήμου ἀθρώον ἀποδείκνυται καθηγεμών, πρόεδρος, διδάσκαλος εὐσεβείας, μυστηρίων λανθανόντων μυσταγωγός· καὶ ταῦτα ποιεῖ μηδὲν τοῦ σώματος ἢ τῆς μορφῆς ἀμειφθεῖς, ἀλλ' ὑπάρχων κατὰ τὸ φαινόμενον ἐκεῖνος ὃς ἦν, ἀοράτῳ δὲ τινὶ δυνάμει καὶ χάριτι τὴν ἀόρατον ψυχὴν μεταμορφωθεῖς

⁵³⁷ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν τοῦ Κυρίου, P.G. 46, 1172D.

⁵³⁸ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τοὺς Μακαρισμοὺς, Λόγος η', ἐκδ. J. F. CALLAHAN, ἐν W. Jaeger, τόμ. VII, Pars II, σσ. 166,29 - 167,9. Πρβλ. Ἐβρ. δ', 12.

πρὸς τὸ βέλτιον»⁵³⁹. Ποιμένες και ποιμαινόμενοι αδιακρίτως είναι μέλη ισότιμα του αυτού σώματος, ενωμένα με την ίδια θεία Κεφαλή και ζωοποιούμενα υπό του αυτού Αγίου Πνεύματος. «*Εἰ οὖν τοσαύτη τοῦ Πνεύματος ἡ μεγαλωσύνη καὶ εἴ τι καλὸν καὶ εἴ τι ἀγαθὸν παρὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Μονογενοῦς ἐν τῷ πάντα ἐν πᾶσιν ἐνεργοῦντι Πνεύματι τελειοῦται...πῶς γάρ τις προσκολληθήσεται τῷ Κυρίῳ μὴ τοῦ Πνεύματος τὴν συνάφειαν ἡμῶν πρὸς αὐτὸν ἐνεργοῦντος;*»⁵⁴⁰. Συνεπώς οι ιερεῖς δεν αποτελοῦν ειδική τάξη προνομιούχων στην Εκκλησία, οι οποίοι ἔχουν λιγότερες υποχρεώσεις και περισσότερα δικαιώματα, αλλά ἔχουν ειδικά «*χαρίσματα*» και «*δωρεὰς*» και μόνο με την έννοια αυτή πρέπει να διακρίνονται ἀπὸ τους υπόλοιπους πιστούς. Υπὸ αυτή την ἔποψη η σχέση κλήρου και λαοῦ, κατὰ την διδασκαλία του Αγίου Γρηγορίου Νύσσης, δεν είναι σχέση ἀρχόντων πρὸς ἀρχομένους με νομική έννοια, αλλά διέπεται ἀπὸ την βασική Χριστιανική ἀρχή της ἀγάπης και της ισότητος των μελῶν του σώματος της Εκκλησίας⁵⁴¹. «*...εἰ δέ τινες ἡμᾶς γυμνοὺς τοῦ κατὰ τὴν ἱερωσύνης ἀξιώματος ἐφ' ἑαυτῶν βλέποιν, τί τοῦ ἑτέρου πλέον ἔχει ὁ ἕτερος; γένος; παιδείυσιν; ἐλευθερίαν πρὸς τοὺς ἀρίστους τε καὶ εὐδοκιμοτάτους; γνῶσιν; ταῦτα ἢ ἐν τῷ ἴσῳ καὶ παρ' ἡμῖν ἔστιν εὐρεῖν ἢ πάντως οὐκ ἐν ἐλάσσονι*»⁵⁴².

Διαφωτιστικά ἐπὶ του θέματος των σχέσεων κλήρου και λαοῦ τυγχάνουν και τα πρὸς τους ἐν Νικομηδείᾳ πρεσβυτέρους ἀναγραφόμενα ἀπὸ τον Ἅγιο Γρηγόριο. Ὅπως και ἀλλοῦ, ἔτσι και ἐδὼ τονίζεται η ισότητα και η ἐν ταπεινώσει και ἀγάπῃ διαποίμανση του πληρώματος της Εκκλησίας ἀπὸ τους ιερεῖς και μάλιστα ἀπὸ τον ἐπίσκοπο. Ο ἱερέας, λοιπόν, δεν είναι προνομιούχο μέλος του μυστικού σώματος του Χριστοῦ, ἀλλά «*διὰ τῆς χειροτονίας*» δέον ὅπως «*κοινὸν γένηται κτῆμα τῆς καθόλου Ἐκκλησίας ἢ ἐν ἐκείνῳ χάρις*»⁵⁴³. Καλεῖται, με ἄλλες λέξεις, ο ἱερέας και μάλιστα ο

⁵³⁹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. ΙΧ, σσ. 225,25 - 226,8.

⁵⁴⁰ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ Μακεδονιανῶν τῶν Πνευματομάχων, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. ΙΙΙ,Ι, σ. 109, 16-23.

⁵⁴¹ ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 150.

⁵⁴² ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐπιστολὴ Α', ἐκδ. G. PASQUALI, τόμ. VIII,2, σ. 12, 2-7.

⁵⁴³ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐπιστολὴ ΙΖ', ἐκδ. G. PASQUALI, τόμ. VIII,2, σ. 57, 17-20.

επίσκοπος, να γίνει με όλο τον βίο του και διά της χάριτος της δοθείσης σε αυτόν, ο ταπεινός διάκονος και ο καθοδηγός και ο διδάσκαλος των λαϊκών⁵⁴⁴. Ωραιότατα παραβάλλει ο Άγιος των Νυσσαέων επίσκοπος την προς τους λαϊκούς διδασκαλία του επισκόπου και των ιερέων προς αυτή των «γραμματιστών» και των των «παιδευτών»: «Ὁ τῆς Ἐκκλησίας ταύτης πρόεδρος καὶ οἱ τῆς ἀπλανοῦς εὐσεβείας καὶ τῆς κατ' ἀρετὴν πολιτείας διδάσκαλοι, πολλὴν ἔχουσι πρὸς τοὺς γραμματιστὰς καὶ τοὺς παιδευτὰς τῶν πρώτων στοιχείων τὴν ὁμοιότητα. Ὡσπερ γὰρ ἐκεῖνοι τοὺς νηπίους καὶ ψελλιζομένους ἔτι παῖδας παρὰ τῶν πατέρων ὑποδεξάμενοι, οὐκ εὐθὺς ἐπὶ τὰ τελειότερα τῶν μαθημάτων ἄγουσιν, ἀλλὰ πρῶτον ἐν τῷ κηρῷ τὸ ἄλφα χαραζάντες καὶ τὰ ἐξῆς τῶν στοιχείων, τὰ τε ὀνόματα αὐτῶν εἰδέναι διδάσκουσι, καὶ τοῖς τύποις τοῖς γραφεῖσιν ἐνασκοῦσι τὴν χεῖρα· μετὰ δὲ τοῦτο ταῖς συλλαβαῖς προσβιβάζουσι, καὶ τῶν ὀνομάτων ἐξῆς παιδεύουσι τὴν ἐκφώνησιν· οὕτως καὶ οἱ τῆς Ἐκκλησίας καθηγεμόνες τοῖς στοιχειώδεσι πρῶτον τῶν μαθημάτων προσάγοντες τὸν ἀκροατὴν, κατὰ προκοπὴν παρέχουσι τῶν τελειοτέρων τὴν γνῶσιν»⁵⁴⁵.

Ο ενανθρωπήσας Υἱός του Θεού εγκαθίδρυσε στον εκκλησιαστικό οργανισμό τον θεσμό της Ιεραρχίας δια της εκλογής των Αποστόλων, στους οποίους έπεμψε το Πνεύμα το Άγιο κατά την ημέρα της Πεντηκοστής, για να συνεχίσουν έτσι το απολυτρωτικό έργο Εκείνου: «ἄρτι μὲν ἢ ἄνωθεν βιαία πνοὴ πᾶσαν τὴν ἐναέριον καὶ ἀπατηλὴν τῶν δαιμόνων διασκεδάσασα δύναμιν ἐπλήρωσε τῶν ἀποστόλων τὸν οἶκον, καὶ πυροειδῶς εἰς γλώσσας κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν δεξαμένων τὴν χάριν τὸ Πνεῦμα διαμερισθὲν ἐν ἐκάστῳ ἐγίνετο. Ἦδη δὲ, πρὸς τὸ παράδοξον τοῦ κατὰ τὴν φωνὴν καὶ τὴν γλῶσσαν θαύματος τοὺς ἐκ παντὸς ἔθλους Ἱεροσολύμοις ἐπιδημοῦντας, ἔκπληξίς τε κατελήφει καὶ σύγχυσις, τῶν εἰς ποικίλας τε καὶ διαφόρους γλωσσῶν ἰδέας διεσχισμένων πάντων ἀθρώως ὁμογλώσσων τοῖς μαθηταῖς γεγεννημένων, ὅτε οὐκ ἐκ προπαιδείσεως καὶ μελέτης τινός, ἀλλ' ἐξ

⁵⁴⁴ ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, ἐνθ. ανωτ., σ. 150.

⁵⁴⁵ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ φιλοπτωχίας καὶ εὐποΐας, ἐκδ. Α. VAN HECK, τόμ. ΙΧ, Λόγος α', σ. 93, 3-16.

ἐπιπνοίας τοῦ Πνεύματος, ἀθρόως τοῖς ἀποστόλοις ταύτης ἐνσχεδιασθείσης τῆς χάριτος, ἢ τοῦ φθέγγεσθαι δύναμις προσεγένετο. Ἔδει γὰρ τοὺς ἐπὶ τῇ γῆϊνῃ πυργοποιῖα τὴν ὁμοφωνίαν λύσαντας, ἐπὶ τῇ πνευματικῇ πάλιν τῆς Ἐκκλησίας οἰκοδομῆ, εἰς ὁμοφωνίαν ἐλθεῖν· καὶ διὰ τοῦτο καλῶς ἐντεῦθεν ἢ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος οἰκονομία τῆς χάριτος ἄρχεται, ὥστε τὴν κοινὴν τῶν ἀνθρώπων εὐεργεσίαν εἰς πᾶσαν διάνοιαν τῆς ἀνθρωπίνης καταμερίσαι φωνῆς, ἵνα μὴ μιᾷ γλώσσει μόνῃ τὸ κήρυγμα τῆς εὐσεβείας ἐναποκλειόμενον ἄπρακτον τοῖς ἀλλογλώσσοις μείνη καὶ ἀνενέργητον»⁵⁴⁶. Οἱ Ἀπόστολοι στη συνέχεια μετέδωσαν τὴν ἐξ αὐτῶν «βρύουσαν χάριν»⁵⁴⁷ στους εβδομήκοντα Ἀποστόλους καὶ σε ὅλους τοὺς διαδόχους αὐτῶν επισκόπους καὶ κληρικούς, μεταλαμπαδεύοντες κατ' αὐτὸν τρόπον τὸ ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ διαπιστευθέν σε αὐτοὺς ιερατικὸν χάρισμα καὶ ἀξίωμα⁵⁴⁸. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ κληρικοὶ θεωροῦνται ἀπὸ τοῦ Γρηγόριου ὡς οἱ κατέχοντες τὴν οὕτω καλουμένη «*ιερατικὴν χάριν*»⁵⁴⁹. Ἡ μυστηριακὴ ιερωσύνη εἶναι ἡ επέκταση τοῦ μυστηρίου τῆς Πεντηκοστῆς. Ὅπως κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς «*ἐν τῇ καθόδῳ τοῦ Πνεύματος, πλήρεις τῆς θείας δυνάμεως*» ἐγίναν οἱ Ἀπόστολοι⁵⁵⁰, ἔτσι καὶ στο μυστήριον τῆς ιερωσύνης ἡ δια τῆς επικλήσεως ἐπιφοίτηση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος «*τὸν ἱερέα ποιεῖ σεμνὸν καὶ τίμιον*»⁵⁵¹, γὰρ νὰ συνεχίσει τὸ ἔργον τοῦ ευαγγελισμοῦ καὶ τῆς σωτηρίας.

Ἀπὸ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς οἱ Ἀπόστολοι ἀπετέλεσαν τὸν «*χορόν*», ὁ ὅποιος ἀπλωσε σε ολόκληρην τὴν οἰκουμένην τα τῆς «*εὐσεβείας δίκτυα*». «*τίς δὲ οὐκ ἂν εὐλόγως ἤσθειῃ, καὶ αὐτοῦ τοῦ*

⁵⁴⁶ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον πρωτομάρτυρα Στέφανον, ἐκδ. Ο. LENDLE, τόμ. X, 1, σσ. 77,8 - 78,6.

⁵⁴⁷ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Θεωρία εἰς τὸν τοῦ Μωϋσέως βίον, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. VII, I, σ. 75, 22-23.

⁵⁴⁸ Βλ. ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, ἐνθ. ἀνωτ., σσ. 156-157.

⁵⁴⁹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐπιστολὴ Κανονικὴ, ἐκδ. E. Mühlenberg, ἐν W. Jaeger, τόμ. III, pars V, σ. 9,5.

⁵⁵⁰ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος εἰς τὴν εἰς τὴν Ἁγίαν Πεντηκοστήν, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 289, 6-8.

⁵⁵¹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. IX, σσ. 225,26 - 226,1.

Ἁγίου Πνεύματος πληρωθείη, ἀποστολικῶ χορῶ κοινωνεῖν ἠξιωμένος, τῷ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην πρὸς τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας ὀδηγήσαντι, τῷ κατὰ πάσης τῆς οἰκουμένης ἀπλώσαντι τὰ τῆς εὐσεβείας δίκτυα, καὶ πανταχοῦ πῆζαντι τὰ τῆς ἀληθείας θήρατρα, ἵνα συλλαβόμενοι πᾶσαν ὁμοῦ τὴν ἀνθρωπότητα, τὴν ὑπὸ τῆς κακίας ἠγριωμένην, προσαγάγωσι τῷ ἐξήμεροῦντι καὶ σώζοντι;»⁵⁵². Από τα παραπάνω καθίσταται προφανής η αναγκαιότητα της ιεραρχίας στο σώμα της Εκκλησίας. Αυτή η αναγκαιότητα και η σημασία του έργου και της αποστολής της ιεραρχίας στην Εκκλησία καταδεικνύεται και από το γεγονός ότι ὅλοι οι κληρικοί και ιδιαίτερα ο ἐπίσκοπος δεν θεωροῦνται ἀπὸ τὸν Ἅγιο Γρηγόριο ἀπλῶς και μόνο ὡς οφθαλμοὶ στο σώμα της Εκκλησίας, ἀλλὰ συγχρόνως και ὡς οδόντες: «οἱ τὰ θεῖα μυστήρια διὰ σαφεστέρας ἐξηγήσεως λεπτοποιοῦντες, ὡς εὐπαράδεκτον τὴν πνευματικὴν ταύτην τροφὴν γενέσθαι τῷ σώματι τῆς Ἐκκλησίας, οὗτοι τὸ τῶν ὀδόντων ἔργον ἀποτελοῦσι παχύν τε καὶ συνεστῶτα τοῦ λόγου τὸν ἄρτον τῷ ἑαυτῶν λαμβάνοντες στόματι καὶ διὰ τῆς λεπτομερεστέρας θεωρίας εὐβρωτον ταῖς ψυχαῖς τῶν δεχομένων παρασκευάζοντες»⁵⁵³. Ἐτσι, λοιπόν, «ὀδόντες εἰσὶ τῆς Ἐκκλησίας οἱ τὴν ἀκατέργαστον τῶν θεῶν λογίων πόαν λεπτοποιοῦντες ἡμῖν καὶ μηρυκίζοντες. Ὡσπερ τοίνυν ὑπογράφει τῶν τοῦ καλοῦ ἔργου τῆς ἐπισκοπῆς ὀρεγομένων τὸν βίον ὁ θεῖος ἀπόστολος λέγων τὰ καθ' ἕκαστον, οἷον εἶναι προσήκει τὸν τῆς ἱερωσύνης ἐπειλημμένον, ὡς μετὰ πάντων καὶ τὴν διδακτικὴν χάριν ἔχειν»⁵⁵⁴. Με τὴν τελευταία αὐτὴ εικόνα ὁ Ἅγιος Γρηγόριος θέλει να τονίσει ὅτι ἔργο της ιεραρχίας, παράλληλα πρὸς τὴν μυσταγωγία τῶν μυστηρίων και τὸν αγιασμό, εἶναι και ἡ διδασκαλία τῶν πιστῶν: «...τὴν διδασκαλίαν λέγω, δι' ἧς παντὶ τῷ σώματι τῆς Ἐκκλησίας συντηρεῖται ἡ δύναμις· ἐπιρρεούσης

⁵⁵² ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἔτερον ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Στέφανον τὸν πρωτομάρτυρα, ἐκδ. Ο. LENDLE, τόμ. X, 1, σ. 104, 17-23 .

⁵⁵³ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ἐνθ. ανωτ., τόμ. VI, Λόγος ζ', σσ. 225,21 - 226,2.

⁵⁵⁴ Αυτόθι, σ. 227, 4-10.

γὰρ ἀεὶ τῆς τροφῆς ἐν τῷ εἶναι διαμένει τὸ σῶμα, ἐπιλειπούσης δὲ φθίνει καὶ διαφθείρεται»⁵⁵⁵.

Τέλος, να σημειωθεί ότι οι επίσκοποι, ως διάδοχοι των Αποστόλων, διοικούν την Εκκλησία με συλλογικό τρόπο, συναθροιζόμενοι σε Οικουμενικές Συνόδους. Ο Άγιος Γρηγόριος μολονότι δεν αναφέρεται ειδικώς στα έργα του στην Οικουμενική Σύνοδο, εν τούτοις αφήνει σαφώς να υπονοηθεί ότι θεωρεί αυτή ως την υπέρτατη αρχή της Εκκλησίας. Έτσι συγκεκριμένα περί της εν Νικαία Α΄ Οικουμενικής Συνόδου χαρακτηριστικά σημειώνει: «ἀλλὰ καὶ τοῦ κατὰ Νίκαιαν μέμνηται δόγματος, ἐν ᾧ τὸ ὁμοούσιον ἢ κοινὴ τῶν Πατέρων ἐξεφώνησε σύνοδος»⁵⁵⁶. Στην επιστολή του δε προς τον επίσκοπο Φλαβιανό αναγράφει ότι: «εἰ κατὰ τὴν ἱερωσύνην τὸ ἀξίωμα κρίνοιτο, ἴση παρὰ τῆς συνόδου καὶ μία γέγονεν ἀμφοτέροις ἢ προνομία, μᾶλλον δὲ ἢ φροντὶς τῆς τῶν κοινῶν διορθώσεως, ὡς ἐν τούτῳ τὸ ἴσον ἔχειν»⁵⁵⁷. Τα δύο αυτά χωρία σαφώς υποδηλώνουν ότι υπεράνω των επισκόπων ἴσταται η Οικουμενική Σύνοδος, η οποία αποτελεί την ὑψίστη και υπέρτατη αρχή της επιγείου στρατευομένης Εκκλησίας⁵⁵⁸.

⁵⁵⁵ Αυτόθι, σ. 235, 6-9.

⁵⁵⁶ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Πρὸς τὰ Ἀπολιναρίου ἀντιρρητικός, ἐνθ. ανωτ., τόμ. III, I, σ. 157, 27-28.

⁵⁵⁷ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Επιστολή Α΄, ἐνθ. ανωτ., τόμ. VIII, 2, σσ. 11, 24 - 12, 2.

⁵⁵⁸ ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, ἐνθ. ανωτ., σσ. 163-164.

Συμπεράσματα

Η μυστική θεολογία του Γρηγορίου ανθίζει εντός του κλίματος της Εκκλησίας και δεν έχει ατομοκεντρικό χαρακτήρα. Κατά την διδασκαλία του μεγάλου πατρός ή μετά του Θεού ένωση του ανθρώπου επιτυγχάνεται δια της συνεργασίας Θεού και ανθρώπου. Κυρίως δρών πρόσωπο στο έργο αυτό τυγχάνει το Άγιο Πνεύμα. Αλλά και για την ενότητα μεταξύ των ανθρώπων δεν υπάρχει άλλος τρόπος για να ενωθούν αυτοί που διαχωρίστηκαν και απομακρύνθηκαν μεταξύ τους παρά μόνο με τη χάρη του Αγίου Πνεύματος. Αυτό ενεφύσησε ο Θεός στον άνθρωπο κατά την πρώτη δημιουργία και έγινε αυτός «*ψυχή ζῶσα*». Αυτός ο ίδιος ο Μωυσής, ο οποίος είναι το κυρίως πρόσωπο της συνεχούς πορείας προς τον Θεό, εμφανίζεται πάντοτε να περιστοιχίζεται από τον λαό του. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά στο τέλος του «*εἰς τὸν βίον Μωυσέως*» έργου του όπου ο ιερός πατέρας παρατηρεί για τον Μωυσή ο οποίος κατόρθωσε την δυνατή τελειότητα ότι έχουμε τον πιο αξιόπιστο μάρτυρα, δηλαδή την φωνή του ίδιου του Θεού η οποία τον αναγνωρίζει ως τον πιο εκλεκτό από όλους. Χαρακτηριστικό είναι και το γεγονός ότι ονομάστηκε φίλος του Θεού από τον ίδιο τον Θεό και προτίμησε να χαθεί μάλλον με όλους αν ο Θεός δεν εξευμενιζόταν και προς εκείνους για τα σφάλματά τους και δεν σταματούσε την οργή Του που είχε κατά τον Ισραηλιτών μεταβάλλοντας την ίδια Του την απόφαση για να μη λυπήσει τον αγαπητό Του. Αλλά και τα υπόλοιπα κύρια πρόσωπα μέσω των οποίων εκφράζεται η προς τον Θεό πορεία του ανθρώπου, όπως είναι ο Απόστολος Παύλος, ο Μέγας Βασίλειος, η Μακρίνα έζησαν εν μέσω του λαού του Θεού, πράγμα το οποίο υπογραμμίζει ότι η προς τον Θεό αγάπη και η ένωση μαζί Του επιτυγχάνεται μόνο μέσα στο σώμα της Εκκλησίας.

Η Εκκλησία λοιπόν αποτελεί το σώμα του Χριστού, τον Ίδιο θα λέγαμε τον Χριστό, ως συνέχεια και επέκταση της ενσαρκώσεως, η οποία συνεχίζεται και συντελείται εντός της ζωής της. Χωρίς την ενανθρώπιση δεν θα υπήρχε η Εκκλησία ως σώμα Χριστού. Ο Χριστός έκανε δικό Του σώμα την Εκκλησία. Η ζωή της άσκησης και της κάθαρσης στην Εκκλησία έχει χριστοκεντρικό χαρακτήρα. Τελικός σκοπός της είναι η σωτηρία του ανθρώπου. Όταν ο άνθρωπος ανακαινίζεται και σώζεται εν Χριστώ δεν έχουμε απλώς επάνοδο στον Αδάμ. Δεν είναι κάποια επιστροφή στον εξανθρωπισμό ή την αποθέωση του παλαιού ανθρώπου, ο οποίος έχει διαφθαρεί από την αμαρτία. Δεν πρόκειται για κάποια ανθρωποκεντρική απόπειρα ή για κάτι επίπλαστο και επιδερμικό, αλλά για κάτι βαθύτερο και ουσιαστικότερο. Αντιθέτως αυτό που συμβαίνει είναι μία εσωτερική μετάλλαξη, ένας οντολογικός ανακαινισμός, μια καθολική μεταστοιχείωση της φύσεως του ανθρώπου.

Είναι γεγονός αναντίρρητο για τον μεγάλο Καππαδόκη πατέρα ότι στην Εκκλησία δεν μπορεί να σταθεί μια ατομική πνευματικότητα και άσκηση, αποκομμένη από τα άγια μυστήρια και ειδικά από την ευχαριστιακή σύναξη και την λειτουργική ζωή. Στην Θεία Ευχαριστία η οποία είναι το μυστήριο που κατεξοχήν ενώνει τον άνθρωπο με τον Δημιουργό του, δεν έχουμε συμβολική κοινωνία του σώματος και αίματος του Χριστού, αλλά αληθινή και πραγματική μετοχή στην όντως Ζωή, που είναι ο Χριστός, όπου και γινόμαστε ένα μαζί Του. Είναι φανερό ότι δεν μπορεί να υπάρξει εν Χριστώ ζωή έξω από το εκκλησιαστικό πλαίσιο των μυστηρίων, όπως ακριβώς δεν υφίσταται ζωή εκτός του σώματος. Είναι αδύνατο να υπάρξει αύξηση και προκοπή του πιστού, ο οποίος εργάζεται φιλότιμα για τη σωτηρία του, χωρίς τη μετοχή του σε όλα τα υποχρεωτικά λεγόμενα μυστήρια της Εκκλησίας. Γιατί εάν βρεθεί να ζει εκτός της μυστηριακής ζωής, τότε αναπόφευκτα θα βρεθεί και έξω από το δεσποτικό σώμα. Γιατί αυτός που έχει μάθει ότι ο Χριστός είναι η κεφαλή της Εκκλησίας πρέπει προπάντων να έχει κατά νου ότι η κάθε κεφαλή έχει την ίδια ουσία και είναι ομοφυής με το σώμα. Μεταξύ δε των μελών του

σώματος υπάρχει συμπάθεια και έτσι οτιδήποτε βρεθεί εκτός του σώματος δεν έχει σχέση και με την κεφαλή.

Σχετικά με την περί μυστικής θεολογίας διδασκαλία του Γρηγορίου έχει ήδη καταστεί φανερή η ιδιαίτερη θέση του προσώπου του Λόγου σε αυτήν. Και μόνο το γεγονός της χριστολογικής κατακλείδας των 8 Ομιλιών του Γρηγορίου στον Εκκλησιαστή και των 15 Ομιλιών του στο Άσμα Ασμάτων αποδεικνύουν αυτό το γεγονός. Παραταύτα ορθώς υπογραμμίζεται από τον W. Völker η διαφοροποίησή του από τον Ωριγένη και η έξαρση της ενότητας των τριών προσώπων της Αγίας Τριάδος, εις τρόπον ώστε η ενοίκηση του ενός προσώπου στην ψυχή να σημαίνει ενοίκηση και των τριών. Άλλωστε τα θεία πρόσωπα δεν αποχωρίζονται απ' αλλήλων, αλλά το ένα ενοικεί στα άλλα με αγάπη, η οποία είναι ο σύνδεσμος της θεότητας.

Τέλος να σημειωθεί ότι ενώ άλλοι μελετητές και συγγραφείς βλέπουν την νηπτική θεολογία αυτοτελώς, η δική μας οπτική γωνία είναι ότι υπάρχει συνάφεια μεταξύ Πνευματολογίας και νηπτικής θεολογίας. Η εργασία μας προσπαθεί να ρίξει λίγο φως στους αρμούς και τη διασύνδεση μεταξύ δογματικής περί του Αγίου Πνεύματος διδασκαλίας και νηπτικής θεολογίας του Αγίου Γρηγορίου Νύσσης.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

ΒΕΠΕΣ Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων (ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος), Ἀθήνα 1955 ἔξ.

ΕΠΕ Ἑλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, Πατερικαὶ ἐκδόσεις «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, Θεσσαλονίκη 1972 ἔξ.

P.G. J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus, series graeca*, Paris 1857-1866.

Βιβλιογραφία

ΠΗΓΕΣ

Μ. Ἀθανάσιος

Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἀντωνίου, P.G. 26, 837-976.

Μ. Βασίλειος

Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, P.G. 32, 68-217.

Ἐπιστολὴ ΡΘ΄, Εὐσταθίῳ ἀρχιάτρῳ, P.G. 32, 684-696.

Γρηγόριος θεολόγος

Εἰς τὴν Πεντηκοστὴν, P.G. 36, 428-452.

Γρηγόριος Νύσσης

Κατὰ Εὐνομίου. Λόγοι τρεῖς, εκδ. W. JAEGER, *Contra Eunomium*, Libri I, II, III, τόμ. I, II, Leiden, E. J. Brill 1960.

Λόγος Ἀντιρρητικὸς πρὸς τὴν Εὐνομίου ἔκθεσιν, εκδ. W. JAEGER, *Refutatio confessionis Eunomii*, τόμ. II, Leiden, E. J. Brill 1960.

Περὶ ἀρετῆς, ἥτοι εἰς τὸν βίον Μωϋσέως, ἔκδ. H. Musurillo, Gregorii Nysseni, De Vita Moysis (Greg. Nyss. op. W. Jaeger), τόμ. VII,I, Leiden 1964, σσ. 1-145.

Περὶ θεότητος Υἱοῦ καὶ Πνεύματος καὶ εἰς τὸν Ἀβραάμ, ἔκδ. E. Rhein, εν W. Jaeger, τόμ. X, pars III, EJ. BRILL LEIDEN 1996, σσ. 117-144.

Πρὸς τοὺς βραδύνοντα εἰς τὸ Βάπτισμα, ἔκδ. H. POLACK, εν W. Jaeger, τόμ. X, pars III, EJ. BRILL LEIDEN 1996, σσ. 357-370.

Περὶ φιλοπτωχίας καὶ εὐποιΐας, ἔκδ. A. VAN HECK, De Beneficentia, εν W. Jaeger, τόμ. IX, σσ. 93-108.

Ἐγκώμιον εἰς τὸν μέγαν Βασίλειον τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἔκδ. O. LENDLE, Gregorii Nysseni Sermones, pars II, εν W. Jaeger, τόμ. X, 1, Leiden, E. J. Brill 1990, σσ. 109-134.

Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον πρωτομάρτυρα Στέφανον, ἔκδ. O. LENDLE, Gregorii Nysseni Sermones, pars II, In Sanctum Stephanum I, εν W. Jaeger, τόμ. X, 1, Leiden, E. J. Brill 1990, σσ. 75-94.

Ἄτερον ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Στέφανον τὸν πρωτομάρτυρα, ἔκδ. O. LENDLE, Gregorii Nysseni Sermones, pars II, In Sanctum Stephanum II, εν W. Jaeger, τόμ. X, 1, Leiden, E. J. Brill 1990, σσ. 97-105.

Εἰς τὴν ἑαυτοῦ χειροτονίαν πρὸς Εὐάγριον περὶ θεότητος, ἔκδ. E. GEBHARDT, De Deitate, adversus Evagrium, εν W. Jaeger, τόμ. IX, σσ. 331-341.

Περὶ τῆς τριημέρου προθεσμίας τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν

Ἰησοῦ Χριστοῦ, εκδ. Ern. Gebhardt, εν W. Jaeger, τόμ. IX, σσ. 273-306.

Ἐξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ἔκδ. H. Langerbeck, Gregorii Nysseni, In Canticum Canticorum (Greg. Nyss. op. W. Jaeger), τόμ. VI, Leiden, E. J. Brill 1960, σσ. 3-469.

Ἐπιστολὲς Α΄, Ε΄, ΙΖ΄, ΚΔ΄, εκδ. G. PASQUALI, Epistulae, εν W. Jaeger, τόμ. VIII, 2, Leiden 1959, σσ. 2-95.

Ἐπιστολὴ Κανονικὴ, ἔκδ. E. Mühlenberg, εν W. Jaeger, τόμ. III, pars V, E.J. BRILL LEIDEN, BOSTON 2008, σσ. 1-12.

Πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν, εκδ. F. MUELLER, Gregorii Nysseni, Opera Dogmatica Minora, εν W. Jaeger, τόμ. III, pars I, Leiden 1958, σσ. 19-33.

Πρὸς Εὐστάθιον περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος, εκδ. F. MUELLER, Gregorii Nysseni, Opera Dogmatica Minora, εν W. Jaeger, τόμ. III, pars I, Leiden 1958, σσ. 3-16.

Πρὸς Ὀλύμπιον περὶ τελειότητος, εκδ. W. JAEGER, Gregorii Nysseni, Opera Ascetica, De Perfectione, τόμ. VIII, I, pars I, Leiden, E. J. Brill 1962, σσ. 173-214.

Πρὸς Συμπλίκιον περὶ πίστεως, εκδ. F. MUELLER, Gregorii Nysseni, Opera Dogmatica Minora, εν W. Jaeger, τόμ. III, pars I, Leiden 1958, σσ. 61-67.

Περὶ τοῦ μὴ οἶεσθαι λέγειν τρεῖς θεοὺς πρὸς Ἀβλάβιον, εκδ. F. MUELLER, Gregorii Nysseni, Opera Dogmatica Minora, εν W. Jaeger, τόμ. III, pars I, Leiden 1958, σσ. 37-57.

Περὶ τοῦ κατὰ Θεὸν σκοποῦ καὶ τῆς κατὰ ἀλήθειαν ἀσκήσεως, εκδ. W. JAEGER, Gregorii Nysseni, De Instituto christiano, τόμ. VIII, I, Leiden, E. J. Brill 1963, σσ. 40-89.

Περὶ τοῦ τί ἐστι τὸ κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ καθ' ὁμοίωσιν, P.G. 44, 1328-1345.

Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως, PG 46, 12-160.

Λόγος Κατηχητικὸς, εκδ. J. H. SRAWLEY, The Catechetical Oration of Gregory of Nyssa (Cambridge Patristic Texts), University Press, 1903, ἐπανέκδοσις Cambridge 1956.

Λόγος εἰς τοὺς κοιμηθέντας, εκδ. Gunderus Heil, Gregorii Nysseni Opera, Sermones, pars I, De mortuis, (Greg. Nyss. op. W. Jaeger), τόμ. IX, E. J. Brill 1967, σσ. 28-68.

Εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῶν Ψαλμῶν, εκδ. J. DONOUGH, Gregorii Nysseni, In inscriptiones Psalmorum (Greg. Nyss. op. W. Jaeger), τόμ. V, Leiden, E. J. Brill 1987, σσ. 24-175.

Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα, P.G. 46, 652-681.

Εἰς τὸν βίον τοῦ ἀγίου Γρηγορίου τοῦ θαυματουργοῦ, εκδ. Gunderus Heil, εν W. Jaeger, τόμ. X, Tomus I, PARS II, Leiden, E. J. Brill, 1996, σσ 3-57.

Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν, εκδ. P. ALEXANDER, Gregorii Nysseni, In Ecclesiasten Homiliae (Greg. Nyss. op. W. Jaeger), τόμ. V, Leiden 1962, σσ. 277-442.

Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων, εκδ. E. GEBHARDT, In Diem

Luminum, εν W. Jaeger, τόμ. IX, σσ. 221-242.

Εἰς τὴν Κυριακὴν Προσευχὴν, εκδ. J. F. CALLAHAN, Gregorii Nysseni, De oratione doménica, τόμ. VII,II, Leiden, E. J. Brill 1992, σσ. 5-74.

Εἰς τοὺς Μακαρισμοὺς, εκδ. J. F. CALLAHAN, εν W. Jaeger, τόμ. VII, Pars II, Leiden, E. J. Brill 1992, σσ. 77-170.

Λόγος εἰς τὴν εἰς τὴν Ἁγίαν Πεντηκοστὴν, εκδ. DÖRTE TESKE , εν W. Jaeger, τόμ. X, Tomus 2, Pars III, Leiden, E. J. Brill, 1996, σσ. 287-292.

Εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ Ἀνάληψιν, εκδ. E. GEBHARDT, Gregorii Nysseni Opera, Sermones, pars I, In Ascensionem Christi, (Greg. Nyss. op. W. Jaeger), τόμ. IX, Leiden, E. J. Brill 1967, σσ. 323-327.

Εἰς τὸ «Ὅταν ὑποταγῆ...», εκδ. J. K. DOWNING, Gregorii Nysseni, Opera Dogmatica Minora, pars II (Greg. Nyss. op. W. Jaeger), τόμ. III, II, Leiden, E. J. Brill 1987, σσ. 3-28.

Εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν τοῦ Κυρίου, P.G. 46, 1152-1181.

Εἰς τὴν φωτοφόρον καὶ ἁγίαν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου, εκδ. E. GEBHARDT, Gregorii Nysseni, Sermones, Pars I, εν W. Jaeger, τόμ. IX, σσ. 315-319.

Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ Μακεδονιανῶν τῶν Πνευματομάχων, εκδ. F. MUELLER, Gregorii Nysseni, Opera Dogmatica Minora, εν W. Jaeger, τόμ. III, pars I, Leiden 1958, σσ. 89-115.

Περὶ Παρθενίας, εκδ. J. P. Cavarnos, Gregorii Nysseni Opera, Ascetica, De Virginitate (Greg. Nyss. op. W. Jaeger), τόμ. VIII, I, Leiden, E. J. Brill 1963, σσ. 247-343.

Πρὸς τὰ Ἀπολιναρίου ἀντιρρητικός, εκδ. F. MUELLER, Gregorii Nysseni, Opera Dogmatica Minora, pars I, (Greg. Nyss. op. W. Jaeger), τόμ. III, I, Leiden, E. J. Brill 1958, σσ. 131-233.

Κατὰ τοκιζόντων, εκδ. E. GEBHARDT, Gregorii Nysseni Opera, Sermones, pars I, Contra Usurarios (Greg. Nyss. op. W. Jaeger), τόμ. IX, Leiden, E. J. Brill 1967, σσ. 195-207.

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

Η Καινή Διαθήκη, εκδ. Αποστολικής Διακονίας, 2020.

Η Παλαιά Διαθήκη, εκδ. Αποστολικής Διακονίας, μετάφραση των Ο΄, 2011.

Balas, D. L. , The Unity of Human Nature in Basil's and Gregory of Nyssa's Polemics against Eunomius. Ev: StPatr 14 = TU 117. Berlin: Akademie-Verlag 1976. 275-281.

—, Eternity and Time in Gregory of Nyssa's Contra Eunomium. Ev Gregor von Nyssa und die Philosophie, 128-155.

Beagon, P. , The Cappadocian Fathers, Women and Ecclesiastical Politics, VigChr 49 (1995), 165-179.

DANIÉLOU J., Platonisme et Théologie mystique. Essai sur la doctrine spirituelle de Grégoire de Nysse, Paris 1954.

Denis, M. J. , St Gregory of Nyssa's Defence of the Doctrine of the Resurrection of the Body. Εκκλ. Φάρ. 60 (1978), 580-624. 61 (1979), 480-562.

Drobner, H. R. , Die biblische Argumentation Gregors von Nyssa im ersten Buch «Contra Eunomium». Ev: El «Contra Eunomium I», 285-301.

ΕΠΕ, ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ ΕΡΓΑ 7, πατερικές εκδόσεις «Γρηγόριος Παλαμάς», Θεσσαλονίκη 1989.

Huybrechts, P. , *Le Traité de la virginité de Grégoire de Nysse. Ideal de vie monastique ou ideal de vie chrétienne?* NRTh115 (1993), 227-242.

Kirchmeyer, J. , *Le «De Virginitate» de Grégoire de Nysse. Notes de lecture.* ScEs 21 (1969), 141-148.

Mühlenberg, E. , *Die philosophische Bildung Gregors von Nyssa in den Büchern Contra Eunomium.* Ev: *Écriture et culture...*230-244.

J.F. BETHUNE-BAKER, *An Introduction to the Early history of Christian doctrine*, London 1903.

ΚΑΡΜΙΡΗ ΙΩ., *Ἡ Ἐκκλησιολογία τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν*, Ἀθῆναι 1962.

ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, Ι. , *Ἡ πρὸς Λητόϊον κανονικὴ ἐπιστολὴ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης ἐξ ἐπόψεως ποιμαντικῆς ψυχολογίας.* Γρ. Παλ. 42 (1959).

Macleod, C. W. , *Allegory and Mysticism in Origen and Gregory of Nyssa.* JThS 22 (1971), 362-379.

ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Δ. ΗΛ, «Γρηγόριος Νύσσης. Εισαγωγικά», στο ΒΕΠΕΣ 65, Ἐκδοσις τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1996, σσ. 11-521.

—, *Ἡ σάρκωσις τοῦ Λόγου καὶ ἡ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν διδασκαλίαν Γρηγορίου τοῦ Νύσσης* (Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορία), Ἀθῆναι 1965.

ΕΙΩΝΗ ΝΙΚ., *Ουσία καὶ ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν Ἅγιο Γρηγόριο Νύσσης*, εκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 1999, σ. 90.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤ., *Θεολογία και Γλώσσα*, Κατερίνη 1988.

—, *Πατρολογία, ο τέταρτος αιώνας*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1999, έκδοση Β', τόμ. Β'.

Paverd, F. van de, *Disciplinarian Procedures in the Early Church*. Aug. 21 (1981), 291-316, σσ. 301-308, 312-316.

ΣΚΟΥΤΕΡΗ Β. ΚΩΝ., «Μετεωροπορεῖν καὶ συμμετεωροπορεῖν» παρὰ τῷ Ἁγίῳ Γρηγορίῳ Νύσσης, *Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Θεολογίας*, Ἀθῆναι 1969.

—, *Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης* (Διατριβή), Ἀθῆναι 1969.

ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΓΕΩΡΓ., *Νηπτική Θεματική του Δ' αιώνα*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2005.

ΤΣΙΓΚΟΥ Β., *Δογματική της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, εκδ. ostracon, Θεσσαλονίκη 2017.

SRAWLEY J. H., *The Catechetical Oration of Gregory of Nyssa*, Cambridge 1956 (1st ed. 1903).

—, *The Manuscripts and the Text of the Oratio Catechetica of St. Gregory of Nyssa*. JThS 3 (1902).

ΦΕΙΔΑ Β., *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τόμος Α, εκδ. Διήγησι, Αθήνα 2002.

ΧΡΗΣΤΟΥ Π., *Ελληνική Πατρολογία*, εκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 2010, τόμ. Δ'.

